

Encycl. O.

52.

31.

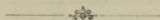
Isabel

37. 38

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 37—38. —

MAGYARORSZÁG
ÖSKORA.

IRTA

SZENTMÁRTONI DARNAY KÁLMÁN.

7 képes tábla és 151 a szöveg közé nyomott ábrával.

POZSONY. 1900. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Wigand F. K. könyvnyomdája, Pozsonyban.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Előszó.

„A história mezeje még korán sincs kellőleg kimivelve, miért vesződnek a prae-historikus korral, miért akárnak mélyebben szántani, mint a mennyire ekéjük járja.“

E szavakat írta emlékkönyvembe híres tudósunk, Brassay Sámuel, midőn 1889. augusztusban a nemzetközi antropologus kongresszusról Kolozsvárra utazva meglátogattam, elbeszélve néki a kongresszus lefolyását, fellelkesülve azon sikeren, melyet édes hazánk szívében elhelyezett „Nemzeti Muzeumunk“ gazdag őstára aratott, a külföldről összesereglett nagyhirű tudósok előtt.

Talán részben igaza volt az őszfejú tudósnak, ha nem lelkesedett az ősemlékért hisz Rómer Flórisnak 1866-ban megjelent „*Műrégészeti Kalauza*“ volt hosszú időn át az egyetlen kézikönyv, mely útmutatóul szolgált annak a kis kutató csapatnak, mely hazánk őskora iránt érdeklődött. Habár az érdeklődés nemis öltött nagyobb mérveket,

mégis ez a kis könyv valóságos aknamunkát végzett . . . A jó talajban elvetett mag észrevétlen nőtt, erősödött. Kezdetben csak a központ tudósai dédelgették a fiatal tudomány első zsenge hajtásait, de később a vidéken is akadtak apostolok, kik Rómer Kalauzával kezükben, figyelemmel kísérték a földmunkálatok alkalmával előkerülő őskori emlékeket, és megmentették az elkalódástól. De valódi lendületet hazai archaeologiánk csak a nyolczvanas években nyert, azon időtájban, midőn Hampel József dr. Rómer örökébe lépve, átvette Pulszky Károlytól az Archaeologiai Értesítő szerkesztését, összeköttetésbe lépván a vidék tudomány kedvelőivel, azokból, levelezés és személyes találkozás útján szakembereket nevelt. Író tollat adott azok kezébe, kiket Rómer Flóris utazgatásai közben gyűjtésre szállított föl, teret nyitott szárnypróbálgatásokra, buzditotta, tanitgatta az érdeklődőket. Így tollasodott meg egy fiatal gárda, mely minden vidéknek egy szorgalmas kutatót adott, így gyűlt össze azon becses anyag, melyből Pulszky Ferencz 1883-ban megírta Európaszerte feltűnést keltő munkáját: „*A rézkor Magyarországon*“. Ezt követte egy újabb fellobbanás, az 1885-ben az országos kiállítás alkalmával Budapesten tartott régészeti kongresszus, mely először hozta össze és személyes találkozás útján szorosabbra fűzte a viszonyt szaktársaink között. Hazai régészetünk rohamos fejlődéséhez nagyban hozzájárult az *Országos Régészeti és Embertani Társulat* hasznos működése, melynek ügybuzgó titkára Szendrei

János dr. karöltve a társulat igazgatóságával lankadatlan buzgalommal iparkodott, az ügybarátok számát szaporítva, a társulat népszerűségét emelni.

Valódi eseményszámba ment Hampel József dr. „*A bronzkor emlékei magyar honban*“ című 3 kötetes becses műve. Ennek első kötete 1886-ban, a második 1892-ben, a harmadik 1896-ban jelent meg és nagy buzgalommal egybegyűjtve teljes sorozatát mutatja behazai bronzleleteinknek, melyekben Magyarország egyike a leggazdagabbaknak Európa államai között.

Ugyancsak ez évben került ki a sajtó alól Wosinsky Mór nagyszabású monographikus könyve, felölelve Tolnavármegye őskorát. A tudós kutató a helyszinén szerzett közvetlen tapasztalatai alapján ismerteti, a lelőhelyekkel együtt a világhírű lengyeli őstelepet. Mig végre 1897-ben napvilágot látott „*Magyarország archaeológiája*“, Pulszky Ferencz, hazai régészetünk édes atyjának hattyudalaként. Ez összefoglalja mindazon gazdag anyagot, melyet a fiatal régész-nemzedék méhraj szorgalmával az utolsó 20 év alatt gyűjtött össze az Archaeologiai Értesítő hasábjain, a hazánk területén lelt őskori emlékekből.

Az archaeologiai tudomány ma ép oly népszerűségnek örvend, mint a század első felében a csillagászat, és száznál többre tehető azoknak száma, kik a régészettel szakszerűen foglalkoznak és az ezeret túlhaladja kik amateur szenvedélylyel úzik a régiség gyűjtést. Nincs is hiányunk ma már nagyszabású tudományos művekben, melyek szak-

emberekké képezik a régészettel komolyan foglalkozókat, de még sincs alkalom arra, hogy a kinek nem áll tehetségében a drága tudományos munkák beszerzése és áttanulmányozása, a történetelőtti kornak legalább elemeit megismerje.

E hiányt akarja pótolni a Tudományos Zsebkönyvtár kiadója, midőn a vállalat egyik füzetét „*Magyarország őskorának*“ szánva, annak megírásával megbízott.

Nem akar e szerény füzetecske versenyre kelni a felsorolt régészeti művekkel, csak az archaeologiai tudomány mai színvonalán szűk keretben mozogva, fogja bemutatni az ősembert az ő kezdetleges kulturájával. Nem is táplál nagyobb igényeket, minthogy eljusson az iskolák könyvtáraiba hasznos olvasmányul szolgálva az ifjuságnak. Ne hiányozzék a falusi plébános, a kántor a tanító, a jegyző, a földbirtokos, a gazdatiszt íróasztaláról, mert tőlük nyerheti az első felvilágosítást, a nyáját őrző pásztor a hegy szakadékból eső által kimosott kővésőről, vagy a szántó gyermek az ekéje által felturt csiszolt kőbalta élről, melyet eddig villám-kőnek, Isten nyilának nézve, babonás félelemmel rejtette el tulipános ládájának fenekére, annak boszorkánysággal határos bűvös gyógyító erőt tulajdonítva. Ha e kis füzetecske eljutva rendeltetési helyeire, csak egyetlenegy őskori leletet ment is meg az elkallódástól, már bőven kárpótoltattam azért a fáradságért, mit tudományunk iránti lelkesedésből ezen kis mű megírására fordítottam.

Végül nem mulaszthatom el, hogy hálás köszönetet ne mondjak, a magyar tud. Akademia és a m. nemz. Muzeum régiségtár igazgatóságának, ugy főtiszt. Wosinsky Mór urnak e kis mű illusztrálásához szükséges duczok szives átengedéséért.

Sümegeh, 1899. október hó 1-én.

A szerző.

Bevezetés.

A történetelőtti kort, honnan nem maradt reánk semmi irott emlék, nevezzük *őskornak*. Hazánkban a történetikor kezdete Krisztus születésének 8-ik évére esik, vagyis azon korra, midőn Dunántúl őstelepei romanizálva, megveti lábát hazánkban először az eddiginél magasabb római katonai civilizáció.

Sokkal régibb a történeti kora más államoknak, p. o. Görögország és különösen Egyiptomnak, melyről az ottan kiásott sírkövek feliratai, a gúlyák és monументális épületek hieroglifjai tanuskodnak.

Az őskor elméleti beosztásának fejlődése századunk első felének vivmánya. Thomsen a kitünő dán tudós, az őskort elsőben 1836-ban annak természetes átalakulásai szerint három főcsoportra osztotta: a kő-, bronz- és vaskorra. Még újabb keletű a két közbevető kor felderítése. Egyik a rézkor, a kő átmeneti kora a bronzkorra. A másik az ugynevezett hallstatti kor, mely a bronzkor utolsó bázisát érintve, benyulik a vaskorba, annak első szakát képezve.

Magyarország földrajzi viszonyainál fogva a legrégibb idők óta utjába esett a Kelet-felől jövő népáradatoknak, és legtöbbször csak időleges tanyája volt egy-egy vándortörzsnek. Így nagyon természetes, hogy hazánkban egy vándor törzs sem érte meg egy-egy kor átalakulását, hanem a Kelet felől ujonnan beözönlő népáradat hozta az új civilizációt. E körülménynek tudható be, részben hogy az egyes átalakulási korok között nem lehet szoros határvonalat húzni. Amely vidéket előbb érte az új átalakulás áradata, korábban fejlődött, éppen úgy mint napjainkban is vannak néptörzsek, kikhez nem jutott el a művelt világrészek behatása, ezek ezredévekkel hátramaradtak a művelt államoktól.

Hogy példával éljek, nézzük Uj-Guineát, melyet most kutat át Biró Lajos magyar tudós. Ennek népe alig egy évtizeddel ezelőtt ismerte meg először a fémeket, és még ma is a kőkorszakban élve, kőeszközöket használ, azokat éppen úgy készíti, csiszolja és fúrja mint hazánk őslakói.

E körülmény legfényesebb bizonyítéka, hogy a föld minden népe egy és ugyanazon természetes átalakulásokon megy át. A másik körülmény, mely miatt nem lehet határvonalat húzni az egyes korszakok között, az emberiség azon természetes sajátosságában rejlik, hogy nem hódolt meg rögtön az újításoknak, melyek lassan, hosszú időn át törtek maguknak utat. Így nagyon természetes, hogy a fémkorszakban is még soká használatban voltak a kőeszközök. Másrészt pedig azon körülménynél fogva is,

hogy bizonyos vidékeken szükében voltak a fémeknek, és bizonyos czélra, különösen vágóeszközöknél, az élesre csiszolt kőeszközök keménységüknél fogva alkalmasabbaknak bizonyultak a fémeszközöknél, melyeknek edzése és érczessé tétele már a későbbi, a haladottabb fémkor vivmánya.

Tartalom.

	Lap.
A kőkorszak	17
<i>Magyarország neolith-kora</i>	23
<i>Az ősember a neolith-korban</i>	24
Földalatti lakások. — Ruházat. — Temetkezés.	
Orsó-gombok. — Agyag nehezekek és hálósúlyok. — Csiszolt kőeszközök. — Nyélllyukas kőeszközök.	
Réz-korszak	40
A bronzkor	47
<i>A bronzkor ősembere</i>	50
Ruházat. — Temetkezés. — Lakóhelyek.	
<i>A bronz leletek</i>	56
A bronzkor fémparja.	
<i>Bronzkori művek</i>	62
<i>Fegyverek</i>	62
Kard. — Tőr. — Lándzsa. — Nyíl. — Űtő-fegyverek. — A csákány fokos. — Buzongány.	
<i>Házieszközök</i>	69
Bronzár és tű. — Veső. — Karimás, peremes, szárnyas és tokos vésők — Sarló. — Kés és borotva. — Fűrész. — Bronzhorog és csipetű.	
<i>Ékszerek</i>	74
Bronztű. — Karperecz. — Nyakék. — Ujjgyűrű.	
<i>Egyébb fémek a bronzkorban</i>	78
Arany ékszerek.	
<i>A bronzművek díszítése</i>	79
<i>A bronzkori agyagművek</i>	81
<i>A bronzkor kronológiája</i>	84
A vaskorszak	86

	Lap.
<i>A hallstatti-kor</i>	87
<i>Magyarországi hallstatti leletek</i>	89
<i>Somlyói hallstatti leletek</i>	89
<i>Hallstatti izlésű bronz- és rasművek. Fegyverek</i>	97
Kard. — Tőr — Lándzsa. — Szárnyas vésők.	
— Köpüs vésők. — Csákány. — Nyílhegy.	
<i>Trébelt bronzművek</i>	101
Bronzöv. — Sisak. — Bronzkorongok. —	
Bronzedények.	
<i>Ékszerek</i>	108
Diadéma. — Fibula. — Sodrony-tekerces	
fibulák. — Kengyeles fibulák. — Gyűrű. —	
Karperecz. — Lemez karperecz. — Bordázott	
karpereczek. — Tömör bronz karpereczek. —	
Nyakék. — Bronztű. — Kisebb ékszerek. —	
Függő. — Keresztgombok. — Bronzpitykék.	
— Apró bronzkarikák. — Gyöngyök. — Bronz	
állatkák.	
<i>A hallstatti kor edényei</i>	120
<i>La Tène-kor</i>	124
<i>Sírmellékletek</i>	127
Kard. — Kardkötő. — Tőr. — Lándzsa. —	
Nyílhegyek. — Kés. — Paizs. — Sarkantyú.	
<i>Ékszerek</i>	133
Fibula. — Karpereczek. — Lószerszám. —	
Kocsi.	
<i>Kelta érmek</i>	138
Agyagedények. Üvegművek.	

A képek jegyzéke:

	Lap.
Őskori mandolaalakú szilánkkelt kőszakácsa . . .	17
Wosinsky Mór képzeleti képe a lengyeli őstelepről . . .	22
Földe vájt méhekas alakú őskori lakások a lengyeli telepről	25
Őskori agyagnehezék	26
Kagylóékszer a lengyeli őstelepről	27
Óriási gabonatartó edény Sárostról	28
Talpcsőves edény a lengyeli őstelepről	29
Füles neolith agyagedény a somlyói őstelepről	30
Neolith agyagedény a somlyói őstelepről	30
Szarvasagancsból készült orsógomb és díszítő minta a somlyói őstelepről	31
Díszített agyag orsógomb a somlyói őstelepről	32
Homokkő orsógomb a somlyói őstelepről	32
Korongalakú orsógomb a somlyói őstelepről	32
Agyaghálósúly a somlyói őstelepről	32
Csiszolt lapos mészkővéső szerb-keresztúri leletből	33
Csiszolt kőbaltaél a neolith-korból	33
Agancsba erősített csiszolt kővéső a lengyeli őstelepről	34
Nyéllyukas csiszolt kőbalta szerb-keresztúri őstelepről	35
Nyéllyukas csiszolt kőfejsze a neolith-korból	36
Kőbuzogány megkezdett nyéllyukfurással csáklai lelet	37
Pattogatott tűzkőbalta némedi leletből	38
Pattogatott nyílhegy	38
Pattogatott kőzilánkkés a lengyeli őstelepről	38
Agyagállatok a pilini őstelepről	39
Csiszolt parittyakő Reárról	39
Símitó eszköz csontból tőszegi őstelepről	39

	Lap
Átfurt agancsszerszám tószegi őstelepről . . .	39
Széles lapos véső rézből	41
Keskeny lapos rézvéső	41
Vékony lapos véső rézből	42
Perimés rézvéső Turóczról	42
Réz nyílhegy Duna-Földváról	43
Réz törpenge Ovecsarszkóról	43
Nyélnyujtványos réztőr a csorvási leletből . .	44
Réz halászhorg Ó-Budáról	44
Kisebb rézfejsze	45
Rézbalta	46
Keresztcsákány rézből	46
Wosinsky Mór képzeleti képe a kurdi őstelepről	51
Bronzkori urnasír a csobánczi őstemetőből . .	54
Olvasztó tégelyalaku bronzrög	59
Bronz-lándzsafej öntésére szolgáló félminta homokkőből	59
Fogantélyos bronzkard	63
Díszített bronzlándzsa	65
Levélalaku bronzlándzsa	66
Bronznyílhegy	66
Sima bronzcsákány	67
Díszített bronzcsákány	68
Bordás díszítésű tokos füles bronzvéső . . .	70
Szárnyas bronzvéső	70
Nyéltre alkalmazott tokos tüles bronzvéső . .	71
Nyélszelvényes bronzsarló	72
Nyélnyujtványos bronzkés	73
Csüngő bronzkés	73
Bronzborotva Pilinről	74
Korongosfejű sodrottszáru bronztű	75
Díszített bronzkarperecz	76
Korongtekercsekben végződő hengeres bronz- sodronytekercs	77
Díszített és mészbetétes fedeles és füles urnák	81
Díszített és mészbetétes fedeles és füles urnák	82
Somlyói urnasír a hallstatti korból 887 darab bronzékszer és gyöngy melléklettel	90
Bronzkupos vas-zabla a somlyói lovas sírból .	92
Díszített bronzüst somlyói Séd-víz melléki verémsírból	94
Bronz keresztgomb somlyói Séd-víz melléki verémsírból	94
Női bronz ékszereket tartalmazó leggazdagabb csabrendeki urnasír a hallstatti őskorból . .	96

	Lap
Somlyói vaskard a hallstatti korból	97
Somlyói bronz karimás véső idegen typus	99
Bronzcsákány somlyói Sédviz melléki verem- sírbel	100
Hajduböszörményi bronzüst	105
Sümegh-ujhegyi bronzüst	107
Bronz-diadéma az istenmezői kincsből	109
Pápaszemes bronzfibula	110
Négytekerceses felső dobzsa bronzfibula	111
Csüngőkkel díszített öt tekerceses bronzfibula a medvedzei kincsből	112
Csónakfibula bronzból	113
Sodrony tekerceses gyűrű	114
Díszített bronzlemez karpereczek	115
Korongtekerceses arany karperecz	116
Bronz keresztgombok somlyói hallstatti sírokból	118
Bronz bika a nádasfalvai kincsből	120
Emberi alakokkal díszített soproni urna	121
Somlyói graphit mázos edény	122
Somlyói díszített urna	123
Somlyói bronzüsttel együtt lelt agyagbögre	123
Soproni őskori hold-bálvány agyagból	124
Soproni bécsi dombi kelta urnasír	127
Csabrendeki díszített kora La Tène kard	128
Korai, közép, késői La Tène kard	129
La Tène kardkötő láncz a szendrői leletből	130
La Tène izlésű díszített vazslándzsák Csab- rendekről	131
Kora és közép La Tène fibula	134
Késő La Tène fibula	135
Bronzékszerek a galomboki csontváz sírből	135
Bronzékszerek a galomboki csontváz sírből	136
Kelte érem a kudzsiri leletből	139
Korongon készült La Tène urna Csabrendekről	140
Díszített bögre Csabrendekről	140
Talpas edény Csabrendekről	141
Kelta tál a csabrendeki csontváz sírből	141
Tapoleza avardombi kora La Tène agyagedények	141
Díszített agyaggyöngyök és orsógombok	142
Üveg karperecz	143
Kék és fehér üveggyöngyök Csabrendekről	143

A kőkorszak.

A történet előtti kor legrégibb szakát nevezzük kőkorszaknak.

A kőkorszak emlékei két főcsoportra osztandók, a régibb a palaeolith-, az újabb a neolith-kor. Egyes külföldi tudósok, mint Worsaae is, ezt a két főcsoportot is osztályozza. Így a palaeolith kort két részre osztva, a legrégibb emlékek közé sorozza azokat a kezdetleges készítésű mandolalakú kőszerszökeket, melyek diluviális állatok: mammuth,

Ő-kori mandolalakú szilánkolt
kőszerszöke.

barlangi medve csontjaival egyetemben a lőszrétegben, vagy az ősember legrégebb tanyáiban, a barlangokban fordulnak elő. Későbbieknek tartja a rénszarvas-csontok kíséretében, úgy a konyhahulladék-halmokból előkerült emlékeket, sőt még egy átmeneti kort is különböztet meg, megalith név alatt, az újabb vagy haladottabb palaeolith- és neolith-kor között.

A kőkor elmélete a legnemesebb őslénnyel vele született természetes tulajdonokon épült fel. Az emberi ész diadalt arat és urává lesz a nálánál erősebb állatnak. Az ősember élete örökös küzdelem a létért. Az a kődarab, mely az állatokkal való küzdelem hevében az ősember kezébe akadt, s a melylyel bezúzhatta a támadó vad koponyáját, adta az első védelmi eszközt. Sok idő kellett azon kis haladásához is, midőn az emberi ész tudatára jött annak, hogy egy hegyes kővel könnyebben diadal-maskodhatik támadó ellenén. A palaeolith ősember haladásának legnagyobb vívmánya kétségtelenül a tűz feltalálása volt, mely minden valószínűség szerint szárazfának egymáshoz való gyors dörzsölésével jött létre,¹⁾ épen úgy, mint napjainkban a vadnépeknél, kik ma is kőkori kezdetleges műveltséggel bírnak. Lubbock szerint az északi vad törzsek között voltak olyanok, kik nem tudtak tüzet gyújtani, s ha véletlen körülmények következtében tüzüket kialudt, a szomszéd törzsekhez folyamodtak tüzért. Mindenesetre a tűz élesztése, a gyújtó feltalálása előtt mindig kisebb-nagyobb nehézséggel járt, így már az őskorban kiváló gondot fordítottak a házi tüzhelyre, melynek állandó élesztése a nők tiszte volt s e szokás hagyományszerűen szállott át a történeti korra is. Így a rómaiknál az örök égő szenttüzét a Vesta szüzek őrizték.

¹⁾ Pulszky: Magyarország archaeológiája.

A tűz feltalálása ép oly nagy vívmánya volt az őskornak, mint korunkban a gőz erejének és a villamosságnak czélszerű alkalmazása.

Az ősember hamar tudatára jött a tűz hatalmas erejének. Megsütötte és izletessé tette az elejtett vad husát; a véletlenség rávezette, hogy a tűz körül rakott áttüzesedett kőzetek gyors hűtésnél, részekre hasadoznak. Így készült az első, tűzön pattogatott czélszerűbb kőeszköze az ősembernek.

Hazánkban eddig a palaeolit-kort határozottan jellemző kőeszközökre nem találtak, jólehet majdnem minden őskori telepen nagyszámban fordulnak elő tűzön pattogatott és kőszilánkokból készült kések, nyílhegyek, stb. de ezek mind a neolith-kor emlékei, mindennek daczára, hogy alakjuk kezdetleges, kidolgozásuk oly közel jár a palaeolith kor eszközeihez. Így a kőeszközök kormeghatározásánál legtöbbnyire a lelőkörmények figyelembe veendőik. Határozott palaeolith-korra vallana p. o. durván nagyolt kőszakócza, ha az lösz-rétegből, diluviális állatcsontok kíséretében kerülne felszínre. Vagy barlangi leletek, medve- és rénszarvascsontokkal, melyek kétségtelenül a haladottabb palaeolith korra vallának, minők Angol-, Francia-, Spanyol- és Délnémetországban fordultak elő. De még az ilyen leleteket is szoros vizsgálódás tárgyává kell tenni, mert nincs kizárva a véletlen körülmény szülte csalódás. Saját kutatásomban Sümegh vidékén is két esetben (Sümeghen és Eötvösön) egy rétegből csiszolt kőeszkőzzel mammutcsontok kerültek felszínre. E kőeszközök azonban csak a vízömlések, a földalakulás következtében a Fehérkövek magaslatán létezett egykori neolith-telepről kerültek a diluviális állatcsontok közelébe.

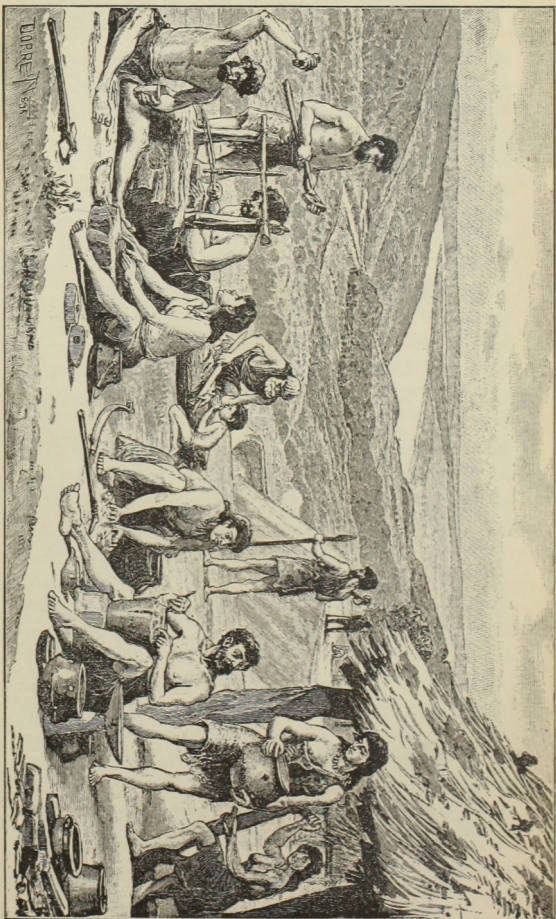
Jeles tudósunk, Ortway Tivadar, a magyar tud. akadémiában tartott felolvasása és az antropologus

kongresszuson Bécsben tartott értekezésében ama nézetének adott kifejezést, hogy hazánkban is kell létezni palaeolith- emlékeknek, mert az Ázsiából eredő emberi nem, keletről nyugatra vándorolva, nem kerülhette ki hazánkat és kell, hogy vándorlásainak itten hagyott nyomai előbb-utóbb felszínre kerüljenek.

Ezzel szemben, Pulszky Ferencz, azon nézetének ad kifejezést, hogy volt a népvándorlásnak egy másik útja is, Közép-Ázsia fensíkjairól Európába. A tengerpart mentén Észak-Afrika szélén a Gibraltári szorosig, (mely azidőben valószínűleg nem is létezett) és mint a leletek mutatják: Spanyolországban keresztül juttottak el Francia és Angolországba.¹⁾ A palaeolith korhoz hazai leleteink közül, a miskolczi kőszakóczák állnak legközelebb, Herman Otto kitűnő tudósunk az Arch. — ért. u. f. XIII. k. 1. számában mutatja be, a Barsony János által diluvialis agyagrétegben lelt miskolczi szilánkolt tűzkő(silex)szakóczákat, melyek kétségtelenül legközelebb állna, a sommevölgyi és egyéb francia, német, angol, spanyol, portugaliai a tudós világ által palaeolithkor emlékeinek elismert leletekhez. Herman Ottó az ő széleskörű tudásával tüzetes és mélyen beható tanulmány tárgyává tette a miskolczi leletet, mely kétségtelenül korszakot alkotó felfedezés számba megy hazánk őstörténetében. A miskolczi tűzkőczák palaeolith voltát Herman Ottó hathatós érvekkel támogatja. Technikai szempontból magukon hordják mindazon kellékeket, melyek a palaeolithkor kezdetleges kőeszközeit jellemzik, azaz minden csiszolást nélkülözve, tisztán szilánkolás u'ján készültek. A szakóczák anyaga kétségtelenné teszi, hogy azok egykor itt készültek, azon körülménynél

¹⁾ Pu'szky M. o. archaeológiája.

fogva, mert Miskolczhoz közel esik Hegyalja, mely a szakóczák anyagához közel hasonló tűzköves közeteket tartalmaz és az aparól fiúra szállt hagyomány, az Avashegyet, ma is „tűzkőhegynek“ nevezi, mely bizonynyal nevét nagyobb mennyiségben előforduló tűzkőtől nyerte. Ezek ellenében azonban Krenner dr. a n. muzeum ásványtárának tudós igazgató őre, a szakóczák anyagát Flintnek állapította meg, mely ez ideig hazánk területein nem fordult elő. Végül a geológiai kutatások eredménye sem zárja ki, a szakóczák palaeolith voltát, mert azok $2\frac{1}{2}$ —3 méter mélységben diluvialis agyagrétegből kerültek felszínre. A három miskolczi silexszakócza legnagyobbika hegyes mandolaalak, a másik kettő tompahegyű. A legnagyobbik hossza 23·8 cm. Szélessége 11 cm. Vastagsága 2·3 cm. A második méretei: $19\cdot5 \times 11\cdot1 \times 2\cdot3$ cm. A legkisebbiknek, mely tompa háromszöges alak $11 \times 8 \times 3$ cm. mérete van. A miskolczi becses leleten kívül Ortway Tivadar még Alvincz, Kolozsmonostor, Ó-ruzsini barlang, Zimony, nádori barlang leleteit és a nagy sápi lőszrétegből előkerült emberkoponyát, a palaeolithkor emlékeihez sorozza, melyek közül azonban egyik lelet sem szolgáltat annyi megbízható adatot Magyarország palaeolith korához, mint a miskolczi őslelet. Mindazonáltal bármily kétkedő szemekkel mérlegeljük is Magyarország palaeolith korának létkérdését, mégis el kell ismernünk, hogy eljutottunk azon időponthoz, midőn a felkeltett figyelemnél fogva, a közel jövőben előkerülő leletek e kérdést is teljesen tisztázni fogják. De miután ez még eldönthetetlen kérdés, így az archaeológiai tudomány mai állása szerint Magyarország őskora a neolithkorral veszi kezdetét.

Kőkori élet. Wosinsky Mór képzeleti képe a lengyeli őstelepről.

Magyarország neolith-kora.

Hazánk első vándortelepeseit a keleti tenger felől jövő ázsiai népfaj szolgáltatta¹⁾ kik a Duna mentén nyomultak előre. Az ősembernek az életfentartás nehéz küzdelme adta kezébe a vándor botot, ott volt hazája, ott vert tanyát, hol barmainak dús legelőt, magának elég vadat, ivóvizet, halat talált. A vándorlás útját nagyon megnehezítette az őserdők által befoglalt területek buja növényzete, azért leginkább csak a folyók mentén vándoroltak. A Dunamellék tágas berkei, rétjeinek buja növényzetében, vad és hal bőségében megtalálta az ősember az életfentartás összes kellékeit, itt vert elsőben tanyát, és csak később, midőn kikémlelte a vidékeket, vonult a hegyek közé, hol alkalmas kőzeteket lelt fegyverek és házi eszközök készítésére.

Alig van hazánkban oly vidéke, hol kisebb-nagyobb számban ne találkoznánk fényesre csiszolt, átfurt kőeszközökkel, melyek hazánk első lakóinak, a neolith-kori ősember kulturájának emlékei. Hogy mégis vannak egyes területek, melyek őskora ismeretlen, az bizonyynyal nem az őskori emlékek hiányában keresendő, hanem abban a sajnálatos körülményben rejlik, hogy egyes vidékeknek ezidőben még nem akadt kutatója.

A neolith-kor ősembere szemben a palaeolith-kor őslakójával, már a műveltség magas fokán áll. Nemcsak tetszetős alakot ad és czélszerűsíti eszközeit, fegyvereit, de már ismeri az edénykészítést is. Állandó tanyát verve családi életet él tűzhelye körül és czélszerűbben ruházkodik. Vadászat és halászat a

¹⁾ Dr. Posta Béla ázsiai kutatásai alapján a muzeumban tartott előadásain az árja néptörzseket vallja hazánk első őslakóinak.

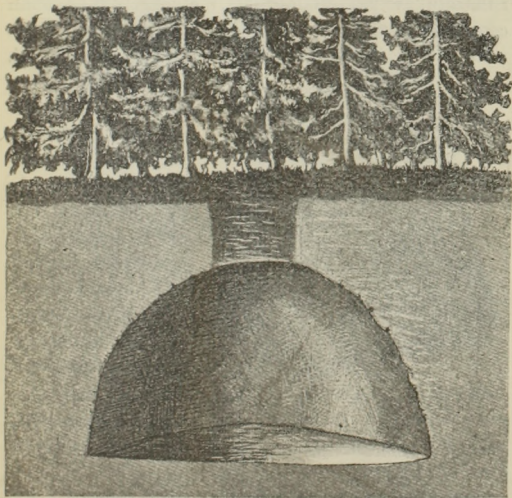
főfoglalkozása, mellette már baromtenyésztést és földművelést is űz. A munkában segítő társa a nő, ki ép úgy mint napjainkban, hivatásszerűen a házi tűzhely őre s a gyermeknevelés gondjai mellett főzéssel foglalkozik, ismeri már a varrást, a durvább szövést, fonást, melyben a serdülő gyermekek is segédkeznek néki.

Az ősember a neolith-korban.

A neolith-kor ősembere ott vert állandó tanyát, hol fellelte az életfentartás szükségeinek kellékeit. Legszívesebben huzódott védett területekre, magaslatokra, melyeknek közeteiből készítette eszközeit, az erdő vadjából, a közelben levő vizek halából táplálkozott. Mig a palaeolith-kor őslakója, természetalkotta barlangokban huzódik meg, addig a neolith-kor ősembere a terület viszonyaihoz képest készíti lakóhelyét. Kezdetben a faágakból rója össze és sárral tapasztja ki sátorszerű kunyhóját, majd a hideg és a vadállatok támadásai ellen magaslatokon méhkasalakú mélyedéseket váj, melyeket rőzsével fed be. Vagy ingoványos területeken sekély vizeken czölöpökre építi házikóját, melynek nyomait azonban ezideig hazánkban nem sikerült, úgy mint Svájcban, felfedezni.

Földalatti lakások. Wosinsky Mór, hazánk legnagyobb neolith őstelepének felkutatója, kimerítően foglalkozik a lengyeli őstelep földbe vájt lakásaival, melyeknek három osztályát különbözteti meg. Vannak hálóhelyiségek, melyek köralakban alig 3 méter átmérőjűek, de mégis elegendők, hogy egy család részére hálóhelyiségül szolgáljanak, feltéve, hogy éppen olyan zsugorított helyzetben aludtak, a hogyan halottaikat eltemették. A hálónál jóval kisebb egy rőzsével befont helyiség, mely a felesleges

élelmi cikkek befogadására szolgált. Itten helyezte el a neolith-kor ősembere az elejtett vad húsát, a télre összegyűjtött gabona- és gyümölcsnemeket. A főzés céljára szolgáló helyiség könnyen felismerhető, mert legtöbbször tele van hamu-, csont- és egyéb konyhahulladékokkal. Ezek felkutatása ép oly érdekes,

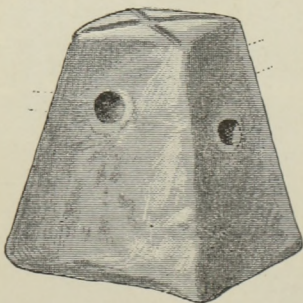

Földbe vájt méhekas alaku őskori lakások a lengyeli telepről.

mint a szabadban álló konyhahulladék-halmoké, melyek akként képződtek, hogy a tűzhely körül összegyűlt hamu, eltörött edények és eszközök, állatcsontok összeszaporodva lehetetlenné tették a tovább tüzelést. E baj orvoslására földet hánytak a szemétre és a símára vált területen újra kezdték a tüzelést, mely néha oly sokszor ismétlődött, hogy

egész halom képződött. Egy-egy ilyen halom figyelmes átkutatása egész sorozatát adja az őskori eszközök és edénytöredékeknek.

Ruházat. Mig a férfi az őserdő vadjait hajszoja vagy hálót vet a közeli folyóban, addig a nő és családja, tanyáján foglalatoskodik. Ők dolgozzák ki a ruházatul szolgáló állatbőröket, melyeket tű hiányában csontáruk segítségével fonállal, vagy szárított állatinnal összefűzve, testhez állóan készítenek el.

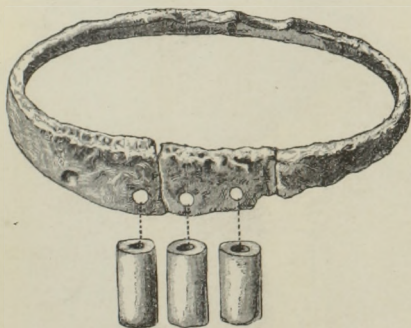
Őskori agyagnehezék. $\frac{1}{2}$ nsg.

Értene a szövéshez, fonáshoz, hálókötéshez. Erről tanuskodnak a majdnem minden neolith-telepen nagy számban előforduló orsógombok, hálósúlyok, szövőszék-nehezékek. Erre nézve saját tapasztalataim is vannak, mert a nagy-somlyói őstelepen, egy magam százakra menő

sorozatot gyűjtöttem össze ilyen célra szolgáló agyagtárgyakból.

Temetkezés. A neolith-kor őslakói teljes családi életet éltek. A nő nemcsak felneveli gyermekeit, de elhalmozza az anyai szeretetet egész melegével, dédelgetve kedvökben jár, miről eléggé tanuskodnak, az őskori leletek között nagy számban előforduló agyag-állatkák, apró játékedénykéik, melyekkel a szülők kedveskedtek gyermekeiknek. A családtagok közti viszony leginkább mégis abban a kegyeletben nyilvánul, melylyel halottaik iránt viseltetnek. Nem ritka eset, hogy az anya egy sírba temetkezik gyermekével vagy gyermeke sírjába teszi a női

hiúság ékességét, az agyaggyöngyök, csigák, kagylókból és kis apró csiszolt kőcsüngőkből álló kezdetleges ékszereit, hogy még holta után is kedvében járjon a kis halottnak, kihez életében egész szeretete fűződött. A családfő sírjában megtaláljuk fegyvereit, eszközeit, a feje körül rakott agyagedények telve növény- és húséttel a túlvilági életre. A neolith

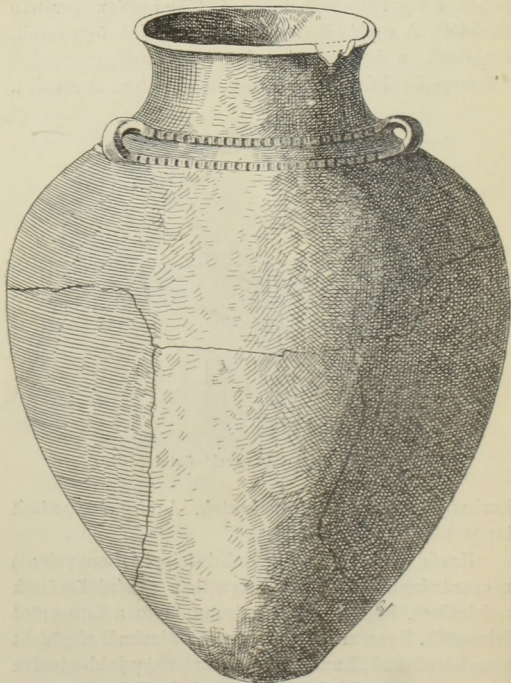
Kagylóékszer a lengyeli őstelepről.

korban veremsírban temetkeztek. A sírgödör széléit lapos kövekkel rakták ki.

Hazánk legérdekesebb neolith-telepén, Lengyelen¹⁾ a csontvázak zsugorított helyzetben akként kerültek a felszínre, hogy a lábszárak majdnem a farcsontot érintették. Ilyen zsugorított temetkezéseknél sírgödört nem készítettek, hanem halottjukat vagy jobb oldalra fektetve, arcczal kelet felé, vagy bal oldalra, arcczal délfelé fordítva földelték el. Hasonló temetkezési móddal magam is találkoztam ásatásaim folyamán a zala-szántói halomsíroknál, hol a zsugorított csontváz majdnem ülő helyzetben volt a földszínen

¹⁾ Wosinsky: Tolnavármegye története.

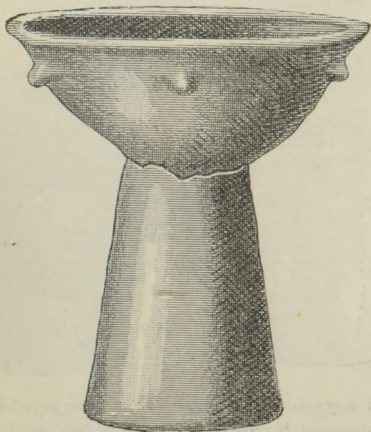
levő alsó egy és fél méternyi homokrétegben. Ezt borította egy méternyi magasságban ráhányt, Tátika hegyéről összehordott bazalt-kőréteg, mely felett

Óriási gabonatartó edény Sárosdról. $\frac{1}{10}$ nsg.
(Eredetije a Darnay muzeumban, Sümeghen.)

ismét két méteres homokréteg emelkedett; ezt borította végre az egy lábnyi humusztalaj. A zala-szántói nagy kőhalmaz alázsugorított temetkezési

modorához hasonló temetkezésről emlékezik meg Herodot, midőn a trogloditákról ír. A holtak nyakát és czombját paliurusz-vesszőkkel egymához kötve a halottat egy kis magaslatra helyezik és a tetemet kövekkel hajgálva, egészen elborítják, annyira, hogy domb képződik felette. A zala-szántói halomsírok bronzmellékeket tartalmaznak, így fiatalabbak a lengyeli neolith-síroknál, mi arról tanuskodik,

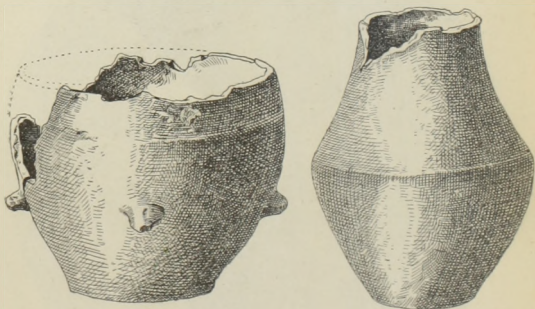

Talpesöves edény a lengyeli őstelepről.

hogy a zsugorítva való temetkezési mód oly vallási hagyományos szokáshoz fűződött, mely az őskor későbbi szakaiba is átöröklődött, míg csak a bronz korban divatozott hullaégetés azt ki nem szorította.

Őskori edények. A neolith-kor őslakóinak házi iparában kétségtelenül legnagyobb vívmány volt az edénykészítés feltalálása, melylyel egyetemben az őssasszony a főzés mesterségének tudatára jön. Húsból és növényből, edényben tűzön főzött ételei

izletesebbek az eddig divatba levő, kövek között porhanyított, napon szárított és parázson sültött vadhúsnál. Az edények durva szemcsécs agyagból szabad kézzel készültek, fül gyanánt bütyökszerű fogantélylyal látták el, napon és füstön szárították azokat. Nem ritkán, különösen a haladottabb kőkorszakban díszített, sőt festett edényekkel is találkozunk. A díszítés legtöbbször ujjbenyomással vagy zsinórral készült, sőt a haladottabb neolith-kor vívmányaihoz sorozzuk az úgynevezett krétabetétes edényeket,

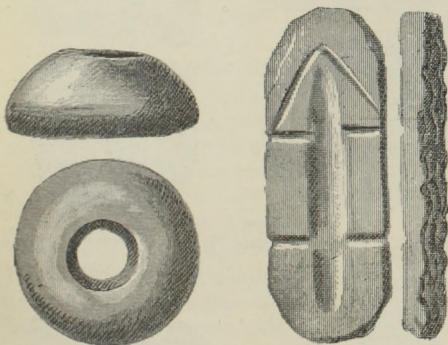

Füles neolith agyagedény a somlyói östelepről $\frac{1}{8}$ nsg.

Neolith agyagedény a somlyói östelepről $\frac{1}{8}$ nsg.

melyek akként készültek, hogy puha agyagba különböző körös, hullám- és cik-czak vonalakat mélyítetttek kőszilánkokkal, mely mélyedést krétaszerű fehér anyaggal töltötték ki. E díszítésmód azonban a későbbi bronz-, sőt a vaskorban is még divatozott. A kőkori edényfestészetnél legtöbbször sárga alapon vörös, vagy vörös alapon fekete kör és spirális szalagdíszítéssel találkozhatunk, minők a lengyeli nyanyapusztai és a teveli östelepekről ismeretesek.

Orsógombok. A víz segítségével gyúrhatóvá tett agyagot egyéb czélokra is felhasználták hazánk őslakói. Agyagból készültek a kivétel nélkül minden őstelepen nagyszámban előforduló, a fonás- és szövés-mesterségéhez használt orsógombok és szövőszék-nehezek. Az orsógombok különböző nagyságban

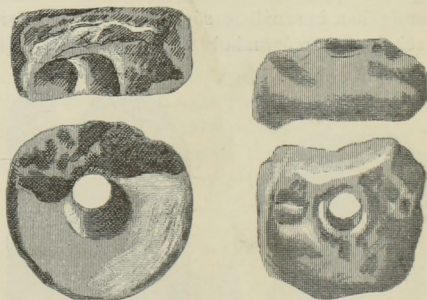

Szarvas agancsból készült orsógomb és diszitő minta
a somlyói őstelepről $\frac{2}{3}$ nsg.

alakban és színben fordulnak elő. Leggyakoribbak a középen átfúrt, fenékkal egymásra fektetett, kettős csonka kúpalakuak, úgyszintén az egyszerű csonka kúpalakot mutatók. Színük az agyag színe szerint szürke vagy sárgásbarna, de gyakoriak a grafitmal mázolt fényes fekete színűek is. A sümegi múzeumban levő több száz orsógomb között, melyeket a somlyói őstelepen gyűjtöttem össze, vannak homokkőből készültek, sőt egy agancsból faragott orsógombot is találtam.

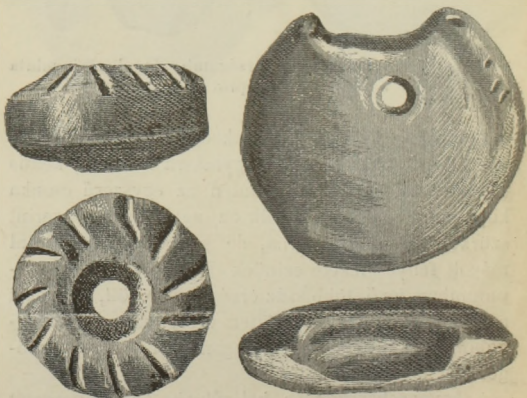
Agyagnehezek és hálósúlyok. Az úgynevezett agyagnehezek több alakja ismeretes. Leggya-

koriabbak a kupalakú oldal lyukkal és a cipóalakú keresztlyukkal ellátott sárgás színű agyagból készült nehezékek. Ritkább a koronggyűrű és négyszögű

Korongalakú orsógomb, somlyói őstelepről $\frac{2}{3}$

Homokkő orsógomb a somlyói őstelepről $\frac{2}{3}$. nsg.

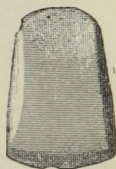

Díszített agyag orsógomb a somlyói őstelepről. $\frac{2}{3}$ nsg.

Agyaghilósúly a somlyói őstelepről. $\frac{2}{3}$

csonka kúpalakuak, minőket a lengyeli őstelepről ismerünk. A szövőszék-nehezékekhez sorozom még a somlyói őstelepen legtöbbnyire eruptiv kőzetekből és fekete bazalt- és homokkőből készült körgyűrű és korongalakú hálósúlyokat, melyeknek úgy alakja, mint rendeltetése nem mutat nagy eltérést a mai halászhálók nehezékeitől.

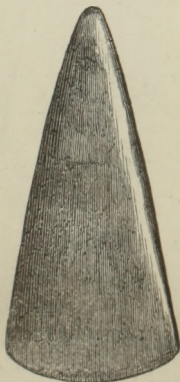
Csiszolt kőeszközök. A mily kevés változatot mutatnak a palaeolith-kor kezdetleges kőeszközei, annál gazdagabb sorozatát ismerjük a neolith-kor tetszetősen csiszolt kőfegyverei és házi eszközeinek.

Csiszolt lapos
mészkövéső Szerb-
keresztúri leletből.

A palaeolith-kor ősemberével

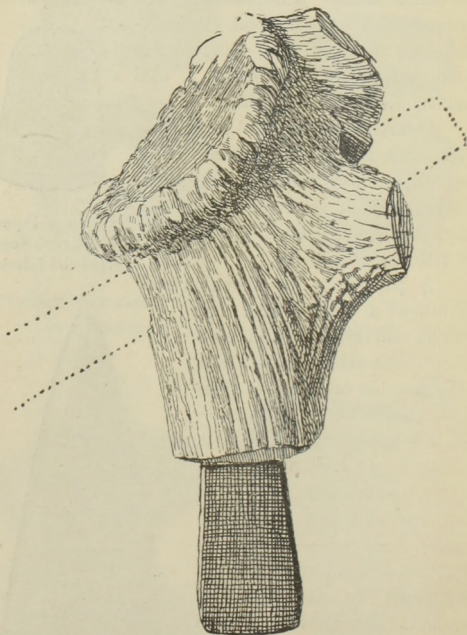
szemben a neolith-kori fejlettebb műveltség leginkább a kőeszközök csiszolásában és azok tetszetős czélszerűbb alakjaiban nyilvánul. A kőeszközök anyaga obsidián, nephrit, csillámpala s. t. Színük szürke, fekete, sötétzöldbe játszó, (sőt van muzeumomnak egy kiválóan szép kivitelű világos tengerzöld színű serpentin kőkalapácsa is sümeghvidéki leletből.) Ott, ahol, az őslakó nem rendelkezett ilyen nemesebb kőzetekkel, közönségebb kőnemekből készítette eszközeit. Így a somlyói őstelep kőeszközei eruptiv kő-

Csiszolt kőbaltaél a
neolith-korból. $\frac{2}{3}$ nsg.

zetek, fekete és szürke bazalt, sőt kevésbbé érczes komokkőből készültek. A neolith kor legkezdetlegebb csiszolt kőeszközei az őstelepeken nagy számban

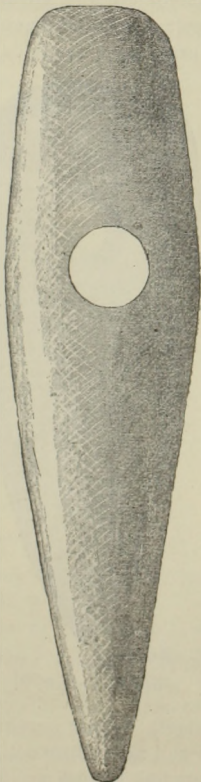
előforduló kőbalta-élek, melyek lapos ékalakúak, a szélesebb felén fejsze bárdjához hasonlóan élesre köszörülve. A nyélluk hiányát akként pótolták, hogy szög alakban hajlított faágra állatínnal ráerősítették

Agancsba erősített csiszolt kövéső a lengyeli őstelepről.
²/₃ nsg. Arch. Közl. XIV. k.

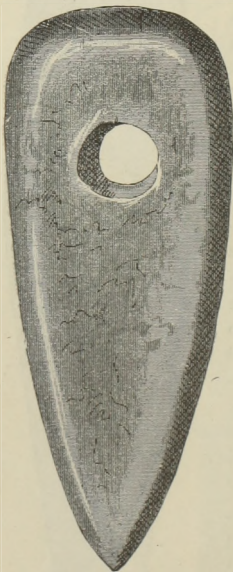
és így a mai nyeles fejsze alakjához hasonlítva, alkalmas volt védelmi eszközül. A haladás bizonyos fokát mutatja a baltaélek beékelése szarvasagancsba, minőt a lengyeli őstelepből is ismerünk és két példányt a somlyói őstelepen leltem.

Nyéllyukas kőeszközök. Új irányt ad a kőeszköz-
iparnak a nyéllyuk készítésének feltalálása. Hogy
miként fúrta ki az ősember érczeesebb fémek hiá-
nyában a kemény kőeszkö-
zöket, annal megoldásával
Európa összes praëhitori-
kusai foglalkoztak. A nyél-
lyukfúrást érdes homokba
mártott facső vagy velős-
csont gyors forgatásával
eszközölték, ez által a kő-
eszközön gyűrűszerű vája-
dék támadt, melyet addig
mélyítettek, míg a fúrócső
lyukához hasonló kődu-
gasz, mely a kőeszköz
gyűrűjének közepében kép-
ződött, kiüthetővé vált.
Hogy a fúrás csakugyan
így történt, arról tanuságul
szolgálnak a félig elkészí-
tett kőeszközök, minők
gyakoriak a neolith-telepek
leletei között. A zala-sőjtöri
neolith-leletből van néhány
példányom, hol egyikében,
mely csak nagyjában van
kidolgozva, bennlátható a
kődugasz, míg egy másik,
nephrit-kalapács, használat
közben a nyéllyuknál el-
törhetett és a nagyobbik
felén új lyukfúrást kezdett
az ősember, mely azonban
nem járt sikerrel, mert fú-
rás közben a lyuk melletti

Nyéllyukas esiszolt kőbalta
szerbkereszturi őstelepről.
Arch. Ért.u. f. XIII. k. 302 l.

oldal kipattant. A kőeszközök csiszolása érdeesebb, majd finomabb kövek hozzá dörzsölésével történt. A somlyói csiszoló kövek némelyike egész vájadékot kapott a sokszori használattól. Mind a fúrás, mind a csiszolás fáradságos munka lévén, hosszú időt

Nyéllyukas csiszolt köfejsze a
neolith-korból. $\frac{2}{3}$.

igényelt, melyet nem végezhetett az élet fenntartás nehéz feladatával küzdő családfő, azért azok készítésénél a nők és gyermekek is segédkeztek. Relaux berlini tudós tanár állítása szerint a kőeszközök csiszolását, fúrását a bénákra és a nehezebb munkára képtelen hibás emberekre bíztak.

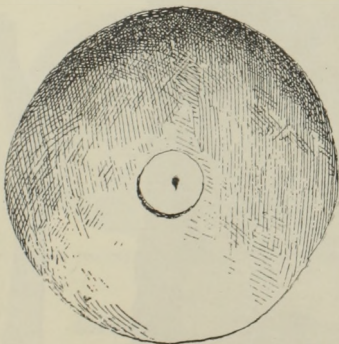
Kőből készítette az ősember, baltáján kívül, buzogányát, tojásalakra csiszolt parittyáját, vésőjét, gyaluját, minden védő és támadó és házi eszközét.

A kőeszközök csiszolásának feltalálásával nem ért véget a tűzön pattogatott kovácsilánk eszközök kora,

melyek némely célra alkalmasabbak voltak a csiszolt kőeszközöknél és továbbra is forgalomban maradtak. Ilyenek a nyílhegyek, melyekkel az ősember elejtette az erdő vadjait és a házi célra szolgáló fúrók, fűrészek, késpengék, melyek leggazdagabb sorozatát a lengyeli őstelep szolgáltatta.

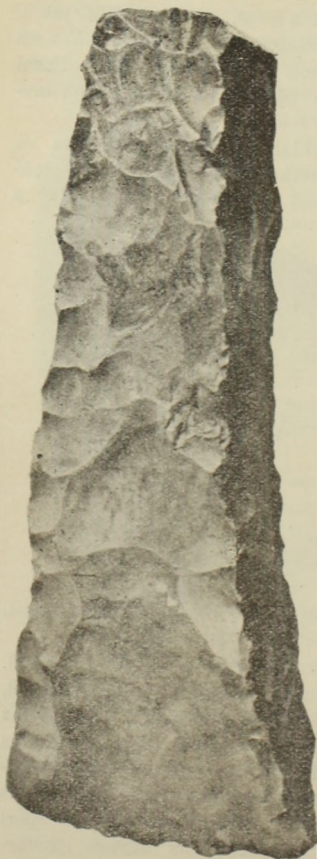
A neolithkor ősembere állattenyésztéssel is foglalkozott. Ismerték a lovat, tulkot, disznót, juhót, kutyát, melyek kezdetleges utánzatai agyagból nem ritkák a gyermeksírok mellékletei között. Hazai leleteink közül több példányt őriz a nemzeti múzeum őstára a pilini telepről.

Az ősember nyíllal, parittyával, késével és kőfejszéjével felfegyverkezve, kereste fel az őserdő vadjait, melynek husa szolgáltatta főtáplálékát, a

Kőbuzogány megkezdett nyéllyukfurással csáklai lelet.
(Arch. Ért. u. f. VII. k. 118 l.)

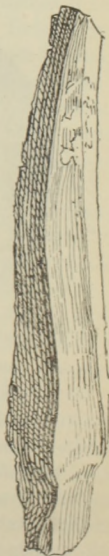
vadon tenyésző gyümölcsökön és gyökereken kívül. Az elejtett szarvasnak nemcsak husát használta fel, hanem bőréből készítette ruházatát. Csontjai az állatbőrök összefűzésére szolgáló tűket, árákat és halászhorgokat szolgáltatták, nemkülönben az állatbőrök feldolgozásához alkalmas simító eszközök is abból készültek. Sőt a napjainkban divatozó sport sem volt előttük ismeretlen. Az állatok lábszárcsontja átfurva, állatínnal lábra kötve szolgáltatatta az első körcsolyát. Ilyen körcsolyákat leltek hazánk-

Pattogatott tűzköbaltá némedi
leletből.

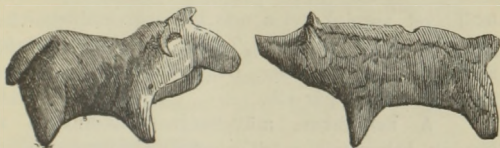

Pattogatott nyílhegy

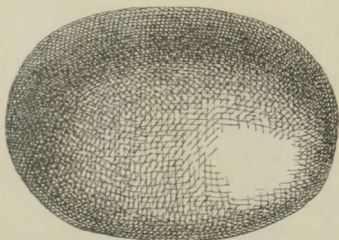

Pattogatott kő-
szilánkkés a lengyeli
östelepről. $\frac{2}{3}$.

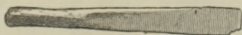
ban Alpáron. Az elejtett vadkan agyaráát diadal
jelvényeként átlukasztva csüngő ékszerként az ős-

Agyagállatok a pilini őstelepről. $\frac{2}{3}$ nsg. (kos és disznó).

Csiszolt parittyakő Reáról (Hunyadmegye.)

Símitó eszköz csontból. Tószegi őstelepről.

Átfurt agancsszerszám a tószegi őstelepről.

ember nyakában hordta, mely halála után rendesen
elkísérte még tulvilági útjára is.

Egész hosszú sorozatot képez, sőt talán alig van hazánkban hely, hol valamely neolithkori emlék felszínre ne került volna, így csak néhány ismertebb lelőhelyet sorolok fel a már többször említett lengyeli őstelepen kívül: Pilin, Tószeg, Szihalom, Somlyó, Szerbkeresztur, Miskolcz, Rear, Kurtics, Bogojeva, Temes-Kubin, Alpár stb.

A neolithkori műveltségnek hazánkban a fémnek behozatala vetett véget, mely lassan utat törve magának, új irányt adott a haladásnak.

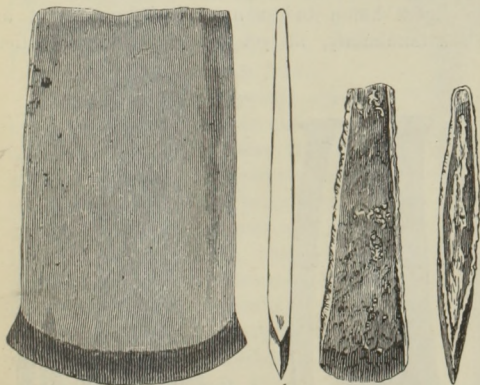
Rézkorszak.

A legelső fém, melyet az ősember megismert, a réz volt. Jólehet az egész tudós világ megegyezik abban, hogy kellett egy átmeneti időszaknak lenni a kőkorból a bronzkorba, mégis napjainkban sincs teljesen tisztázva az a kérdés, hogy létezett-e általánosságban egy külön álló rézkorszak.

A termésállapotban a földből előkerülő rezet az ősember kezdetben kétségtelenül kőzetnek tekintette és azt akként kezelte, mint a többi kőnemeket. Csak később, megismerve puha voltát, kalapálás által nyújtotta, idomitotta. Így szorosan véve, mi sem sorozhatnók a rézkor elejét a fémkorszakhoz, csak attól az időtől kezdve, midőn az ősember tudatára jött annak, hogy a réz tűznél megolvad. Ezzel lép fel az ősember a haladottabb műveltség első lépcsőfokára, megalkotva a fémkorszakot.

A bronz tudvalevőleg a réz és az ón összetételéből származó ötvény. Nagyon valószínű tehát, hogy az őslakónak előbb kellett ismernie a rezet, és csak midőn tudatára jött a réz kevésbbé érczes voltának, viszont az ón ellenkező tulajdonának, egyesítette azt és megalkotta a czéljaira alkalmas fémét, a bronzot.

A rézkor eszméjét először Sir William Wilde, az írlandi muzeum igazgatója vetette fel 1861-ben. Kivüle időközönként a rézkor kérdésének megoldásával foglalkoztak az egész világ praehistorikusai. Keller Ferdinánd, Baró Sacken. Sir John Lubbock, John Evans, Squier E. G. amerikai tudós stb. Hazánkban elsőben Rómer Flóris figyelmét keltették

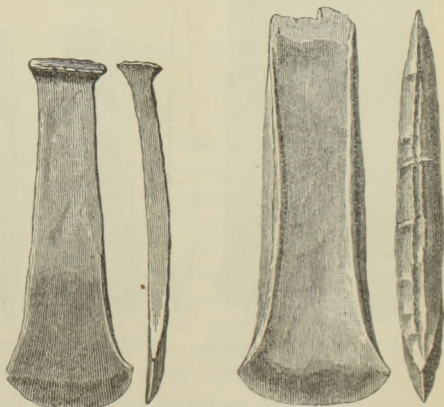
Széles lapos véső rézből.
(Magyarország).

Keskeny lapos rézvéső.
(Magyarország).

fel a szép számban előforduló őskori rézeszközök. Szakszerűen azonban Pulszky Ferencz foglalkozott azokkal, ki 1883-ban terjedelmes kötetben ki is adta, és kimerítően ismertette Magyarország rézkorát. John Evans angol praehistorikus azon nézetnek ad kifejezést, hogy az átmeneti rézkor színhelye Európa nem lehetett soha, mert midőn az első fém Ázsiából hozzánk került, már tudatában voltak a bronz-ötvény titkának és csak a kész bronzot dolgozták fel Európában. A tudósok nagyrésze elismeri, hogy létezett egy átmeneti rézkor Amerikában, Mexikóban.

Sőt vannak kik azt állítják, hogy az európai államok közül Irland és Magyarország gazdag rézkori leletei a rézkorszak létezését joggal bebizonyítják, mégis vannak többen, kik még ma is ellenkező álláspontra helyezkednek. Különösen Worsaae, a kitűnő dán régész, még Amerika volt őskorában sem ismeri el a rézkorszakot.

Egész külön tudományos irodalmat alkot az a sok tanulmány, melyet a rézkor létezése mellett

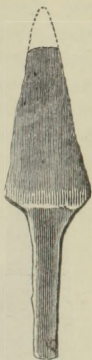
Vékony lapos véső rézből.
(Komárom vidékéről).

Perimés rézvéső
Turícezről.

és ellene irtak, a bizonyítékok és ellenérvek egész áradatával küzdve, iparkodik kiki saját nézetét diadalra vinni. Többen a Magyarországon oly nagy számban előforduló rézeszközöket annak a körülménynek tudják be, hogy az ón, melynek hazája Angolország és India, nehezebben volt hozzáférhető hazánkban, mint a vörösréz, és ahol az ón feldolgozása nem vált feltétlenül szükségessé, szívesen

nélkülözték. Mig többen a színréznek tartott eszközöket vegyelemezve, arra a meggyőződésre jutottak, hogy azokban kis mennyiségű ón szintén fordul elő. Az ötvényben a kis ón-arányt akként indokolták meg, hogy az eltörött és használhatatlanná vált bronztárgyakból többszöri átolvasztás következtében fogyott meg az ónmennyiség, a réznél illékonyabb természeténél fogva.

Mindezen, többé-kevésbé elfogadható tudományos kutatásokon alapuló állításokkal szemben Magyarországra nézve el kell fogadnunk Pulszky Ferencz nagybecsű kutatásainak eredményeként a rézkor létezését, már csak ama körül-

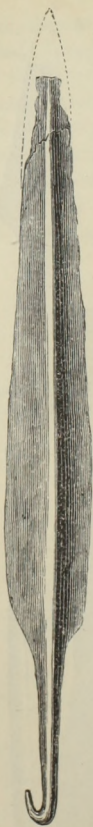

Réz nyílhegy.
Duna-Földváról.

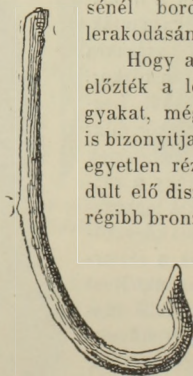
ménynél fogva is, hogy bár a rézkori emlékeket a bronzkor felléptével beolvasztották, mégis tekintélyes százakra menő sorozatunk van rézkori magyarhoni emlékekből. Legnyomósabb érve a rézkor, mint első fémkorszak létezésének az a körülmény, hogy a rézeszközök külső alakja legközelebb áll a kezdetleges kőeszközökhöz és mindazok a réztárgyak, melyeket leleteinkből ismerünk, többé-kevésbé magukon viselik a kőkori műveltség kezdetlegességét, mi a magasabb technikai kivitelű bronzeszközöknél nem tapasztalható. Pulszky Ferencznek mindezen érveire hozzájárul

Réz törpenge
Ovesarszokról.

Nyelnyujt-
ványos réztör-
a csorvási
leletből.

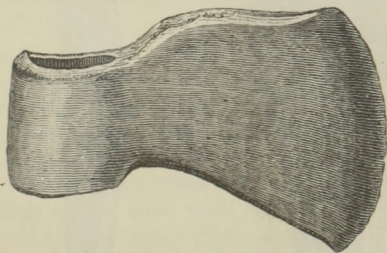
Réz halászhorog
Ó-Budáról.

azon szintén nem kevésbé fontos körülmény, hogy a kőkorból furás, csiszolás, kalapálás, egyáltalán a külerő hozzájárulásával történt készítmények után, nem kezdhetett az őslakó, a természetes réztömbből új módot, hanem kétségtelenül elsőben közetnek nézve, a kőeszközök készítésénél használt eljárásban részesítette. Csak midőn meggyőződött puha, nyulékony voltáról a kalapálás után, a kőeszközök mintájára alakította az első rézeszközöket. Több tudós a rézeszközök szélein tapasztalható bordaszerű dudorodásokban öntési vart vélt felismerni, ezzel érveltek az első rézeszközök kovácsolt volta ellen. Ami azonban figyelmesebb kutatások után a durvább felületű rézeszközök elégtelenségénél bordaszerű rézrozsdal lerakódásának bizonyult.

Hogy a rézeszközök megelőzték a legrégibb bronztárgyakat, még az a körülmény is bizonyítja, hogy az eddig lelt egyetlen réztárgyon sem fordult elő disztítés, míg a legrégibb bronzemléken a bordaszerű öntés által felrakott disztítés nagyon gyakori.

Kétségtelen tehát, hogy a réz képezte az összekötő kapcsolatot a kő és bronzkor között és a mily

mérvben érintette a neolithkor utolsó határát, épen úgy benyullott a bronzkorba is. Némely czélra, minél nem volt szükséges a réz érczessé tétele, kétségtelenül az óntakarítás, a könnyebb feldolgozás szempontjából tiszta rezet használtak, mi különösen az ékszereknél tapasztalható. Erre nézve saját tapasztalataim is vannak. Szigligeten talált egyik bronzleletemnél bronztű, karperecz, törpenge kíséretében egy pápaszemes és egy válldiszítésre szolgáló rézkorongtekercs fordult elő.

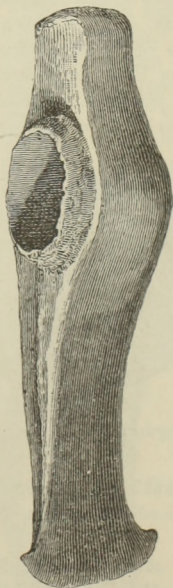

Kisebb rézfejsze (Magyarország).

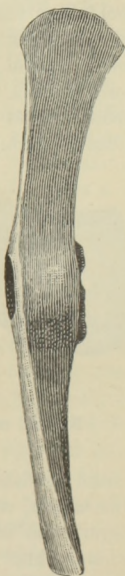
A rezet az őskorban leginkább tompa ütőeszközkül használták, midőn inkább súlyos voltára, mint érczességére volt szükség.

A magyarhoni rézleletek gazdag sorozataiban is ismerünk vésőket, baltákat, csákányokat, fejszéket, késeket, töröket, kardokat és ékszereket. A vésők és ékek leginkább megközelitik a neolithkori kőeszközöket, felületeik legtöbbször domborulatot mutatnak. Ilyen rézvésőket leltek hazánkban Kisasszondon, Szigligeten, Lopujtön, Kápolnán, Visegrádon, Miskolczon, Nyitrán stb. Mintegy átmenetet képeznek a bronzkori peremes és szárnyas vésőkhöz a Pulszky Magyarország archaeológiája, XV. tábláján bemutatott keskeny peremű rézvésők. A rézbalták, csákányok,

kalapácsok, egyáltalán a nehéz rézeszközök, nyéllyukkal vannak ellátva, melyek alakjai visszavezethetők a nyéllyukas nephrit serpentin fejszékre és kalapácsokra.

Rézbalta. Ráth gyűjteményéből.

Keresztcsákány rézből.
(Mirhagádról).

A rézészerek korongalaku sodrott tekercsből álltak, melyek között leggyakoribbak a pápaszemalakra hajlitottak. A réz után az arany volt az első fém, melyet az őslakó megismert, azon körülménynél fogva, hogy az arany épen úgy, mint a réz, természetállapotban is fordult elő. E feltevés mellett szól az a

körülmény, hogy pápaszemes rézkorongtekercsekkel együtt aranykorongokat is leltek.

A rézleletek leginkább hazánk déli részein fordultak elő, várható, hogy hazánk többi részei is szintén sok becses adattal fognak szolgálni a rézkorkérdés bevilágítására, ha őstörténeti szempontból kellőleg felkutatva, kiművelve lesznek.

A bronzkor.

A réznek az ónnal való vegyítése által jött létre a bronzötvény.

Az őslakó, midőn tudatára jött, hogy a vörös-réz őn hozzáadásával ércesebbé tehető, átlép a haladottabb fémkorba, a bronzkorba.

A bronzkor az őskor legvonzóbb része, különösen Magyarországon, mely bronzemlékekben egyik leggazdagabb Európa összes államai között. Alig van hazánkban ember, kinek kezei között meg ne fordult volna a szántóvető ekéjével, vizmosások alkalmával napfényre kerülő fényes, smaragdzöld színű bronz-eszköz, fegyver vagy ékszer, melyek mind e kor emlékei.

Hosszu időközön át nem tudtak külömbiséget tenni az előforduló bronzemlékek között. Egyszerűen mindent, ami bronzból készült, a rómaiak korának emlékeiként kezeltek. Csak később kezdtek elmélkedni Európa kitűnő tudósai a bronzkori emlékek kronologikus osztályozásán, miután meggyőződtek arról, hogy olyan vidéken, hova soha sem jutott el a rómaiak hódító keze, ott is éppen oly gyakoriak a bronzemlékek, mint akár Pannonia vagy Dáciaiban, hazánkban rómaiaktól lakott területein.

Ma már egész könyvtárt ad a bronzkor irodalma, mióta 1836-ban Thomsen, dán tudós az őskor besztásának theoriáját felállította. A sok nagyszámu

európai archaeologus tudós között, kik többé-kevésbbé mind foglalkoztak a bronzkorral, leginkább kiválik Montelius, ki a svédek, Evans, ki az angolok, Chantre, ki a francziák bronzkorát megírta. Mindezeknél nagyobb fontosságu és közelebb áll hozzánk Hampel József dr. a magyarhoni bronzkori emlékekről szóló, alapvető 3 kötetes munkája, mely teljes képét adja bronzkincsekben gazdag hazai leleteinknek, oly megbecsülhetetlen művel, melyben mindenki analógiákat találhat a netán kezébe kerülő bronzemlékekhez.

Magyarország bronzkorának felderítése az utolsó évtizedben rohamosan fejlődött. A nemzeti és vidéki muzeumok, magán gyűjtemények bronztárgyainak száma megtizszezereződött, azon körülménynél fogva, hogy az érdeklődés minden vidéknek, legalább minden megyének adott egy-két kutatót, kik nemcsak összegyűjtötték az őskor emlékeit, de azokkal szakszerűen, legtöbbször irodalmilag is foglalkoztak. Beregben Lehoczky Tivadar, Bars és Nyitrában Dillesz Sándor, Erdélyben dr. Torma Zsófia, Gooss Károly, Győrben Rómer Flóris, Ebenhöch Ferencz, Gödöllő vidékén Závodszy István, Liptóban Majláth Béla, Mosonyban Sötér Ágoston, Nógrádban B. Nyáry Jenő, Pozsonyban Ortway Tivadar, Szabolcsban dr. Jósza András, Szécsény vidékén Pintér Sándor, Sopronban Bella Lajos, Szarvas környékén Szívós Béla, Szegeden Reiczner János, Tolnában Wosinsky Mór, Tiszafüred vidékén Tariczky Endre, Tiszazugban báró Fechtig Imre, Széll Farkas, Kovács Albert, Temesmegyében Ormos Zsigmond, Vasmegyében dr. Lipp Vilmos és br. Miske Kálmán, Veszprémben Mihály János és végre Zalában Sümegh vidékén e sorok szerény írója. Ez a kis csapat aránylag rövid évtizedek alatt szorgalmas méhrajként gyűjtötte össze

Magyarország bronzanyagát, melyet Hampel, a központi jeles tudósa művében egyesítve, feldolgozott és világgá adott.

A legutolsó évtized vívmánya, hogy Magyarország gazdagságát bronzkincsekben Európaszerte elismerték. Ez a gazdagság nemcsak hazánk egyes területeire alkalmazható, hanem minden vidékre, mely csak némileg is át lett kutatva. Így p. o. Hoernes, az osztrák praehistorikus „Die Urgeschichte des Menschen“ 1892-ben megjelent művében a Dunántúlt bronzkincsekben szegénynek vallja, holott egymagam Sümegh vidékén az utolsó rövid 5 év alatt százakra menő bronztárgyat gyűjtöttem össze.

A bronz mint kész ötvény jutott elsőben Magyarországra. Montelius szerint a Kr. előtti XV-ik századot megelőzve¹⁾ az őskori műveltség hazájából, Ázsiából.

A bronzkor első lakóiról biztos adatunk nincsen, több tudós szerint a neolithkorban hazánkban tanyát vert őslakók közé Ázsiából a nomád életet élő harcias indogermán törzsek nyomultak²⁾ az itt lakókat részben meghódítva, részben kiűzve, meghonosítják a bronzot, ezzel egyetemben a magasabb őskori műveltséget.

E feltevésnek hódol Worsaae a dán, Hillebrand a svéd tudós, mások Bataillard, Kruck báró és Chantre a cigányokat vallják a bronzkori műveltség első

¹⁾ Dr. Reinecke Pál az Arch. értesítő XIX. k. 3. sz. a magyar bronzregió kronológiájáról irt tanulmánya szerint Magyarország bronzkorának kezdete megelőzte a Kr. e. 2000 évet.

²⁾ Dr. Posta ázsiai kutatásai szerint muzeumi előadásában az ural-altáji törzseket vallja a bronzkori őstelepeseinek.

terjesztőinek, kik a déli Indiában levő ónbányákban jöttek rá a bronzötvény titkára és Kis-Ázsia, Görögország és Itálián át jutott el hazánkba. Más tudósok mint Hoernes, a Skandinávia felől dél felé huzódó ariusokat vallja a bronzműveltség terjesztőinek, Virchow, Tomaschek, Müller simeroakkodok az assyrok és chetaknak tulajdonítja a bronz felfedezését.

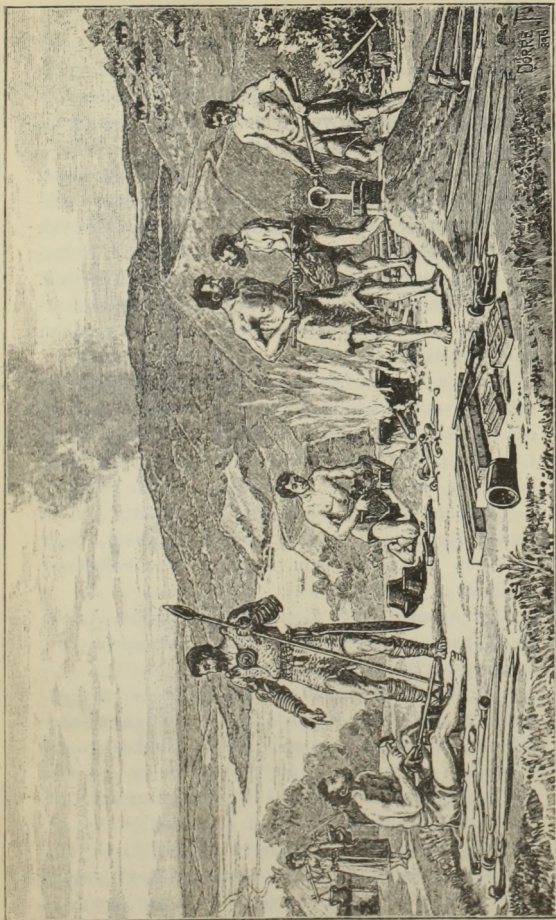
Az őskor jeles kutatóinak ez eltérései mégis kétségtelenné teszik, hogy a bronzkor őshazája Ázsia volt.

A bronzkor ősembere.

Az új népáradat részben az itt lakók előtt ismeretlen szokásokat honosított meg, másrészt alkalmazkodva az itteni viszonyokhoz, az itt lakók őskulturáját tovább fejlesztve, magasabb fokra emeli. Nemcsak állattenyésztéssel, hanem földműveléssel is rendszeren foglalkoznak, mint arról a százával előkerülő bronz sarlók tanuskodnak.

Ruházat. A neolithkorban használt, az állatínnal durván összefűzött kezdetleges bőrruháznak csinosabb kényelmesebb formát ad a bronzkor ősembere, sőt az állatok szőrméjét nemezzé szövö és abból szabja testhezálló öltözékét. Jólehet nem maradt reánk a bronzkori őslakó ruházata, mégis feltehető annak haladottabb volta, mint az kitűnik az öltönyök kiegészítésére szolgáló bronzapróságok változatosságából. Kétségtelenül, már a bronzkor őslakóinál is, mint napjainkban, másképen öltözködött a rab-szolgát tartó előkelőbb, mint a pásztor vagy a köz-harczos. Másképpen azok, kik enyhébb és zordabb éghajlat alatt laktak.

Temetkezés. A bronzkorral új szokásmód honosul meg hazánkban. A halottaikat nem ássák kőlapokkal kirakott veremsírokba, hanem meghonosítják az

Bronzkori öntőműhely. Wosinsky Mór képzeleti képe a kurdí östelepről.

ugynevezett urna temetkezést. A holttestet máglyán elégetve, hamvát a csontmaradványokkal együtt gondosan összegyűjtve, bögreszerű edénybe helyezték, melléje rakva a világból kimúlt halott kedves tárgyait, nem egyszer vele temetik kedves háziállatját, a kutyát, macskát, mókust stb.

Husz évi régészeti kutatásom alatt alkalmam volt a Sümeghtől északkeletre fekvő szomszédos csabrendeki urnatemetőt felkutatni. Ez több száz sírjával, magán viselve a fémkorszakok átalakulásait, századokon át szolgált az őslakóknak temetkező helyéül. Így ásatásaim közben közvetlen a helyszínén szerzett tapasztalataim nyomán mondom el az urnában való temetkezések különböző módozatait.

Az urna elnevezés alatt sárgásbarna, füstön szárított vagy graphittal fényes feketére mázolt agyagedényeket értünk, melyek legtöbbször bögrealakúak, fül nélkül. Ritkábbak az egyfülű mericzealaku és a kétfülű, a mai korsó alakjához közel járó urnák.

Vannak fedeles és fedélnélküli urnák. A fedél alakja megközelíti a mai cseréptányérakat, mely rendszeren vastagabb falu nagyobb urna befedésére szolgált.

Az urnasírok két főcsoportra oszthatók. Az előkelők gazdag mellékletekkel ellátott urnasírai és a szegény páriák mellékletnélküli sírjai.

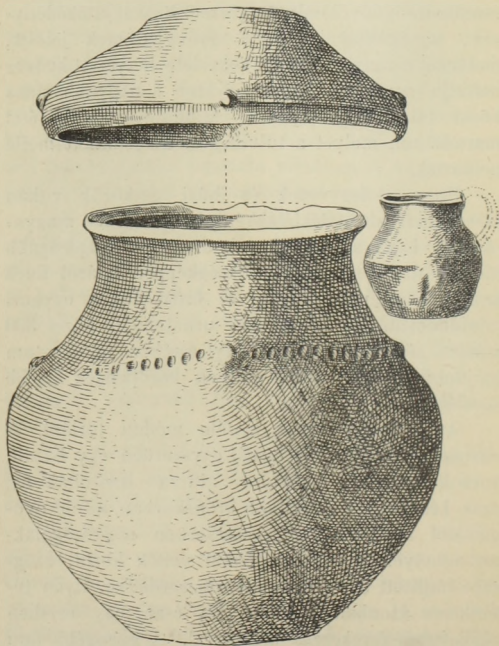
Az urnasírok általában szegényebbek mellékletekben a csontváz síroknál, mégis a Csabrendeken kiásott nagyszámu urnasír között találkoztam két szokatlan gazdag sírral, melyek egyike 14, a másik 17 bronzmellékletet, leginkább női ékszereket, tartalmazott. Leggyakoribbak a bronzmellékletek között kétségtelenül az ékszerek, ritkábbak a házi eszközök, még ritkábbak a fegyverek. Legtöbbször egy-egy szerény lándzsacsucs jelöli a harcos urnasíráját. Az egyikét ékszerrel, karperecz vagy tű, esetleg

a haladottabb bronzkorban, a bőróvek öltönyök ékítésére szolgáló bronzpitykékkal ellátott urnasírok nagyon gyakoriak, csak a legszegényebb néposztály, a páriák urnái nem tartalmaznak egyebet hamu és csontmaradványoknál. A gyermeksírokat játékedényké, agyagállatkák, néha gyöngyszemek jelölik, melyeket az anyai szeretet kegyelele helyezett kedves halottja urnájába. Nem egyszer a nagyobb urna körül tálalaku edénykéket találtam növényi étel maradékkal, melyet a tulvilági életre a halott mellé helyeztek.

Hogy a fegyverek és házi eszközök ritkán szerepelnek sírmellékletekként, az abban leli magyarázatát, hogy a fegyver volt a csa ádfő legdrágább kincse, mely egyetlen örökségképpen apáról fiura szállt és így nem kísért el örök útjára egykori tulajdonosát. A csabrendeki urnatemető közel 300 kiásott sírja között csak egy esetben találkoztam majdnem ép és három esetben kardpengék kisebb töredékeivel.

Az urnatemetkezés kétféle módon történt. A vastagabb falu fedeles urnát egyszerűen egy bazalt, homok vagy mészkőlapra állítva hantolták be, csak később, a haladottabb bronzkorban, a föld nyomásától megóvándó, rekeszszerűen négyszög alakban elhelyezett deszkalapokkal vették körül, szögletre hajlitott 8 bronzpánttal összeerősítve. Ilyen temetkezés azonban ritkább. Én csak egy esetben találkoztam farekeszes urnasírral. A gyengébb falu kisebb fedél nélküli urnákat felfordított helyzetben helyezték a csonka kupalakban összerakott kőkupacztetejére, s a földnyomástól megóvándó, az urnánál magasabb lapos kövekkel vették körül és egy nagyobb simalapú zárókővel borították le akként, hogy a zárókő felemelésekor meglátszott azonnal a kis kerek urna-fenek. Nem egyszer egy zárkő alatt

két urna volt elhelyezve, mely az együtt elhalt családtagok közös sírhelyéről, az együtt temetkezésről tanuskodik. A bronzkor felléptével, ha gyorsan tört is utat magának az urnában való temetkezési

Bronzkori urnasír a csobánczi östemetőből $\frac{1}{3}$.
(Darnay-muzeumban Sümeghen.)

szokás, mégis elvétele csontvázsírokkal is találkozunk, különösen a bronzkor elején. Sőt bizonyos átmenet nyilvánult a csontvázsírtól az urnasírig a több helyen divatozó oly temetkezési módban, hol

a máglyára tett holttest elégése után annak összes maradványait egyszerűen behantolták és arra nagyobb földhalmot emeltek. E halom kiásásánál a bronzkori temetkezésről a tűzben összeolvadt ékszerek és a nagy mennyiségben előforduló faszén-maradványok tanuskodnak.

Lakóheiyek. A bronzkor őslakói már nem rejtőznek el az egészségtelen barlang és a földbe vajt pinczeszerű üregekbe, hanem nagyobb tökélyre emelték a haladottabb neolithkor czölöpkunyhóit, oldalait és tetejét vesszővel befonva, sárral tapasztják be. A czölöpkunyhókat védelmi szempontból vizek fölé, a vízből kiemelkedő magaslatokra vagy a vízben benyuló földnyelvekre építik. Itt a kunyhókból kiszórt hamu, konyhahulladékok, edénytöredékek lassankint egész halommá nőnek, melyek „*terramare*“ vagyis őskori konyhahulladék. halomok néven ismeretesek. A *terramarek* hazája Felső-Olaszország, azonban nálunk is többet ismerünk, különösen a Tisza mentén. A *terramarek* felkutatása nagyon tanulságos. A rétegekként óvatosan átkutatott ilyen halom a nagyszámu töredékeken kívül nagyon gyakran ép tárgyakat is ad a kutatónak, mely vigyázatlanság következtében az őskorban a szemét közé keveredett. Az őslakók vizek fölé emelt czölöpkunyhóiról hű leírás maradt reánk a Kr. előtti ezredév közepén élt íróktól. Herodot a paeoniak czölöpképményeit következőképen írja le.¹⁾ A tó közepén magas czölöpökön állnak fából épült házaik s csak egyetlen egy hid köti össze a szárazfölddel. Régi időkben közösen állították fel a czölöpöket, később a következő törvényeket hozták: A mint egy férfitól, három czölöpöt hoz az oberlusi hegyből és beveri a tó fenekére. Mindenki azonban több nőt

¹⁾ Wosinsky : Tolna. v. tört. 218. l.

vesz feleségül. Van mindenkinek egy kunyhója, melyből egy jól beillesztett csapóajtó vezet le a tóba. A gyermekeket kötelekkel kötik oda a kunyhó egyik lábához, hogy a tóba ne essenek. Lovákat és igás állataikat hallal etetik. Annyi hal van a tavakban, hogy midőn a csapóajtón keresztül kocsarat eresztenek a tóba, rövid idő múlva hallal tele huzzák azt fel. A bronzlakók lakásaikat nagyobb védelem szempontjából földhányásokkal, erődítményül szolgáló nagyobb halmokkal, árkokkal vették körül, melynek nyomai több helyütt ma is feltalálhatók.

A bronz-leletek.

A bronz-leletek zöme az ősember által elrejtett kincsekből került felszínre, kisebb a száma a sírmellékletekül szolgáló, bronzfegyverek, eszközök és ékszereknek, még elenyészőbb a véletlenség következtében földbe került szórványos bronztárgyaknak.

Hazánk területén oly gyakran előforduló bronz kincsleletek egykori rendeltetése nagyon sok feltevésre ad alkalmat, mégis legtöbb valószínűség két czél mellett szól, mely megindokolja az együttesen előkerült tárgyak sokaságát.

Kétségtelenül minden bronz kincslelet elrejtése az ősember bizonyos előre megfontolt ténykedéséhez fűződik, így azt vagy valamely invázió elől rejtette el, vagy a rejtekhely általában a gyenge lábon álló vagyonbiztonság ellensúlyozására szolgált.

A bronztárgyak olvasztás és mintába öntés útján készültek. Így az eltörött és selejtes bronzeszközöket összegyűjtötték őslakóink, hogy azokból összeolvasztás útján új tárgyakat készítsenek, vagy új tárgyakért a cserekereskedést űző vándor iparosnál becseréljék. E feltevés mellett szól nem egy kincslelet,

hol a nagyszámú éptárgy között törött selejtes példányokat találunk, melyeket az értékének megfelelő éptárgyakért cserélt be a vándor iparos. Hasonló leletek egész sorozatát ismerjük hazánkban. Ilyen a velemi bronzlelet a szombathelyi múzeumban. A szobi kavicsbánya és a biharmegyei leletek stb. Vannak viszont selejtes törött tárgyak és feldolgozatlan bronzrögökből álló kincsleletek. Ezek kétségtelenül öntőműhely maradványainak tekintendők, melyek kizárólag összeolvasztás céljára gyűjtettek össze. Ilyen legnagyobb kincsleletek egyike múzeumom kis-apáti bronzkincse, mely 116 darab, részben selejtes öntésű, részben törött, elkopott fegyvert, házieszközt, ékszer és bronzrögöket tartalmazott. Figyelemre méltó jelenség e leletnél, hogy az egyetlen ép tárgy egy ponczoló véső volt, mely arról tanuskodik, hogy a lelet valamely vándor iparos tulajdona lehetett és a selejtes bronzanyaggal elrejtett véső saját szerszáma volt, melylyel az öntésből kikerült tárgyait ékítette. Ilyen öntőműhelyek maradványainak tekintett bronzleletek nagyon gyakoriak hazánkban. Az említett leletemen kívül ilyen a kemecsei (Szabolcsmegye), piricsi, szentes-nagyhegyi (Csongrádmegye), nagy-démi (Veszprémmegye) leletek stb. *

Az ép és használatlan új tárgyakból álló bronzleleteket a bronzeszközökkel kereskedő vándor iparos rejtekhelyei (Cachette de marchands) szolgáltatják. Ilyen leletnek tekinthetjük a nemzeti múzeum tulajdonát képező csaholyi leletet és a gyűjteményemben levő sümegh-papföldi bronzkincset, melyek egyféle eszköz, fegyver és ékszerből több ép példányt adtak. Vannak azonban olyan leletek is, melyek nem tartalmaznak elegyes tárgyakat, hanem éppen úgy, mint napjainkban, minden szükségleti cikknek meg van a maga iparosa. Az őskorban is

gyakran találkozunk olyan leletekkel, melyek zömét egyféle bronztárgyak képezik. Ilyen az aranyosi (Borsodmegye) kincs, mely nagyszámú fegyvert, kardot és lándzsát adott. Az ördögös-füzesi (Szolnok-Dobokam.) bronzlelet, mely 30 darab tokos füles vésőt és végül muzeumom szigligeti bronzkincse, mely kizárólag ékszereket tartalmazott.

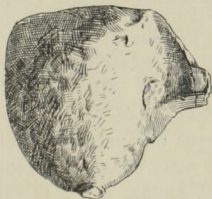
Több tudós hódol annak a felfogásnak, hogy az ingoványos területeken elrejtett bronzkincsek isteneiknek szánt áldozatul szolgáltak, vagy saját túlvilági életükre rejtették el, mely utóbbi feltevés azonban inkább a sírleletekre alkalmazható.

A napfényre került bronztárgyak másik nagy csoportját képezik, melyeket a túlvilági életre a sírokba tettek. Az ilyen leletek zömét ékszerek képezik, kisebb számuak a házi eszközök és még ritkébbak a fegyverek. Ilyeneket adtak hazánkban a csabrendeki, szigligeti, somlyói sírleleteim kívül a szomolányi (Pozsony-m.) alsó-czakótai (Fejér-m.) stb. temetők.

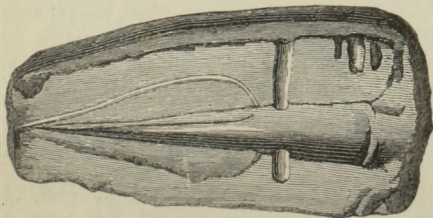
Kevesebb jelentőségűek a hazánk majdnem minden vidékén szórványosan előkerülő bronztárgyak azon körülménynél fogva, hogy azokhoz nem fűződik a bronzkor ősemberének bizonyos meghatározható ténye, hanem legtöbbszörre valamely véletlen körülmény következtében jutottak lelőhelyükre.

A bronzkor fémipara. A neolith-kor vívmánya a kőeszközök csiszolása, a nyéllyuk készítésének feltalálása. A rézkor eszközei kovácsolás útján készültek. A bronzkor ősemberét a bronzötvény készítésének titkára a fémek felolvasztása vezeti rá, így fegyvereit, eszközeit öntés útján készíti. Az öntés művelete kezdetlegességeinek daczára nagyon közel járt a mai fémöntéshez. A fémolvasztáshoz agyagból készült keményre égetett edényt használtak, mely nagyobb hőfok elérése céljából tetővel volt leborítva

és a fém kiöntésére a mai korsókhoz hasonló szájjal láttatott el. Hazánkban eddigelé ép öntőedényt nem találtak, míg Svájc több czölöpépitményének romjaiban a kiásott tégelyben az olvasztott bronzfém nyomait is felismerték. Az olvasztó edények leghívebb alakját a muzeumomban levő Sümegh vidékén lelt bronzrög mutatja, melyet minden valószínűség szerint olvasztás közben, valamely invázió következtében rejtettek el. A vizenyős talaj felemésztette az agyagedényt, de a megkeményedett bronzfém felvette annak alakját. Az ötvény kis bögrealakot mutat, kiöntésre alkalmas szájjal, fenékrésze csúcsban vég-

Olvasztó-tégelyalakú bronzrög a Darnay-muzeumban Sümeghen.

Bronz-lándzsafej öntésére szolgáló félminta homokkőből. Fugyi-vásárhelyi lelet. $\frac{1}{2}$ nsg.

zódik, abból a célból, hogy kisebb mennyiségű érc megolvasztására is használható legyen, magassága 105 mm., szélessége 75 mm., súlya 3650 gramm.

A fémöntést megelőzte az érc előkészítése. A termés állapotban előforduló vörösrézhez tíz százalék arányában hozzá olvasztották az ónt, mely a rézet

érezessé tette, az így a folyós állapotba jutott fémét földbe húzott barázdákba vagy agyagba vájt lyukakba öntötték, mely utóbbi esetben czipóalakot nyert. A czipóalakú bronzrögöket lágy állapotban könnyebb eldarabolás végett közepén felhasították. Az így előkészített ércötvény, újra felolvasztva, mintába öntetett. A minta homokból, agyagból, lágyabb kőből és később ércből is készült. Az agyag öntőminták akként készültek, hogy puha állapotban belenyomatott az előminta, melyet vagy fából faragtak vagy agyagból égettek. A lapos tárgyaknál elégséges volt egyes öntőminta, melyet síma agyaglappal borítottak le, mely eljárást különösen a bronzsarlók öntésénél használták. Hol a tárgynak kettős domborulata van, minők a bronzkardok, lándzsák, tűk, késeken látható, ott két egymásra illő agyagminta tétetett egymásfelé és a tárgy végének folytatását képező kis vájadékon öntetett be a hígra olvasztott fém. Hasonló eljárást követtek a homokminta készítésénél, melyet azonban szilárd fakerettel és borító lappal vették körül. Lubbock szerint gyakori eljárás volt a bronz őslakóinál az öntőminták készítésénél, hogy az első minta viaszból, vagy könnyen égő fából készült, melyet jól körültapasztottak tehéntrágya vagy más növényi anyagokkal kevert agyaggal, tűzbe téve addig hevítették, míg az előminta kiolvadt, illetve kiégett belőle és az így támadt ürt teleöntötték bronzérczczel.¹⁾ Természetesen az utóbbi eljárást csak olyan tárgyak, leginkább ékszerek készítéseinél alkalmazták, melyekből csak egy példányra volt szükség, mert az öntvény kivételénél a minta összetört.

A mintából kikerült tárgyról eltávolítottatott a kis öntő csatornába merevedett bronzrúd (peczek)

¹⁾ Hampel, Bronzkor III r. 189 v. 1.

és a tárgy csiszolás alá vétetett, hogy az öntvény szélein támadt fodros öntésvarrányokat eltávolítsák és a homokszemcsék által érdessé vált bronzfelületet kisimítsák. A csiszolás már a neolith-korban ismert mód szerint érdes kvarczhomokkal, vagy leginkább csiszoló kövekkel történt. Nagyon gyakoriak kincseleleteinkben a csiszolatlan érdes tárgyak. Így sok valószínűség szól amellett, hogy a csiszolást legtöbb esetben nem a fémiparos végezte, hanem az, ki a tárgyat használatba vette. Ugyancsak azokra várt, mint napjainkban a síma állapotban a kereskedésből kikerülő kasza, sarló kikalapálása is, vagyis mindazon tárgyak, melyek tartós finomabb élt kívántak, kalapálás után keménnyé tétettek. A kalapálás kőeszközzel történt körülbelül akként, mint napjainkban az aczélszerszámmal. A bronztárgyakat síma felületű kőlapra fektették és éllel bíró kőkalapácsal addig verdesték, míg a tárgy széle megvékonyulván, a fémszemcsék összetömrültek és ez által az él megkeményedett. A kalapálás művelete az őskori tárgyak közül leginkább a bronzsarlókon észlelhető. A kis-apáti bronzkincs nagyszámú bronzsarlója között 3—4 példányt találtam, melynek élén nyomot hagyott a kalapácsolás.

A bronzkor őslakóinál nagyon fontos szerepe volt a bronzhuzalnak, melyből a korokban divatozó ékszerek készültek. A huzal készítéséhez rudacskákba öntött fémet használtak, melyet valószínűleg fokanként kisebbedő lyukakkal ellátott kő- vagy bronzlapokon izzó állapotban áthúzza, vékonyítottak. Ezekből készültek a hazánkban oly nagyszámban előforduló spirális és egyéb karpereczek, gyűrűk, gombos és korongos fejű bronztűk stb. A sodronyművek nem kizárólag gömbölyű huzalból készültek, gyakran találkozunk félhátu és négyszögű vagy lapított sodronyból készített ékszerekkel is.

Bronzkori művek.

A bronzkori műveltség haladottsága leginkább ipari termékeinek változatosságában nyilvánul. A találékony emberi ész nem szűnik meg gondolkozni és napról napra újabb, czélszerűbb találmányokkal könnyíti meg az élet terbeit. A palaeolith-kor ősembere nem rendelkezett egyéb segédeszközzel, mint az önvédelmül szolgáló kezdetleges kőbunkóval. Már a neolith-korban a csiszolás, a nyéllyuk feltalálása új irányt ad a haladásnak, ezen épült fel a bronzipar is, melynek változatos gazdagsága meglepőleg hat a kutatóra.

A gazdag bronzkori ipar termékei három főcsoportra oszthatók. Legfontosabb szerep jutott a védelmi és támodó eszközöknek, a fegyvereknek. Ilyen a kard, tör, lándzsa, nyíl, buzogány, harci-fejsze, balta, csákány stb. Második csoport a földművelés, házifoglalkozás segédeszközei: sarló, véső, kalapács, fejsze, balta, csákány, kés, borotva, fűrész, horog, tű, ár, csiptető stb. A harmadik az ékszer-csoport, mely meglepő nagy változatban mutatja be a hiúság szülte leleményesség termékeit, az öltöny- és hajtűk, karpereczek, nyak- és ujjgyűrűkön kívül a díszítésre szolgáló apróbb ékszereket.

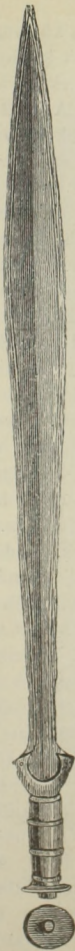
Fegyverek.

A nomád életet élő őslakóknál a társadalmi rend és vagyonbiztonság hiányossága miatt az erős megtorlás nélkül uralta a gyengét. Így jutott oly fontos szerep a védő és támadó harci eszközöknek, melyeknek ügyes kezelésével nemcsak védekezhettek, de nem egyszer le is győzhette a gyengébb az erősebbet.

A szegény harcos, kinek fegyverzete kőfejszéből, furkósbotból, parittyából vagy esetleg kőnyílból

állott, bizonynyal, ha jól tudta kezelni kezdetleges fegyvereit, a harczmezőn könnyebben jutott becses bronzfegyverekhez, mint cserevétel útján, ha sikerült néki legyőzni az előkelőbb harczost, kinek nemcsak nyíla, bronzlándzsája, csákánya, bronzkoronggal kivert paizsa, bronzpálczákból állatínnal vagy növényrostokkal harántosan egymásmelié rótt páncélja is volt, hanem még a legértékesebb fegyverrel, bronzkarddal is rendelkezett.

Kard. A kard a nomád életet élő harczvágyónép féltve őrzött kincse, mely családi örökségképepen úgy, mint őseinknél és még az újabb középkorban is, a bronzkorban szintén apáról fiura szállt. Ezzel okolható meg az a körülmény, hogy csak a legritkább esetekben kísértel el a kard a harczost tulvilági útjára. Alig ismerünk néhány sirleletet, honnan ép bronzkard került volna felszínre, míg apróbb fegyverek, lándzsa, nyíl, csákány, balta stb. nem mennek ritkaság számba. Az a másfélszáz bronzkard, mely az őskorból reánk maradt, mely nagy részben a nemzeti múzeum és néhány magángyűjteményt díszíti, kincsleletekből való, részben a vándor iparosok rejtekhelyeiből, vagy valamely ellenség elől elrejtett helyekről kerültek felszínre. Azon legendás tisztelet, mely a kardot, mint legbecsesebb fegyvernemet körüvette, arra is hagy következtetni, hogy azok elrejtése isteneiknek kedveskedő áldozat céljául szolgált. Ezt erősíti meg

Fogantélyos bronzkard $\frac{1}{3}$ nsg.

az a körülmény, hogy több helyen hegyével a földbe szúrt kardot leltek, körülrakva egyéb kisebb fegyvernemekkel.

A kard a tör fejleménye s eredete visszavihető a kőkor kovaszilánk törpengéjére. Alakja lilium és nádlevélhez hasonlóan kétélű, melyet középen végig futó emelkedés két részre oszt. A kardok alkotásaiknak szempontjából három csoportra oszthatók. A régibb bronzkardoknál külön öntetett a pengérés és a bronznál kevésbé értékes csont vagy fából készült fogantyúba szorítottatott. Némi haladást mutatnak azok a bronzkardok, melyek nyélnyujtvánnyal vannak ellátva, melyekre aklaszegekkel nyert ráerősítést a fa- vagy csontburkolat. A kardok leg- haladottabb alakját mutatják azok, melyeknél egy darabból készült a pengével a bronzfogantyú. A kardpenge tövén félkör alakú dudorodvánnyal kezdődik a fogantély, mely közepén vastagodó henger alakú és tányér vagy csésze alakú végburkolattal van ellátva. A bronzfogantyúk legtöbbszörre diszítettek. A diszítés kezdetben öntés útján előállított, körben futó párhuzamos bordákból állt, később, a haladottabb bronzkorban a kardfogantyún ponccal bevert arányos csoportokban elhelyezett, körbefutó, vízszintes, függélyes, hullámvonalas diszítést látunk. A ponccal való diszítés változatossága mégis a csésze- vagy tányéralakú kardfogantély végburkolatán nyilvánul legszebben, hol a csillagos, pontozott, körös, hullámvonalas diszítésmodor meglepő sok változataival találkozunk. Bronzkardokat leltek Hajduböszörményen, Hévizen, Podheringon, Gebén, Tuzséron, Ispánlakon és Csabrendeken stb.

Tör. A támadó és védőeszközök legrégibb típusa a tör. Eredete visszavihető a kőkorra, midőn a hegyes éllel bíró tűzön pattogatott kovatőrnek nagyobb szerep jutott, mint a bronzkorban, midőn

már a tör fontos szerepét, mint fegyver, megnyirbálta a törnél hatalmasabb védelmi eszköz feltalálása, a kard. A bronztör épen ezen körülménynél fogva nem oly gyakori hazai bronzleleteinkben, és alig ismerünk 40-nél több lelőhelyet hazánkban, hol bronztörrel vagy törpengével találkozhattunk. A hazai török egyik legszebb példányát Badacsonyan leltem a hegytetőn. Azonkívül több példányban Bozsokról, Dolyánból, Kun-Halásról, Szenterzsébetről s. t. került elő. A törpengelegrégibbalakja megközelítette a könyílhegyet, gyakoribb a levéalaku és a háromszögesélű törpengerész, mely 2—3—4 aklaszeggel erősített a nyéllemezhez, mely csont- vagy faburkolatot kapott. Haladottabb forma épen úgy mint a kardoknál, a bronztörök azon kis sorozata, hol a fogantély egy darabból öntetett a pengével. A török fogantyúi alak és díszítés szempontjából sohasem érték el a tetszetős kardmarkolatok magaslatát.

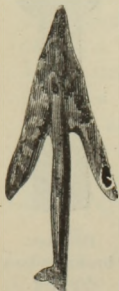
Lándzsa. A bronzkori fegyverek leggyakoribb alakja a lándzsa, mely jölehet az egyszerű kőszuró eszköz fejleménye, mégis tökéletes alakját a bronzkorban érte el. A bronzlándzsák kivétel nélkül nyélre dugható kisebb-nagyobb köpüvel vannak ellátva. A köpük a nyélre erősítés nagyobb biztonságául keresztlyukkal birnak, melyen át egy bronzszeggel a fanyélhez erősítették. A bronzköpü arányosan vékonyuló bordászerű nyujtványa a lándzsát két szárnyra osztja.

Díszített
bronzlándzsa
 $\frac{1}{3}$ nsg.

Levélalaku
bronzlándzsa
(felső magyar-
országi lelet)
¹/₃ nsg.

Bronznyílhegy
(Dolhányból).

A szárnyak alakra háromféle változatot mutatnak. Legtöbbször találkozunk olyan alaku lándzsával, hol a szárny a köpüből való kiindulásnál legszélesebb és hegye felé arányosan vékonyul. Nem ritka a szárnyak közepén kiszélesedő és végül a kiszélesedésnél szögben megtört szárnyalak sem. Lándzsák nagyobb számban Sövényházán, Nagy-Csongován, Ispánlakon, Csabapusztán, Sümeghpapföldön, Aranyoson fordultak elő.

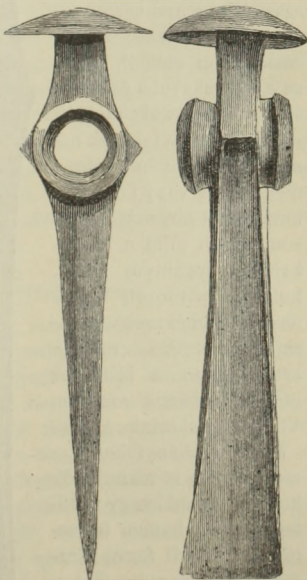
Nyíl. A nyílhegynek igénytelen voltának daczára nagyon fontos szerepe volt. A legrégebb kőkorbán, a tűzön pattogatott kvarcz obszidián kőszilánkok örökségül jutottak a fémkorszakok őslakóinak és megtartották rendeltetésüket a régibb történeti koron át egész a középkor vége feléig. A bronzkori nyílhegyek két főcsoportra oszthatók. A régibb csoportot képezik azok, melyek nyélbe verhető nyujtványnyal birnak, későbbiek a köpüvel ellátott nyílhegyek. A nyíl szárnyak lapos lándzsaalakúak, de nem ritkák a két szakálas nyílhegyek sem. Ismeretesek az oldallyukkal ellátott nyílhegyek is, mely szabályosan alkalmazott lyuk valamely növényi méreg tartályául szolgálhatott.¹⁾ Nyílcsucok kerültek elő: Felső-Bajom, Győr, Kun-Halas, Koronczó, Nagy-Tikva, Téglás stb. lelőhelyeken.

Ütőfegyverek. Az elősorolt fegyvernemek kiegészítő részét képezték már

¹⁾ Hampel, Bronzkor 108. l.

az őskorban is a fejszék, balták, kalapácsok, csákányok és végül a buzogányok. Az ütőeszközök 3 csoportra oszthatók. Első csoportot képezik azok a fegyverek, melyek éllel bírnak, ilyenek a fejszék, balták; a második csoportot a tompa ütésre szánt fegyverek, kalapácsok és buzogányok, a harmadik csoportot az ugynevezett csákányfokosok, melyeket vágóéllel és ütésre alkalmas gombbal is elláttak.

Fejszék. A fejszék a csákányfokosoktól a legnagyobb eltérést abban mutatják, hogy a nyéllyük nem a közepén, hanem a végén van elhelyezve. Az egyszerű bronzfejszék karcsu alakját leginkább megközelíti a mai forgalomban levő fejszék közül az ugynevezett debreczeni fejsze, lényeges eltérést csak a nyéllyük szegletes volta mutat, mely a bronzfejszéknél rendesen kerekded alaku volt.

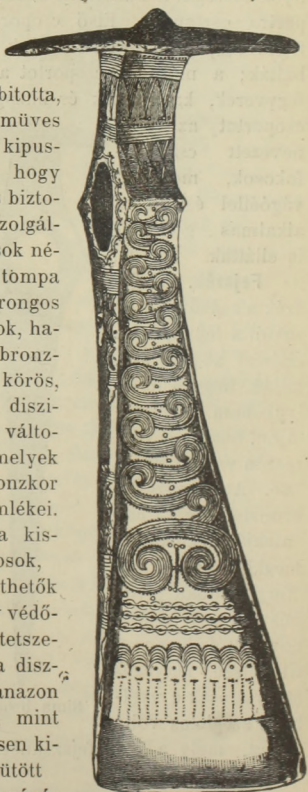
Sima bronzcsákány. $\frac{2}{5}$ nsg.

A csákányfokos. A balta és kalapács egyesítéséből épült fel a csákányfokos, melyen a nyéllyük az egész fegyvertest hosszának egy harmadán van elhelyezve akként, hogy a nyéllyük háta mögött levő

tompá rész hosszúságának kétszeresét képezi az éle felé arányosan szélesedő vágórész. A csákányfokos különös sajátsága,

hogy a bronzműves a függőleges nyélyukat meghosszabbította, azaz, mint a mai kézműves nyelven nevezzük, kipuskázta azon célból, hogy az a nyél nagyobb és biztosabb tartalékául szolgáljon. A csákányfokosok némelyik példányán a tompa rész kúpos, vagy korongos burkolattal bir, mások, hasonlóképen mint a bronzkardok, fogantyúi körös, hullám, pontozott díszítések szebbnél szebb változatait mutatják, melyek kétségtelenül a bronzkor utolsó szakának emlékei.

Viszont gyakoriak a kisalku csákányfokosok, melyek nem is tekinthetők komoly támadó vagy védőfegyvernek, hanem tetszetős alakjuknál fogva díszfegyverül, vagy ugyanazon célra szolgálhattak, mint napjainkban az ékesen kiczifrázott, nyélre ütött juhászfokos. Ütő- és vágófegyvereket leltek nagyobb számban a következő lelőhelyeken: Rebisváran, Znióvárálján, Dorozsmán,

Díszített bronzcsákány
 $\frac{2}{3}$ nsg.

Bardoczón, Abauj-Szántón, Maros-Bogáton, Szendrőn, Tordán, Erkedén, Nádasdon stb.

Buzogány. Utoljára hagytam a buzogány bemutatását, mely bronzkori emlékeink között nagyon elvétve fordul elő, egészben néhány példány ismeretes hazai leleteinkben. A buzogány, mely a kőkorbán az egyszerű kőbunkóban talán a legelső védőeszközüül szolgált, a fémkorbán háttérbe szorult a csákányokkal szemben, vagy mi még valószínűbb, hogy a réz- és bronzkorbán is még a kőbunkók, mint e célra keménységüknél fogva alkalmasabbak a réz- és bronznál, divatoztak. Az ismert pár réz- és bronzbuzogány nagyon megközelíti a középkori gerezdes és csillagos buzogányok alakjait. Gerezdes buzogányt leltek: Bardalón; csücsköset: Nagy-Mihályon és Tóbiáson.

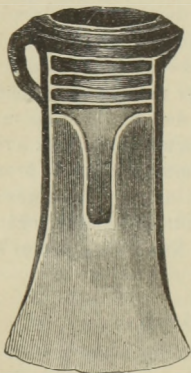
Házieszközök.

A bronzművesség másik főcsoportját a házi és ipari célra szolgáló eszközök képezik, melyeknek változatos sokasága nyújt legtöbb bizonyítékot azon magasabb igényekről, melyekkel a bronzkor őslakója az ő találékonyságával megkönnyíteni iparkodik az életfentartás terheit az által, hogy célszerűsíti eszközeit és minden művelet keresztülvitelére kényelmes és a célnak megfelelő segédeszközöket készít. Ilyen házieszköz az ár, véső, tokos-véső, fejsze, balta, kalapács, sarló, kés, borotva, fűrész, horog, csiptető stb.

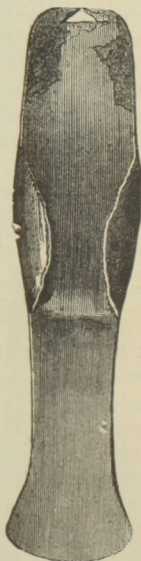
Bronzár és tű. A bronzeszközök legegyszerűbb és egyszersmind legritkább faja a bronzár, oka abban keresendő, hogy e célra leginkább a neolithkorbán divatozó csontár használtatott később is. Bronzárok egy-egy példányát ismerjük a bodrogkeresztúri, váskói és borjasi leletből, azonkívül egy egész sorozat van muzeumban a vele-m-szent-vidi ismert hallstatti

lelőhelyről, melyek négyszögalakra lapított és kihegyezett bronzsodronyból készültek. Hasonló okoknál fogva ritkább bronzleleteink között a fűző- és varróút is.

Véső. A vésők nagy sorozatában legegyszerűbb alak a keskeny véső, mely két főváltozatot mutat.

Bordás díszítésű tokos füles
bronzvéső. $\frac{1}{2}$ nsg.

A tompa- és köpüsvégű keskeny véső. A tompa-
végű keskeny véső
négyszögű bronzrúdból alakított és éle felé alig észre-
vehetően szélesedik, míg Szárnyas bronzvéső $\frac{2}{5}$ nsg.
a tompa vége nyilván a
kalapácsütésektől fel van legtöbbször hornyolódva,
ennek elkerülésére szolgál a köpüs keskeny véső,
melybe a rövid fanyél felfogta a kalapácsütéseket.
Muzeumom egy keskeny vésője a kisapáti bronz-
kincsből, mindkét oldalán éllel van ellátva, mint
ilyen valószínűleg, puha anyagu tárgyak véséséhez
alkalmaztatott.

Karimás, peremes, szárnyas és tokos vésők.

A karimás és peremes véső, mely átmenet a lapos vésőtől a szárnyas vésőig, ritkább hazai leleteinkben; míg a szárnyas és tokos véső sok száz példánya ismeretes. A karimás és peremes vésők az él felé szélesedést mutatnak és széleik mindkét felől fel vannak hornyolva, míg a szárnyas véső középtáján a nyél befoglalására szolgáló körszelet-alaku, mindkét oldalán egymással szemben páronkint elhelyezett szárnyokkal bír. A vésők leghaladottabb alakja a tokos véső, melynél a vésőél folytatását a lándzsához hasonló

köpű képezi. Sok esetben a köpű sarkán egy kis lyukas fül is alkalmaztatott, vagy a fület egy lyuk pótolja, melyen keresztülhuzott fonál, vagy bronzsodrony esetleg állatínnal a nyélhez

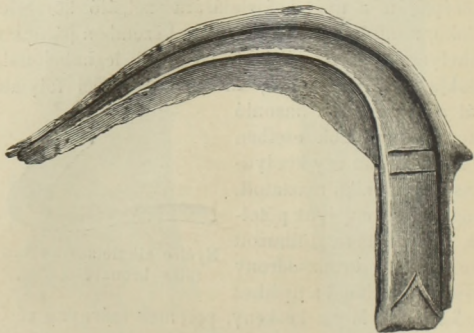

Nyélre alkalmazott tokos
füles bronzvéső. $\frac{1}{10}$.

erősített. Míg a keskeny, peremes szárnyas vésők nélkülözik a díszítést¹⁾, addig a tokos vésők legnagyobb része díszített. A díszítést a kezdetleges modorban készült párhuzamos vagy háromszögbe futó öntött bordák képezik. Ritkébbak a pontozott, kör és hajlott vonalalaku bordadíszítések. A szárnyas és köpűs vésők kampósvégű botra alkalmaztattak és így leginkább vágóeszközüül szolgáltak, a felnyelezett fejszéhez hasonló alakot nyerve. Nagyobb mennyiségben különösen szárnyas és tokos vésők a kis-apáti, szentesnagyhegyi, kajnyikfalvi, rinya-szentkirályi, ördögös-fűzesi, kemesei, velemi bronzkincsleletekben fordultak elő.

¹⁾ Öntött bordaszerű díszítéssel ellátott szárnyas vésőt a közel multban leltem Badacsonyan a hegytetőn.

Sarló. Hogy hazánkban a bronzkorban is már virágzott a földművelés, arról leginkább a bronzsarlók nagy száma tanuskodik. Alig fordult elő hazánkban egy-egy kincslelet, mely egész sorozatot nem tartalmazott volna részben ép, részben törött, vásott bronzsarlókból. A bronzsarló alakjában kevésbé közelíti meg a mai sarlókat, amennyiben éle nem kör alakú,

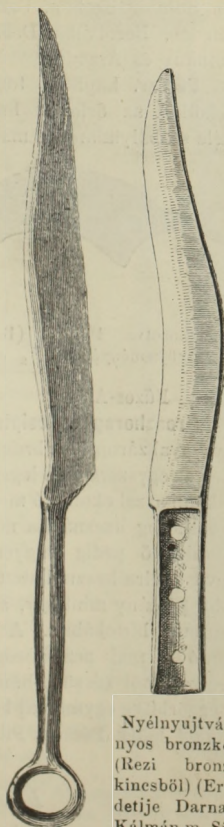

Nyélszelvényes bronzsarló. $\frac{2}{5}$ nsg.

hanem nyélszelvénye tövében, majdnem derékszögben meggörbítve, hegye a nyélszelvény felé hajlik. A sarlók két főcsoportra oszthatók. Régibb alak és ritkább a bronzsarlók azon csoportja, hol egy kis, az öntési varrból készített, derékszög alakban, a sarló penge tövéből kiálló bronzpeczek segítségével erősítették meg, behasított fanyél közé csíptetve a sarlópengét. Haladottabb a téglalakú nyélnyujtványnyal ellátott sarlóalak, melyek a nyujtvány hosszabb és szélesebb volta miatt könnyebb és biztosabb megerősítést nyertek a behasított fanyélhez, mint a kis peczekkel ellátott bronzsarlók. A sarlók egyoldalú domborodást mutatnak, némelyik a sima vagy gyöngyös borda díszítését öntés által nyerte. A

hazai leleteinkből előkerült bronzsarlók száma megközelíti az ezer darabot. Nagyobb mennyiségben a kis-apáti, kajnyikfalvai, kemecsei, piricsi, kurdi, velemi stb. bronzkincsleletekből ismereteseek.

Kés és borotva. Szintén ritkább jelenségei haza leleteinknek azon oknál fogva, hogy az obsidiánkő késpenge hosszú időközön át forgalomban maradt. A bronzkés keskeny egyélű pengével bír, hegye néha szög alakban megtörve lefelé, máskor körszelet alakban fölfelé hajlik. A kések hasonlóan a törökhöz, nyélnyujtvánnyal vannak ellátva, melyre fa, szarv vagy csontburkolat erősítetett. Később egy tagban öntött bronznyéllal ellátott kések is készültek. Különös és változatos alakokkal vannak képviselve a bronzkorból reánk maradt borotvák, melyek mindegyike rövid nyéllal és két éllel bír, van közöttük patkó, félhold, levél és téglalakú borotva. Bronz-

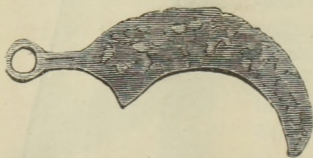
Nyélnyujtványos bronzkés (Rezi bronzkincsből) (Eredetije Darnay Kálmán m. Sümeghen.)

Csüngő bronzkés $\frac{1}{2}$ nsg.

késeket leltek Ispánlakon, Lázárpatakon, Nagy-Csongován, Pusztaszent-László

lón, Somogy-Szobon, Ugrán, Szent-Erzsébeten, Kurdon stb. Borotvákat Debreczenben, Sopron-Nyéken, Dolhány és Aszódon.

Fűrész. Lapított, tompavégű keskeny lemezből készültek az őslakók bronzfűrészai, melyek egyik széle szabálytalanul, a mai fűrészfogakhoz hasonlóan,

ki van csipkézve.

A bronzfűrész nem megy ritkaság számba leleteinkben.

Nevezetesebb lelőhelyek Ispánlak,

Alsó-Sára, Kenderes,

Luczmás, Pát-

ság, Teplicza, Uj-

Bronzborotva. Pilinről (B. Nyáry gyűjteményében.) $\frac{2}{3}$ nsg

szőny, Fűzes-Abony.

Bronzhorog és csiptető. E két kisebb igényű tárgygyal zárom be a bronzkori házieszközök sorozatát melyek egyszersmind legritkább emlékei bronzkorunknak, mi azzal okolható meg, hogy a kőkorból divatozó csonthorog használata nem ért véget a bronzkorral. A csiptető pedig nagyon kis igényű tárgy lévén, kevés célra használtatott, így nem is maradt reánk több példány mint egy, az aszódi leletből, a nemzeti muzeum birtokában. A bronzhorog egészen hasonló a mai acélhoroghoz, a csiptető lapított bronzrudból készült, hangvillaalakra hajlítva, végei meggörbítve egymással közel szemben állnak. Bronzhorgot leltek Pécsen, Pilinen és Tisza vidékén.

Ékszerek.

A kezdetleges ruházat felékitésére vagy a ruhahiányok tetszetős pótlására a találékony emberi ész csillogó bronzból egész ékszersorozatot rak az őslakók testére. Az első bronzkarikának vagy sima

bronztűnek csillogása, mely a durva nemez ruhát összetartotta, felkelti a hiuság ördögét, versengést támaszt az előkelőbbek, gazdagabbak között, kik felülemelkedtek az életfentartás örökös küzdelmein. Így jött létre a versenyzés útján az a változatos ékszersorozat, mely a bronzkor őslakóitól sír és kincsleletek útján reánk maradt.

Bronztű. Alakítására nézve a bronztű a legegyszerűbb ékszer, mely hegye felé arányosan vékonyuló, legtöbbször gömbölyű bronzrúdból készült és gombaalaku; korongos, gömbös vagy kúpos fejjel van ellátva. A bronztű az öltöny összetűzésére szolgált. Gyakran találkozni sírleleteinkben hullámosan görbített szárú és a fej alatt lyukas füllel ellátott vagy átlukasztott szárú bronztűvel. Ezek a bronztűk haladottabb alakjai. A lyukas fülön át fonál húzatott és rátekertett a hullámosan görbített az öltönyből kiálló tűszár hegyére, miáltal a tű az öltöny biztosabb tartálékául szolgált. Ezen leleményes-

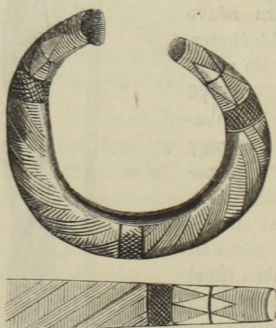
segen épült fel a vaskorban oly erősen divatozó fibula (ruhaszáru bronz-tű (Salgókapocstű). A bronz-tű leggyakoribb mellékletei az urna- és csont-

Korongosfejű sodrott-
Tarjáni lelet.)

vázsíroknak. Hosszuságuk nagyon különböző, 6—8 — 10—15 cm., de nem ritkák a félméternél hosszabb

bronztűk sem. A bronztűk csak a régibb bronzkorban nélkülözik a díszítést, a haladottabb bronzkor tűi, részben a fejen vagy a fej alatt a szárán elhelyezett függőleges, vízszintes, körös vonaldíszítést mutatnak, legtöbbször csoportonként elhelyezve. Díszített bronztűk kerültek elő: Csabrendeken, Devecserben, Szihalmón, Mohi pusztán, Keszthelyen, Nagylucskányon, Lázárpatakon, Nagy-Révén, Pölöskén stb.

Karperecz. Az al- és felkarszár ékszerei a karpereczek. A karpereczek részben egymással szemben álló végei felé arányosan vékonyuló bronz-

Díszített bronzkarperecz $\frac{1}{2}$ uzs. (Olesva-apátikincsből)
(Jenő gyűjtem.)

karikákból állnak, melyek vastagsága különböző, 3—12 mm. között váltakoznak. A haladottabb, a virágzó bronzkor karpereczei majdnem kivétel nélkül díszítettek. A díszítés öntött bordás vagy ponczczal bevert, különféle irányban izlésesen (csoportosított vonalakban nyilvánul. Hazai lele-

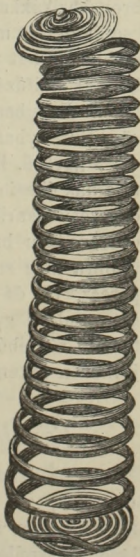
teinkben oly nagy számban előforduló bronzkarikák arra a feltevés

re adnak alkalmat, hogy azok az őskori cserekereskedés alapegységeül szolgáltak volna, és így a mai pénz helyét pótolták. Ezt a feltevést megerősíti az a körülmény is, hogy többször nagy karikára fűzött több kisebb karikát leltek, nemkülömben, hogy némely karika súlyra kétszeresét, háromszorosát képezi a másik karikának; így valószínűleg a karika nehézsége határozta meg annak értékét is. Ezen feltevés leginkább a díszítést nélkülöző nagymennyi-

ségű sima bronzkarikákra vonatkozhatik. Díszített karpereczek ismertebb lelőhelyei: Csabrendek, Gulács, Pudpolócz, Bozsok, Ispánlak, Sajó-Gömör, Stomfa, Felső-Dobsza, Sümegh, Német-Boksa, Orsicza, Breznóbánya, Kis-Dabrony stb.

A karpereczek egy másik gyakori alakja a hengeralku csavaros (spirális) karpereczek. Részben lapos, de leginkább félhátú és gömbölyű sodronyból készültek és minden díszítést nélkülözve, végeik vagy kihegyesítve, vagy felhornyolva vannak és az alkar ékesítésére kisebb átmérővel és 8—10 csavarodással bírnak. A felkar ékesítésére szolgálók erősebbek és több csavarodást mutatnak. Ilyenek több példányát leltem Csabrendeken és Szigligeten, azonkívül a kemecsei, aranyosi, krasznahorkai, bezdédi stb. kincsleletekben is fordult elő.

A karpereczhez közel áll és a bronzkor utolsó szakának emlékéhez sorozandó a felkar védelméhez és ékesítésére szolgáló nagy hengerded szalagtekercs, mely ujjnyiszéles szalagszerű bronzlemezéből készülve, 5—6 csavarodást mutat és vége sodronynyá lapítva egy-egy sodronykorongtekercscsel van ellátva. A szalag közepén rendszerint borda-
 szerű domborodás fut végig, melyet ponczczal bevert pontozott díszítés vesz körül. Hengerded szalagtekercs néhány példányát leltem a szigeti bronzkincs között, azonkívül a raáksi kincs és több más kincslelet között is kerültek elő hazánkban.

Korong tekercsekben végződő hengeres bronzsodrony tekercs. $\frac{1}{3}$ nsg.

Nyakék. Nyakék szintén nem ritka jelensége sírleleteinknek. Rendszerint gömbölyű sodronyból vannak alakítva, a nyakbősnél nagyobb terjedelemmel. A karikák végei felhornyolva és körben futó vonaldíszítéssel ellátva vannak. Nem tévesztendőek össze a nyakékül szolgáló karikák a hozzá közel hasonló, díszítést nélkülöző, valamivel kisebb bronzkarikákkal, melyek ruganyosak és összekapcsolhatók s minden valószínűség szerint a már előbb említett pénzegységül szereplő kisebb bronzkarikák felfűzésére szolgálhattak. Nyakékkarikákat leltek: Ercsiben, Stomfán, Kenderesen, Sajó-Gömörön, Surányban, Lurankán, Csabrendeken stb.

Ujjgyűrű. Kevésbbé kedvelt ékszer lehetett a kéz ujjainak ékesítésére szolgáló gyűrű, mely rendszerint egyszerű karikára hajlított, másszor többszörös csavarodású bronzsodronyból készült, amennyiben számra meg sem közelíti a leletekből előkerült karperecz, tű és egyéb ékszerek mennyiségét. Több csavarodású gyűrűk nagyobb számban a szomolányi temető sírjaiból kerültek elő. Egyszerű karikagyűrűt Koháron leltem.

Egyéb fémek a bronzkorban.

A bronzkorban kétségtelenül egyéb fémeket is ismertek, sőt fel is dolgoztak, így a bronzkor elnevezés nem azt jelenti, hogy bronz volt a kizárólagos használatban levő fém, hanem igen túlsúlyban volt a többi fémekkel szemben. Az ónon és a rézen kívül, melynek ötvénye adja a bronzot, ismerték az aranyat és a vasat is. Hogy e korból vastárgyak nem maradtak reánk, annak oka a vas pusztulékony voltának tulajdonítandó, mely nem volt képes három és félezer éven át ellentállni az idő viszontagságának, úgy mint a bronz és elpusztult. De viszont

némely bronzleletek egyes darabjain látható vasrosdafoltok tanuskodnak a vas akkori létezéséről. Ilyen vasrosdafoltokat észleltek a híres podheringi bronzkard sorozat egynémely darabján.

Aranyékszerek. A bronzkor őslakói az aranyat, mely termésállapotban nagyobb mennyiségben került felszínre, szintén felhasználták ékszerek készítésére. Ebből könnyen nyújtható voltánál fogva leginkább dudoros korongok, lemeztekercek készültek, minőket ismerünk a szarvasszói kincsből.

A bronzművek díszítése.

A bronzkori fémművesség haladott volta a neolith-kori műveltséggel szemben nem csak a fegyverek, házieszközök és ékszerek változatokban gazdag sorozatában nyilvánul, hanem főképpen a magasabb izlésről tanuskodó díszítésmodorban, melynek összes átalakulásait és fokozatos haladását észlelhetjük a magyarországi bronzrégió. A megolvasztott és mintába öntött bronzfém némely esetben a hiányosan összeillesztett minták hézagain kiömlött, az így támadt úgynevezett öntési varrt az őslakó közsörülés vagy csiszolás útján eltávolította ugyan, de legtöbb esetben rajt maradt egy kis bordaszerű kiemelkedés, ez volt a legkezdetlegesebb díszítés. Midőn az őslakó meggyőződött arról, hogy ezen bordaszerű kiemelkedés nem válik a bronzkészítménynek alaki szempontból hátrányára, maga mélyítette be öntőmintáját. Így támadtak a bordaszerű díszítések, melyek kezdetben egysorosan vonultak párhuzamosan a szélek mellett, mint azt a régibb kor készítményein, a bronzsarlókon észlelhetjük. Majd két a széleken párhuzamosan haladó, vagy egymást keresztező vagy haromszögbe futó bordadíszek szolgáltak a tárgyak ékesítésére. Ilyenek

sok változatát adják a tokos és tokosfüles vésők. A haladás újabb lépcsőjét mutatja a bordák fokoskinti vékonyulása, finomulása, mely által a bordák sűrűbben sorakoznak egymás mellé. A virágzó bronzkor vívmánya a keményített keskeny vésővel (bronzponcz) bevert vonaldíszek, melyeket kezdetben a bordák mellett futó egyszerű vonalak, később sűrűn egymás mellé rakott apró reczék beverésére használtak. Ilyen díszítés modort a szalagtekercsek közepén végig futó borda mindkét oldalán észlelhetünk.

A poncczal bevert vonaldísz felleptével mindinkább háttérbe szorul a bordadíszítés, lassankint ismét bordanélküli síma bronztárgyak kerülnek ki az öntőmintából, melyekbe azután az izlés haladottsága szerint poncczal verik a díszítéseket. A poncczal való díszítésnél sokáig megtartja uralmát az egyenes vonal. Ezek párhuzamosan kerülnek egymásmellé, majd a közöket függőleges apró vonalkákkal töltik ki, később leggyakrabban találkozhatunk csúcsban összefutó vonaldíszekkel, melyek, mint azt a tömör karpereczeknél láthatjuk, villámvonalakkal váltakoznak. Sűrűn találkozunk a cikczak és a soronkint elhelyezett hegyes poncczal bevert pontozott díszítéssel is.

A virágzó bronzkor emlékein már körös díszítés modorral is találkozunk, melyek néha félkört, néha nyolczas vagy hullámvonaldíszítést mutatnak, másszor a sodrony korongtekercsek csavaros alakjai szolgálnak mintául. A bronzkori díszítés valódi remekeit ismerjük a kardok bronz fogantyúiról és némely díszített bronz csákányról, hol az egyenes, hullámos, körös díszítések safferozott háromszögekkel váltakoznak, oly izlésesen csoportosítva, hogy nem egyszer bámulatra ragadják a szemlélőt.

A hallslatti izlés új díszítés-modorral lép fel. A bronzponczot leszorítja a keményített vasponcz és a

trébelés művészete. Ezzel felszínre kerül a domborított díszítésmodor, mely új technikával új utat jelöl ki a díszítés továbbfejlődésére.

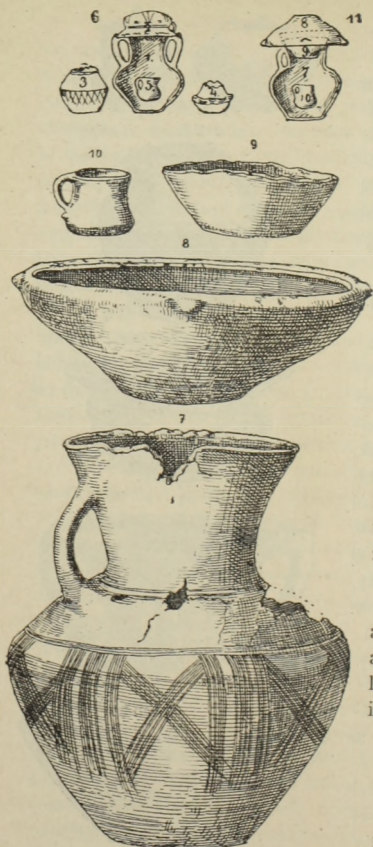
A bronzkori agyagművek.

Ha a bronzkori őslakók iparát ismertetjük, kétségtelenül kiváló szerep jut az agyagiparnak, mely az eddigi kutatások alapján sokkal nagyobb mérvű volt, semhogy egyszerű háziiparnak nevezhetnők, mint az állatbőrök és állatszőrmék feldolgozását, esetleg az öltönytöviszés kezdetleges műveleteit.

Tekintve az urnák. (Soroksári urna temetőből.)
agyagművekből Hampel Bronzkor. LXXVII. t.

Bronzkori agyagművek.

Bronzkori agyagművek.

Díszített és mészbetétetes fedeles és füles urnák. (Soroksári urna temetőből.)

Hampel Bronzkor. LXXVII. t.

reánk maradt nagy és változatos sorozatot, kétségtelenül fel kell tételeznünk, hogy minden őstelepen ki-zárólag agyagiparral foglalkozó kézműveseknek vagy vándor iparosoknak kellett létezni, kik közvetítették az agyagipartermékeit az őstelepeselek között.

Ha végig tekintünk azon a gazdag anyagon, melyet tudósaink, Rómer, Pulszky, Hampel, Wosinszky, műveikben ismertettek, kétségtelenül meglepi az érdeklődőket a bronzkori

agyagipar változatossága, pedig még felényire sincs kimerítve mindaz, amit az őskori agyagműves alkotott. Oka részben azon körülménynek tudható be, hogy addigelé a cserepek nem részesültek kellő méltatásban, másrészt csak legritkább esetekben kerülnek elő épen az agyagművek többnyire apró töredékeiben, melyeket a kutató legtöbbször figyelmen kívül hagyott ezideig.

A neolith-kor agyagedényei a bronzkor haladottabb iparosának kezében megfinomodnak. Anyagát nagyobb figyelemmel választja ki, gondosan iszapolja, szabadkézzel ügyesen idomitja és díszíti. Edényeit nem mázolja, csak ritkább esetekben vonja be grafittal, inkább többszörös füstölés, füstön való szárítás által adja meg fekete színét. Az edénydíszítés a bronzkorban is virágzott, részben a neolith-korban már divatozó kréta- és gipszbetétes edények készítését a bronzkor őslakója nagyobb tökélyre emelte. A bronzkort jellemző edénydíszítés-modorban leginkább kiválnak az úgynevezett bütykös edények, melyek az edény pereme alatt a legnagyobb domborulaton elhelyezett kiálló csücskében nyilvánulnak.

Az edények méretei azok rendeltetéséhez mérten váltakoznak. Vannak gyüszünyi nagyságú játékedénykéek és 150—200 liter ürtartalommal bíró gabona- és élelmiszertartó agyaghombárok. Hazánk területén lelt egyik legnagyobb ilyen edény Sárosdról (Zalamegye) került muzeumomba, melynek magassága, szélessége meghaladja az egy-egy métert és közel 200 liter ürtartalmu.

Alakra nézve oly változatos a bronzkor agyagipara, hogy azokat egyenként felsorolni, majdnem lehetetlen. Tálak, korsók, kétfülű bögrék, urnák, csészék, egyfülű mericzék, tányérok, minden alak, amit ma agyaggyártmányaink felmutatni képesek, az őskori agyagművesség utánpotai.

Az agyagművesség nem csak az edénykészítésben nyilvánul, fontos szerep jut annak az őslakó házi tűzhelye körül is. Agyaggal tapasztja be a rőzsével befönt konyhájának oldalát, tűzhelyét, a főzéshez használt kis tűzpolczok, szövőszék-nehezek, orsó-gombok mind agyagból készülnek.

A pilini őstelepről egész sorozat gyermekjátékul szolgáló agyagállatkákat ismerünk, melyek maradandó emlékei a bronzkori őslakók háziállatainak. Ezek közül, kezdetleges voltak dacára fel lehet ismerni a disznót, tulkot, sőt egy madáralakú agyagsíp is akadt az állatsorozatban. Emberi lábat utánzó agyagtárgyat a somlyói őstelepen is találtam, mely teljesen hasonló a pilini bronzkori agyaglábhhoz.

A bronzkor kronológiája.

Ezzel főbb vonásaiban bemutattam a bronzkor ősemberét az ő kulturájával, mely hozzávetőleg egy ezredévig fenntartotta uralmát hazánkban, míg új néparadat más izlést, más szokást honosítva meg, új irányt adott a haladásnak, melynek lépcsőjét ismét egy félezred évig tiporta a vaskor ősembere, míg eljutott a történeti kor elejéhez.

A bronzkor kronológiájának nincsenek történelmi alakjai, így csakis az őskori kutatások révén felszínre került emlékek pontos megfigyelésén, összehasonlításán, azok mély és beható tanulmányozásán épült fel. Tudós elmék félszázados munkája fűződik a bronzkor kronológiájához és még legalább félszázados szorgalmas adatgyűjtést igényel, hogy világos képet nyerjünk hazánk őskoráról.

Skandinavia és Magyarország leggazdagabb bronzkori kincsekben Európa összes államai között, e két állam van tehát hivatva elsősorban is a bronzkor kronológiájának tisztázására. Skandinávia őskorának

felderítésével régebben foglalkoznak és így sokkal haladottabb, mint Magyarországé. Montelius, a kitünő svéd tudós, összeállította tudományos kutatásai alapján Skandinávia bronzkorának fejlődési szakaszait, mely szerint az ezredévet felölelő bronzkort hat szakaszra osztotta, mindegyik szaka mintegy 150 évet képviselve. A beosztást az egyes típusok fejlődésére és a díszítmények haladottabb vagy kezdetlegesebb voltára alapította.

Általánosságban ez alapelvek volnának alkalmazhatók a magyarországi bronzregióra is, és ha már az kellőképen kikutatva és feldolgozva volna, kétségtelenül megtalálnánk mi is az összekötő kapcsot az átmeneteket minden fejlődési szakaszra. De még ez időben tudományunk mai állása szerint korai dolog kronológiáról beszélni, azért csak általánosságban jelezhetjük a magyar bronzregiót, azt két főcsoportra osztva. Az első csoportba osztjuk a régibb típusokat, melyek alakra közel állnak a neolith-kor kőeszközeihez és öntött, kezdetleges bordaszerű díszítéssel vannak ellátva. Ide sorozandók általában a nyeles vésők csoportja, lapos, peremes, szárnyas vésők, melyek legtöbbször még a bordaszerű díszítést is nélkülözik. A szárnyas vésők haladottabb alakjai a bordázott öntött díszítésű, tokos és tokosfüles vésők. A régibb bronzkorhoz sorozandó nyélnyujtványt nélkülöző háromszögű tör, melynek fejleménye a lándzsa, a kard. Ugyan ide sorozandó hazánkban oly nagyszámban előforduló bordázott sarló, úgy a nyitott tömördíszítés nélküli karpereczek, minőket Zimányban leltem.

Az újabb bronzkorban az öntött bordadíszítés helyett a ponczoló díszítőmodor lép életbe, mely díszítés legszebben nyilvánul az egydarabból öntött kardok bronzmarkolatain és némely díszes csákányon, p. o. az alsó-némedi kincslelet csákányán, melyeken

nem csak egyenes ponczczal bevert, hanem közös meander hullámvonalas díszítés látszik. Ide sorozandók még a díszesebb karpereczek, egyéb ponczczal ékitett szebb ékszerek. Pulszky „Magyarország archaeológiája“ czimű nagy művében ezen kort szép bronzkornak (belâge de bronze) nevezi, mely benyullott a Kr. e. VI-ik századba, midőn a hallstatti izlés, a trébelés művészetével, új eszmékkel, más irányt ad az őskori fémművességnek.

A vaskorszak.

A Krisztus előtti ezredév közepét megelőző században a vas nagyobb forgalomba hozatalával csökken a bronzfém uralma. Nem kényszereszközökkel tör utat magának a vas, nem is szorította ki egyszerre a bronzot. Az előre törekvő emberi észnek sikerült megismerkedni azon előnyökkel, melyeket a kovácsolható vas a bronz felett nyújtott, így aránylag könnyen küzdötte le a minden nagyobb szabásu ujításokkal járó nehézségeket.

Hazánkban épen úgy, mint a bronzkort, a vaskort is egy nagy invasió előzte meg. Ujabb népáradat harczosai vaskarddal kezükben indultak hódító útjukra és megszállták hazánk dunántúli részét, uraivá lettek bronzkori telepeseinek.

A reánk maradt vaskori emlékek könnyebb osztályozása céljából a vaskort két részre osztjuk. Első és második vaskor, vagyis régibb és újabb vaskor. A régibb vaskort a hallstatti, az újabbat a La Tène izlés jellemzi. A hallstatti kor főszereplője hazánkban az illírség volt, a La Tène izlést pedig a keltaság a Kr. e. 4-ik században honosította meg. Az első szak magában foglalja a bronz és vas átalakulásának korát, midőn a vasművek első ízben kelnek versenyre a bronzsal. A másik szak a kifejlett vasipar korszaka.

A hallstatti kor.

A kor elnevezését Felső-Ausztria kis városától, Hallstattól nyerte, hol az 1846-ban felfedezett őstemető ezret meghaladó sírjának gazdag mellékletei szolgáltak elsőben megbízható adattal e kor jellemzéséhez. Az alpesi vidék urai¹⁾ nemcsak a vasművességnek voltak mesterei, de nagyobb tökélyre emelték a trébelés művészetével a bronzműveket is. Így míg a neolithkort a kőeszközök csiszolása, a nyéllyukfúrás, a rézkort a kovácsolt művek, a bronzot az öntés művelete jellemzi, a hallstatti kor legnagyobb vívmánya a bronzfém trébeléssel való idomítása volt.

A hallstatti műveltség uralmát két részre osztjuk, régibb és újabb hallstatti korra. A kor meghatározásnál segédeszközü a vaskorral fellépő fibulák szolgálnak. A legrégibb hallstatti kort jellemzik az egytekerces, pápaszemes, ív- és csolnakfibulák. Az újabb hallstatti kort pedig a haránt sávós és gombbal ellátott csolnakfibulán kívül a Certosafibula, melynek az úgynevezett számszerij változata már az átmenetet képezi a La Tène-kor fibuláihoz. A kor meghatározásához másik segédeszközt a diszítés adja. Kétségtelenül régibb a geometriai díszítésmódor a madár és állati motívumok felhasználásánál, melyek szintén gyakoriak a hallstatti leletek közt.

A hallstatti kor magyarországi emlékei főképpen Dunántúlra szorítkoznak, annak is csak az Alpesekekhez közelebb eső vidékein fordultak elő nagyobb számban, mi könnyen megokolható azzal, hogy a hallstatti kor őslakói a szomszédos hegyi lakókkal könnyebben érintkezve, szívesen űztek cserekeres-

¹⁾ Sacken-Grabfeld v. Hallstadt ezimű művének 148-ik lapján a kelta tauriskokat vallja a hallstatti kor őslakóinak.

kedést, mert feltalálták az akkori nagy kiterjedésű őserdeinkben, melynek maradványa a mai Bakony-erdő, a csereeszközt az élet fentartásához szükséges gazdag vadállományban és a mai Balaton tavának a halbőségében.

A hallstatti kort nemcsak a trébelt bronzedények jellemzik, de minden fegyver, ékszer magán viseli korának sajátos izlését, mind alakra nézve, mind díszítés szempontjából. A bronzkardok eltérnek az eddigi nád- és liliomlevél alakjuktól és vasból is készülnek bronzfogantyúval. A bronz szárnyas és tokos vésők ismert alakjait felleljük a hallstatti leletekben vasból készítve. A bronzkorban divatozó bronztűk ritkábbak lesznek és más alakot öltenek, helyöket betölti a fibulák nagy sokasága. Az ékszerek jellemző változatai csüngők és csörtetőkkel vannak ékesítve. Az öltönyök díszítésére csírral ellátott kisebb-nagyobb bronzpitykék szolgálnak. Az övek széles trébelt bronzlemezről készülve, a geometriai izlés szebbnél szebb változatait mutatják a részben ponczolt, részben trébelés által kidomborított díszítésben. A bronzedények egy darabból kiverve, a nagyobb edények több darabból trébelve, aklaszegek segítségével erősítettek egymáshoz. A bronzedények kallantyai sodrottak, kallantytutartói keresztalakot mutatnak. A sírleletekben nagy számmal fordulnak elő az apró korongalakú jura mészgöngyök, melyeket jura-pépből készült rudacskákból fűrészlettek az őslakók. A keramikai anyag mind alakra, mind díszítésmodorra nézve nagyobb haladást mutat, még ugyan nem készülnek korongon, de tetszesebbek a bronzkor keramikai anyagánál. A finoman iszapolt agyagedények nagyrésze fényes graphitmázú, díszítés szempontjából utánozza a trébelt bronzedények poncczal bevert, saffirozott, háromszöges, körös és meander díszítésmodorát. Nem-

különben divatozik a pontozott, bemélyített díszítés is, úgy a bütykös edények bütyke körüli terét a bronz sodronytekercsek csavarodását utánzó díszítés ékíti.

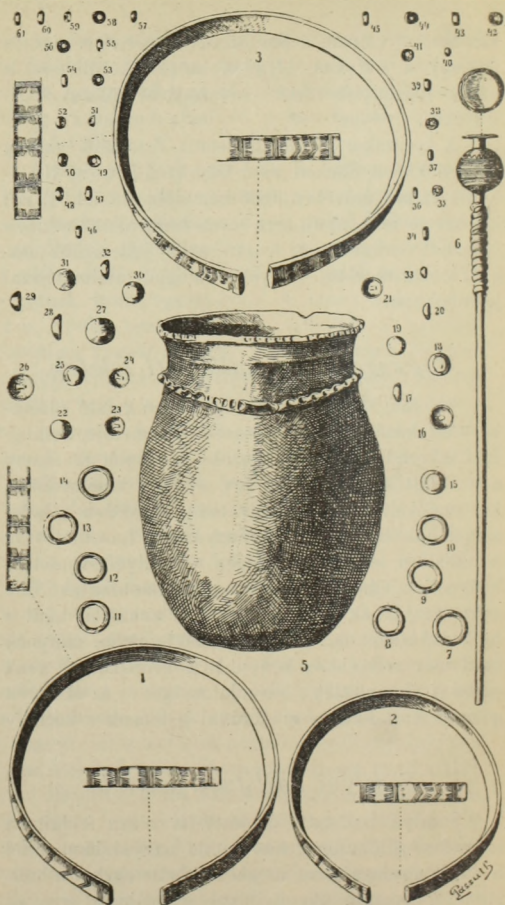
A korszakot alkotó hallstatti őstemető gazdag sírmellékleteit Sacken báró Grabfeld von Hallstatt című művében 1868-ban dolgozta fel. E mű kis kerete nem nyújt arra teret, hogy annak minden formáját ismertessem, csakis azon jellemzőbb alakokra szorítkozom, melyek analogiát találtak hazai leleteinkben.

Magyarországi hallstatti leletek.

Véletlen körülménynél fogva épen kutató körömbe esett hazánk két legbecsesebb őstemetője, Somlyó és Csabrendek, melyek legtöbb analogiát mutatnak a hallstatti sírleletekhez. Így alkalom kínálkozott e kor emlékeit ásatásaim folyamán, közvetlen a helyszínen tanulmányozni. A nagymérvű hasonlatosság a hallstatti leletekhez főképen a somlyói sírmellékleteknél észlelhető, melyeknek muzeumomba levő több száz darabjának mindegyike teljes analogiát talál a hallstatti leletekhez. A csabrendeki temetőn, melynek kora már mélyebben benyulik a bronzkorba, csak egyes sírok mutatják a hasonlatosságot és az ékszerek geometrikus díszítés modorával jellemzik e kort.

Somlyói hallstatti leletek.

Somlyó hallstatti őstemetőjét régen feldulta a százados szőlőkultúra, mely mind nagyságban, mind a sírok gazdagságban megközelíthette egykor a hallstatti őstemetőt. Bizonyítékul szolgálnak erre az egyes, véletlen érintetlenül maradt kisebb területeken feltárt sírleleteim gazdasága, hol egy-egy

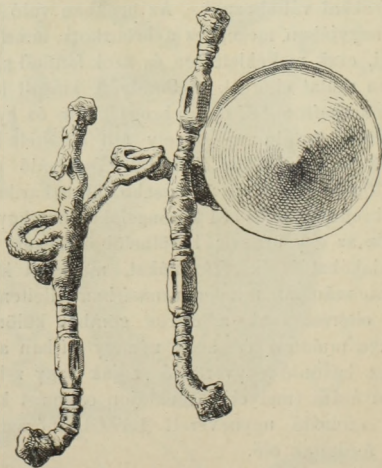

Somlyói urnasír a hallstatti korból 887 darab bronzékszer és gyöngy melléklettel. (Darnay muzeumban Sümeghen.)
(Arch. Közl. XXII. k. XXII. tábla.)

urna- vagy csontvázsírról többszáz apróbb-nagyobb bronz- és vasfegyver, eszköz, ékszer, ékgyöngy mellékletét adta. A somlyói őstemető temetkezései magán viselik a bronz- és vasátalakulási kor jellegét, mert míg a bronzkorban főképen urnában temetkeztek, a vaskorban erősen divatozik és már túlsúlyban van a csontvázsírok száma, Somlyón épen úgy mint Hallstattban, az urnasírok a csontváz sírokkal váltakoznak. Az urnában való temetkezés nagyjában megegyez a bronzkori temetkezési móddal, csak mellékleteiben és azok feltűnő gazdagságában mutat eltérést. A Somlyón kiásott leggazdagabb urnasírom 887 darab bronzékszer- és gyöngymellékletet tartalmazott, mely állt diszitett bronztűből, 3 darab a felkar ékesítésére szolgáló ponczolt tömörkarperecz, 12 kisebb bronzkarika, 285 csiros bronzpityke és 584 korongalaku juraékgyöngyből. Ez az egy urnasír körülbelül összegezi mindazon alakokat és ékszerformákat, melyeket kisebb-nagyobb számban minden urnasírban felleltem. Nagyobb eltérést csak a csiros gombok különböző nagysága mutatott és hogy némely sírban a hallstattihoz hasonló fegyvertartó szíjjak vagy zsinórok összetartására (melyek a melltájon egymást keresztelték) szolgáló úgynevezett keresztzsinórzat-gombok is fordultak elő.

A csontváztemetkezés két módozatával találkoztam. A hegylábnál lejtős területen egymás mellett feküdtek az egyszerű veremsírok, melyek mindegyike lapos bazaltkővel volt kirakva. A csontvázak legtöbbszörre nyugotnak feküdtek, arczczal jobbra fordulva. Mellékletül a fej vagy a lábnál elhelyezett néhány kisebb-nagyobb edénykén kívül legtöbbször a harczos sírja egy-egy vaslándzsát, a nők- és gyermeksírok bronzékszereket tartalmaztak. Azonban a csontvázsíroknak is mindegyikében a nagyszámu

bronz-csiros pitykék, juragyöngyök nem hiányoztak soha. A hallstatti kor őslakói, mint azt a Somlyón észlelt tapasztalataim megmutatták, az előkelőbb harczos sírját egy-egy nagyobb halommal jelölték meg ez esetben épen úgy, mint a neolithkori lengyeli őstelepen észlelt temetkezéseknél, nem ásták a halottat verembe, hanem egy kis magaslatra tették félig ülő, félig fektetett helyzetbe, melléje téve a

Bronzkupos vas-zabla a somlyói lovas sírból. $\frac{1}{4}$ nsg.
(Darnay muzeumban Sümeghen.)

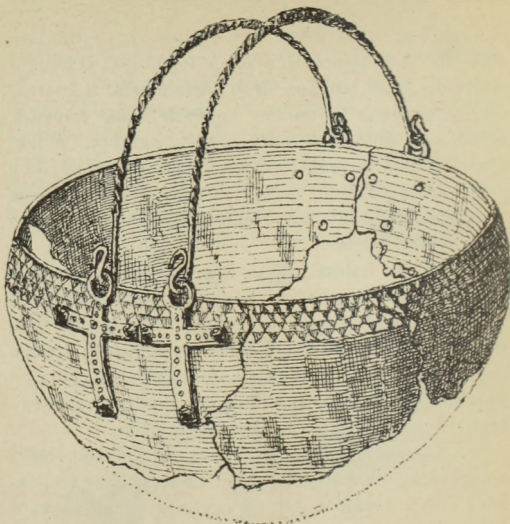
a tulvilági utra szánt mellékleteit és így földdel behantolták. A föld fölé másfél méter magas bazaltkő réteget hánytak. A kőréteg fölé hányt még 1–2 méternyi földréteg egész nagy halmot képezett az ilyen sírdombból. A halmok (melyek legtöbb esetben egy vagy két csontvázsírt tartalmaznak) felkutatatása nagyon költséges, a nagy földmennyiség

eltávolítása, a kőréteg szétbontása és elhordása 100—150 napszámot igényel. A felkutatott 3 halomsír közül kettő harcos sírját tartalmazta, a harmadik, legnagyobb halomban kettőssír volt, melynek mellékletei megközelítették a száz darabot. A legkisebb halom kizárólag vastárgyakat adott, állt pedig négy vaslándzsából és egy, a mai lovaglózablához közelálló vaszablyából, mely nyilván a harcos lovas voltát jelezte.

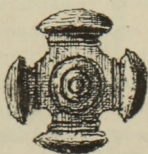
A másik halomsírba a harcost együtt temették el a paripájával akként, hogy a lócsontváz felett keletnek feküdt a harcos teteme. Mellékletei több edénytöredéken kívül egy becses hallstatti típusu vaskard, mely a nyújtott karokkal fekvő harcos vázától balra feküdt, míg a ló koponyája mellett egy bronzkúpos vaszablya volt elhelyezve.¹⁾

A harmadik halom kettős sírt tartalmazott, mely a leggazdagabb hallstatti sírlelet hazánkban. Mellékletei között kiválóan becses egy megrongált vaskard és annak diszes bronzmarkolatgombja, melynek teljes analogiáját mutatja a hallstatti sírleletek között Sacken G. f. v. Hallstatt V. tábla 1-ső ábrája. A sírmellékletek kiváló darabjai tizenhárom vaslándzsa, két szánvas, két tokos véső vasból, egy ép lovaglózabla és két lovagló és egy karikás zabla töredékei, egy trébelt, saffirozott háromszöges díszítésű bronzcsésze, két közel hasonló bronzkanálfej, hosszú sodrott bronzszárral és két a La Tène típushoz közel járó gömbös karperecz és két hallstatti csörtető ékszer töredéke. A nagyszámú keramikus anyag legkiválóbb darabjai egy kis ikres edényke és egy fényes graphitmázú csésze, melynek díszítési moti-

¹⁾ Somlyói sírleletek illusztrálva megjelentek Darnay Kálmán „Sümege és Vidékének őskora“ című művében 1899.

Díszített bronzüst, Somlyói Séd-víz melléki veremsírból.
(Darnay muzeumban Sümeghen.)

Bronz keresztgomb
Somlyói S. v. m.
veremsírból $\frac{1}{1}$.

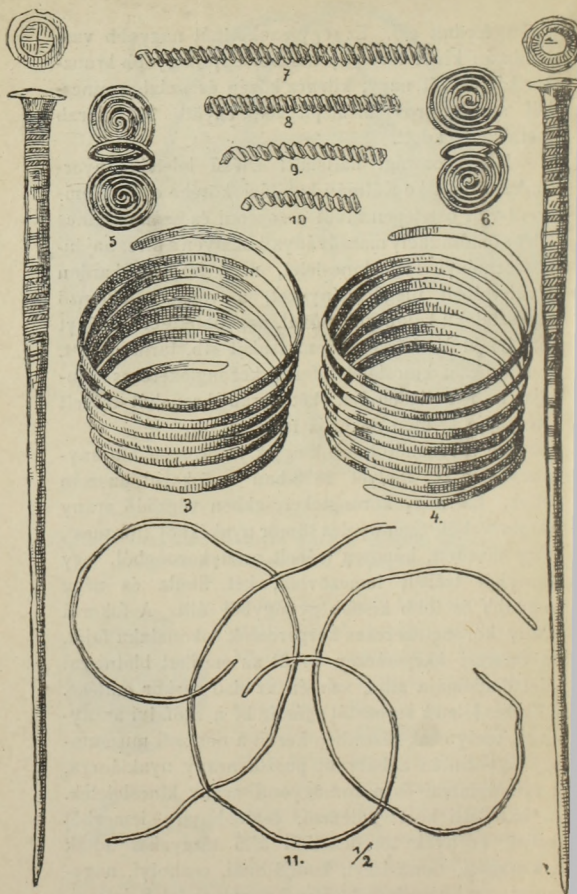
vumai analogiát találnak a hallstatti leletek keramikus anyaga között. A veremsírok leggazdagabbika a Séd-víz környékén Gyömörey Vincze dr. birtokos területén került felszínre. Ez hazánk egyik legszebb bronzüstjét, egy díszes bronzcsákányt, egy görög keresztalaku zsinörgombot, két karikás zablya töredékeit és két igen csinos hallstatti agyagedényt tartalmazott.

Nem kevésbé becses volt egy másik sírverem, mely a hegy-

tetön fordult elő. Ez egy szokottnál nagyobb vaslándzsán kívül tizenegy kisebb, egy nagyobb bronzkarikát és két nagy, kilencz közép és százharmincz-hét apró csiros bronzpitykét, együtt 161 darab mellékletet adott.

Magyarországi hallstatti izlésű leleteket nyertünk báró Miske Kálmán kutatási körébe eső velem-szent-vidi őstelepen kívül a soproni és számos kincslelet öntőműhely maradványaiból. Ilyen a híres hajduböszörményi bronzkincslelet, mely 20 bronzkardon kívül trébelt függő edényeket, a vaskort jellemző keresztalaku kalantyútartóval, nagyobb trébelt edényt madárfejű díszítéssel, bronzsisakot stb. tartalmazott. A blatniczai kincslelet kilencz korongtekercses fibulája, trébelt diademája, két darab bronzból trébelt karvédője szintén e korba tartozik.

Ide sorozandó hazánk egyik legbecsesebb aranykincslelete is, melyet 1878-ban a fokorui pusztán leltek. Ez négy korongtekercsekben végződő arany karpereczből, tizennyolcz tömör nyakékból (torques), négy díszített, kúposra trébelt aranykorongból, egy aranyból trébelt lemezövből, két fibula és négy nagyobb és több kisebb gyöngyből állt. A fokorui arany korongtekercses karpereczek rokonalaku faját, az anarcsi karpereczen kívül az említett blatniczai lelet diademája adja, szintén az első vaskor emléke. E becses leletek sorozatát egészíti ki a czófalvi aranykincs, mely csak részeiben került a nemzeti múzeumba, úgyszintén a hatvani puszta arany nyakláncza, a mihályfalvai és a somogyomi arany kincsleletek. A hallstatti kort jellemző, legtöbbnyire lemezből trébelt edények töredékeiből álló tárgyakat adtak a kis-apáti, tamásfalvi, komjáthnai, csaholyi, nagycserei, szent-erzsébeti, bodrog-kereszturi, felső-dolszai, kéri-orczyi, szent-endrei, ispánlaki elrejtett kincs és öntőműhely maradványait tartalmazó leletek.

Női bronz ékszereket tartalmazó leggazdagabb csabrendeki urna a hallstatti öskorból. (Darnay-muzeumban, Sümeghen.)

Keresztfüllel ellátott függőedényeket leltek a már említett somlyói és hajduböszörményi lelhelyeken kívül Breznóbányán, Rimaszombaton, Aszódon. Ezekhez sorozom a Sümegh-Ujhegyen lelt két nagy bronzüstömet, melyeknél a kallantyu helyét fülek pótolják, így nem is szerepeltek függőedényekként, és végül a kurdi kincset, hol 1884-ben tizennégy kisebb sodronyos czisztát találtak egy nagy csöbörbe elhelyezve, melyből tíz darab a nemzeti muzeum tulajdonát képezi.

Hallstatti izlésű bronz- és vasművek. Fegyverek.

Kard. A hallstatti kor ezen hatalmas fegyverei épen oly sűrűen fordulnak elő bronzból, mint vasból. Gyakoriak a vaspengével és bronzfogantyúval ellátott kardok. A kardok pengéjének alakja nagyon eltér a bronzkori kardoktól, míg azok lilium vagy nádlevélalakúak, addig a hallstatti kardok típusát azok különös hajlásai jellemzik. A hallstatti kardok leginkább nyélnyújtvány-nal vannak ellátva, mely a kardpenge tövében szög alatt kiszélesedik és a penge harmadáig ívalakban keskenyül és újra fokozatosan szélesülve, középtájon éri el a legnagyobb szélességet. Hasonló ívalakban a vége felé fokozatosan keskenyülve,

Somlyói vaskard a hallstatti korból. $\frac{1}{4}$ nsg. (Darnay muzeumban Sümeghen.)

hegyénél kevésbé kiszélesül, szögbe megtörik és csúcsban fut össze. A lapos nyélnyujtvány három lyukkal van ellátva, melyen át aklaszeggel nyert ráerősítést a külső bronz- vagy csontburkolat, melynek végén a kézfej nagyobb tartalékaul egy csonka kúpalakú bronz véggomb nyert megerősítést. Hazai leleteinkből három hallstatti izlésű kardot ismerek, mind a három somlyói lelet. Kettő vaspengével van ellátva, egyikéhez megvan a szépen ékített kúpos bronzgomb, a perem részletén háromszögbe futó ponczczal bevert díszítéssel. Mindkét kard muzeumban van. A harmadiknak, melyet Somlyó szőlősi részén leltek, bronzpengéje teljesen hasonló a leírt vaskardok pengéjéhez és szintén nyélnyujtványnyal van ellátva. A magyar hallstatti izlésű kardok hossza 70 cm. A markolatgomb magassága 8 cm. átmérője 95 mm. A hallstatti leletek egyenlő szélességű pengéjű kétélű kardjának (Sacken G. f. v. Hallstatt VI f. 1. ábra) szintén birom egy analogját a somlyói leletekből. A kardok tasakjai legtöbbször trébelt bronzlemezről készültek.

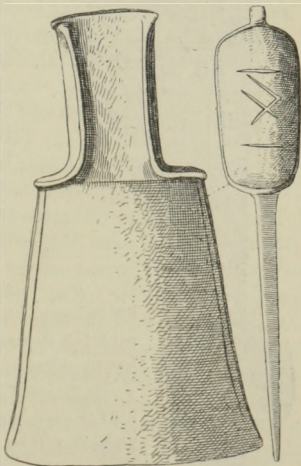
Tőr. Hallstatti izlésű török kisebbített alakjai a kardoknak, pengéjük legtöbbször vasból, ritkábban bronzból készültek. Bronzfogantyúja néha patkó, másszor kulcsalakot ábrázol, kihajló ágai végén vagy gömböcskék vagy korongok nyernek megerősítést. Hazai leletek között eddig nem fordult elő.

Lándzsa. A hallstatti leletek leggyakoribb jelenségei a lándzsák. Leginkább vasból, ritkábban bronzból készülnek és két főcsoportra oszthatók. Kisebb a száma a rövid szárnyú és hosszú köpüs lándzsáknak, nagyobb mennyiségben fordulnak elő a rövid köpüs és hosszúsárnyú lándzsák. Alakjaik leginkább csúcsba futó keskeny levélhez hasonlóak, de néha a csúcs összeszőgelése előtt, úgy mint a hallstatti kardoknál, szögben megtörik. A hallstatti lándzsa

alakját megtartotta a La Tène korban is, így kor-meghatározásánál a vele együtt lelt jellemzetesebb tárgyak az irányadók. Somlyói leleteimből huszon-két hallstatti lándzsahegyem van, melyek leghosszab-bika 75 cm., a legkisebb 16 cm., a többi ezek között váltakozik. Leggyakoribbak a 24 cm. hosszúak. A hallstatti lándzsák a bronzkoriaktól leg-inkább abban külö-m-böznek, hogy a szár-nyakon végig futó borda nem olyan dudoros és szögben élesedik ki. A som-lyói lándzsák egyik kisebb példányának szárnyai középtájon szögalakban törnek meg, köpüje pedig négyszögalakban lapított.

Szárnyas vésők.

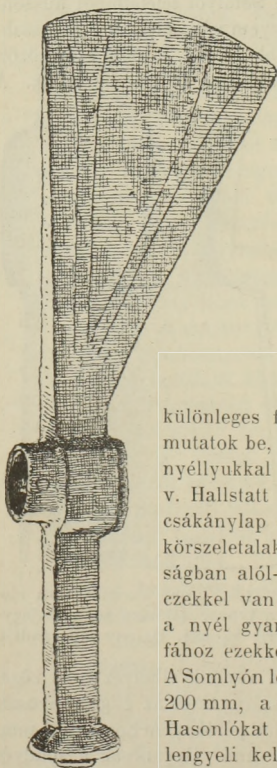
A szárnyas vésők ki-zárólag vashól for-dúlnak elő. Az át-menetet a köpüs vé-sőhöz az által mu-tatják, hogy a szár-

Somlyói, bronz karimás véső ide-gen typus. (Bevert műhely jegy-gyel) $\frac{1}{2}$ nsg. Darnay muzeumból.

nyak csak egy oldalon vannak elhelyezve és közel állnak egymáshoz. A szárnyaktól az élig arányosan szélesedik. A Somlyón lett példányom hossza 155 mm, a penge szélessége 70 mm. Ugyancsak a somlyói lelet a szárnyas vésők egy régibb typusát is mutatja, mely téglalaalakú és mindkét felén egymástól távolabb álló szárnyakkal van ellátva. Hossza 195 mm, szé-lessége 50 mm.

Köpüs vésők. Vas köpüsvésőket két alakban ismernek. A Somlyón lett két példány a bronzkori

Bronz csákány.
Somlyói Sédviz
melléki veremsir-
ból $\frac{2}{3}$ nsg.

köpüs vésőket utánozza s oválalakú nyéllyukkal bír. A kisebb példány mérete 100×40 mm. A nagyobbiké 160×65 mm. A másik alak pengéje háromszög alakban szélesedik ki és téglalakú nyéllyukkal bír. Hasonló a mai ösztökéhez. Ezen alak a velem-szent-vidi nagyvaslelettel együtt került gyűjteményembe.

Csákány. A fegyverek kiegészítéseül, egy különleges formájú lapos csákányt mutatok be, mely sem köpüvel, sem nyéllyukkal nem bír. (Sacken G. f. v. Hallstatt VII. tábla, 16. ábra.) A csákánylap éle felé kiszélesedik és körszeletalakú fokától, 65 mm távolságban alól-felül egy-egy kiálló peczekkel van ellátva, nyilván, hogy a nyél gyanánt szolgáló behasított fához ezekkel megerősítést nyerjen. A Somlyón lett két példányom hossza 200 mm, a penge szélessége 50 mm. Hasonlókat ismerünk az alpári és lengyeli kelta sírokból. A somlyói díszes függő edénnyel közös sírban lett bronzcsákány háromszög alakú éllel bír, nyéllyukja tojásdad, foka négyszögű, bronzrúdból alakítva,

gombban végződik. Hosszú 160 mm, élének szélessége 55 mm. Egy közel hasonló példányt vasból egy másik sírban leltem. Fordultak elő állati alakokkal díszített bronzcsákányok a hallstatti temető leletei között, melyek három alakját Sacken VIII. tábla, 2-4. ábra alatt mutatja be, mely azonban ez ideig nem talált analógiát hazai leleteink között.

Nyílhegy. A fegyverek csoportját a nyílhegyek zárják be, melyek a hallstatti leletekben bronzból fordultak elő és két alaki változatot mutatnak. Gyakoribb már a bronzkorban divatozó köpüs, két szakálos nyílhegy, ritkább a lándzsaalakot utánzó. Mindkét alakból több példány kerül elő a somlyói leletek között, de mindannyi vasból. A lándzsaalakú vasnyílhegyek hossza 65—90 mm. A nyílhegyek egy harmadik alakját találtam egy somlyói csontvázsírban, mely három körszeletalakú szárnyal bír és köpü helyett hosszú, vasrúdszerű szára a szárnyakkal egy darabból van kovácsolva. Egész hossza 160 mm. Miután azonban e nyílhegy volt a csontvázsírhoz egyetlen melléklete, nélkülözve minden jellemzőt, nem sorozható a hallstatti formákhoz egész biztossággal. A kétszakálas bronznyílhegyek két példányát báró Miske Kálmán szak társam ajándékozta a velem-szent-vidi őstelepről, ugyancsak e telepről való harmadik kétszakálas bronznyílhegyen, mely korongtekercses, lapos fibulával egyetemben találtatott.

Trébelt bronzművek.

A bronzfém trébelése a hallstatti műveltség vívmánya. Trébelés útján készítette az őslakó bronzedényeit, a harcos sisakját, az öltöny kiegészítésére szolgáló lemezöveket, dudoros bronzkorongokat, az ékszerek apróbb díszítéseit.

A díszesebb trébelt bronzműveket, minők hazai leleteink közül a hajdu-böszörményi és somlyói edények, a kurdi bronz-ciszták, melyeket köznyelven etrusk edényeknek is hívnak, általában behozatali cikkeknek tekintik, melyek a görög fémművesség termékei volnának és mint ilyenek Észak-Olaszországon át jutottak volna hazánkba. Az újabb felfedezések ezen feltevést ellensúlyozzák. Csak nem régiben talált báró Miske Kálmán a velem-szent-vid-őstelepen negyvenkét darabból álló szerszám-sorozatot, melyek között volt egyengető, konyorító, vágó és három tányérozó (trébelő) kalapács, azonkívül vágó és karikahajlító tőke és egész sorozat czifrázó, ponczoló véső, tehát minden a trébelés és a díszítéshez szükséges segédeszköz. Így nincs kizárva, hogy a későbbi kutatások eredménye megfogja czáfolni a behozatali cikkek feltevését azzal hogy legtöbb külföldinek tartott bronzmű az itteni műhelyekből került ki, és legfeljebb az előminták chalkisi eredetűek. Ha közelebb foglalkozunk a trébelés műveletével és szemügyre vesszük azon körülményt, hogy milyen egyszerű eszközökkel végzi a kolompáros vándorczigány a trébelést, önkénytelen azon meggyőződésre jutunk, hogy őslakóink, kik értették az öntést, kovácsolást, poncsolást, kétségtelenül eljutottak a fémművesség azon fokára hazánkban is, hogy a trébelést is maguk végezték és azokat díszítésekkel is ellátták.

Bronzöv. A haltstatti őslakók ruházatának kiegészítésére szolgáló bronzövek nagyon változatos és díszítésekben gazdag sorozatot mutatja be Sacken a hallstatti őstemetőből. A bronzövek széles szalagalaku trébelt bronzlemezről állnak, melynek egyik vége legtöbb esetben csucsban fut össze és ráhajlik a vele szemben álló bronzszalagra. A bronzöveket különösen azok változatos díszítései teszik becsessé.

A díszítésnél legtöbb esetben a poncczal bevert ékitményeket trébelés útján készített domború díszítés egészíti ki, mely rendszerint izlésesen elhelyezett kisebb-nagyobb félgömbalakú dudorodvány. A ponczolt díszítés számtalan változatait adja a függélyesen, vízszintesen elhelyezett vonalak vagy czik-czak és háromszöges, körös, hullámvonalas pontozott díszítésű alakok különböző elhelyezésében. A hallstatti leletek között találunk lánczos csüngőkkel ellátott bronzöveket is, sőt némely kétségtelenül haladottabb bronzövek díszítései állati alakokat is tüntetnek fel. A geometriai díszítés modorával a bronzövek egész sorozatát ismerjük hazai leleteinkben. A csabrendeki bronzövek egyike hullámvonalas, míg a másik a somlyói bronzedények díszítéséhez hasonló saffírozott háromszöges motívumokból áll. Öt kisebb-nagyobb övtörédket ismerünk az ispánlaki leletből¹⁾ kétsoros gyöngyös díszítést mutat a kéri kincs övrészlete. A legdíszesebb ponczolt díszítést mutatja egy ismeretlen hazai leletből származó öv a nemzeti muzeumban,²⁾ mely fantasztikusan elhelyezett, jobbra-balra kunkorodó növényindákat utánoz. Bronzövtörédekeket leletek még a komjáthnai, csaholyi, tamásfalvi, nagyercsei leletekben.

Sisak. A vaskori harcosok fegyverzetének kiegészítésére szolgált a sisak, mely egy darab bronzlemezből trébelve, süvegalakkal bírt. A hallstatti sírleletek trébelt bronz-sisakjainak két alakját ismereti Sacken, mindegyike keskeny kalapalakú peremmel bír. Az egyiket kettős lemeztaraj díszíti. A sisak lecsatolására a perem szélébe illesztett karika szolgál.

¹⁾ Hampel B. K. CL. tábla.

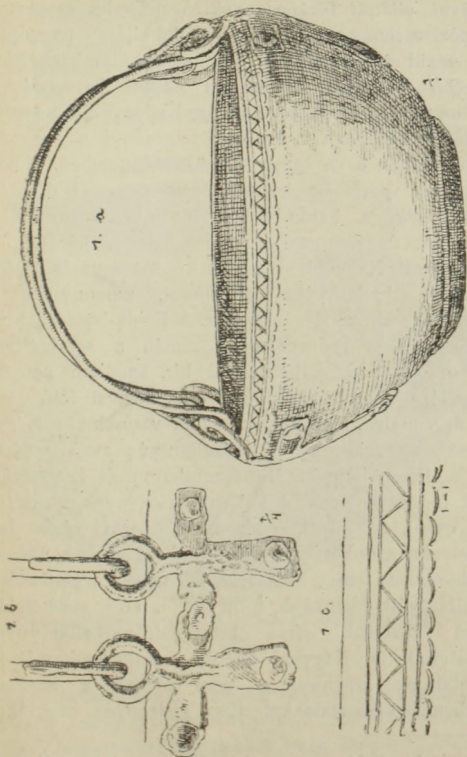
²⁾ Hampel B. K. XLV. tábla.

Hazai leleteinkből két egymáshoz közel hasonló példányt is ismerünk.¹⁾ Az egyik Endrődről került a békés-gyulai muzeumba, a másik a nemzeti muzeumé, a hajdu-böszörményi leletből való mindkét sisak kupos süvegalak, hegyén peremes öntött gombbal ellátva, melyen az elsőnél csillagalakú, saffirozott, másiknál körbe futóvonal díszítés látszik. Mindkét süvegalakú sisak keskeny pereme hiányzik. Erre következtethetünk a sisak szélein levő lyukakról, melyeken át a perem aklaszegekkel nyerhetett rá erősítést. A sisak magassága 275 mm, átmérője 225 mm. A hallstatti leletekből ismerünk bronzból trébelt mellvértet is, melyek azonban ezideig hazánkban analógiát nem találtak.

Bronzkorongok. A bronzkorongok egykori rendeltetése tág teret enged a feltevéseknek. Bronzkorongok ékesítették a harczos paizsát, nemkülönben bőrderékben foglalva, az előkelőbb harczosnak mellvédül is szolgált. A Sacken által ismertetett bronzkorongok tányéralakúak, kúppal és belül csirral vannak ellátva, melyen át nyert a korong akár a paizson, akár a bőrderékben megerősítést. Vannak azonban bronzkorongok, hol a csir helyét egyszerű lyuk pótolja. Hazai leleteinkből szép sorozatát ismerem a korongoknak. Két díszes példánya a csabrendeki temetőből került gyűjteményembe, melyek a geometriai ponczolt díszítés valódi remekei. Felhornyolt szélei arra engednek következtetni, hogy bőrderékbe voltak egykor befoglalva. A csabrendeki korongoknál a csirt, egy a kúp mellett elhelyezett lyuk pótolja. Átmérőjük 140 mm., súlyuk egyenként 115 gramm. Bronzkorongokat ismerünk a kenderesi, magyarcsaholyi, felső-dobszai, ispánlaki, kemecsei, herczeghalmi, kurdi, pusztasáránytői és veleimi leletekből.

¹⁾ Hampel B. K. XXXIII. táb.

Bronzedények. A trébelt bronzedények választékos sorozatát adta a hallstatti őstemető. Hazai

Hajduböszörményi bronzüst $\frac{1}{3}$ nsg.

(A nemzeti muzeumban.)

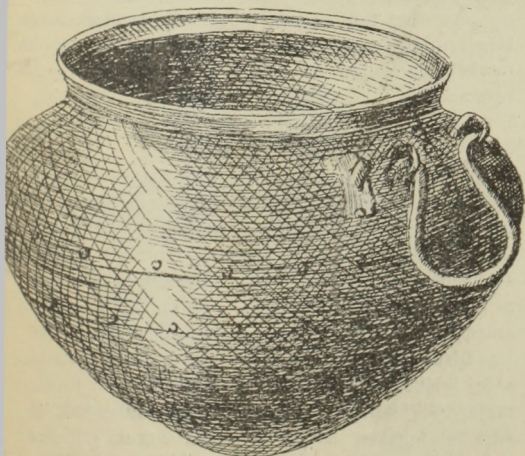
leleteinkből kevés ép példányt ismerünk, nagyobb a töredékes anyag, mely az őskori öntőműhelyekből

került elő. A magyarországi bronzedények három csoportra oszthatók. Legdíszesebbek a kettős kallantyúval ellátott függőedények. A második csoportot képezi a lemez- vagy sodronyfüllel ellátott nagyobb, és végül a harmadikba osztom a különbözőalakú kisebb edényeket. Poncczal ékitett keresztalakú kallantyú, tartóval ellátott függő edények két legdíszesebb példánya a hajdu-böszörményi a nemzeti muzeumban és a somlyói gyűjteményemben. Mindkettőnek peremén háromszöges ponczolt díszítés fut végig, a hajdu-böszörményin egysorosan, a somlyóin négy sorosan és minden második háromszög saffirozott. Nagyobb eltérést a két üst egymás között csak a kallantyúpárban mutat, amennyiben a somlyói sodrott, a másik sima. A hajdu-böszörményi kincs másik bronzedénye, szintén a somlyóihoz hasonló sodrott kallantyúval bír, azonban peremdíszítése nem háromszöges, csak körben futó ponczolt vonalak, apró pontozatokkal vannak körülvéve. Ezekhez sorakoznak az egykallantyús aszói edény és a Breznóbányán, Rimaszombaton és Blatniczán lelt függőedények.¹⁾ A kallantyús edények sorozatát a tizennégy kúrdi, sodronyos czisza zárja be, melyeket azonban nem egy darabból trébeltek, hanem a bordázott lemez aklaszegekkel nyert megerősítést. Kallantyúik leginkább, mint a somlyóié, sodrott, de van közöttük sima bronzsodrony-kallantyúval ellátottak is. Nagyobb eltérést a kallantyútartók is mutatnak, amennyiben nem bírnak a vaskort jellemző keresztalakokkal. Ezen sodronyos czisztákat

¹⁾ Legújabbán Józsa lelt két igen becses díszített függőedényt Szabolcsmegyében, melyek pereme szintén háromszöges domborulata, körös díszítést mutat, keresztalakú kallantyútartók és sima sodronykallantyúval ellátva.

általánosságban etrusk behozatali cikkeknek tekintik. Teljesen hasonló cziszta szintén ismeretes a hallsatti leletek között.¹⁾

Sodronyfűlekkel bír a hajdu-böszörményi kincs egy bögrealakú díszes edénye, melyet körben szívalakban futó trébelt gyöngyös díszítés ékit, melynek fenékrésze szintén aklaszegekkel van ráerő-

Sümegh-ujhegyi bronzüst. (Darnay muzeumból.)

¹/₇₀ nsg.

sítve. Sodronyfűlekkel vannak ellátva a sümeghi Ujhegyen lelt nagy bronzüstjeim,²⁾ melyek három darabból trébelve, aklaszegekkel lettek összeerősítve. Ezen bronzedények sajátosságai, hogy kúpos fenékkal

¹⁾ Sacken: XXII. tábla 1. ábra.

²⁾ Ismertetése megjelent Darnay „Sümegh és Vidékének őskora.” című munkájában 1899.

bírnak, így valószínűleg háromlábú állványon használtattak. Űrtartalmuk 50—60 liter egyenkint. A sümeghi bronzüstökhöz közel jár a komjáti kincsben lelt két edénytöredék peremrészlete. Lemezfüllel ellátott kisebb bronzedények, vannak a nemzeti muzeum birtokában, a hajdu-böszörményi és aszódi leletekből. Négy darab muzeumomban van, ezekből három a somlyói és egy a kis-apáti bronzkincsből való.

Trébelve vannak még a hallstatti bronzékszerek kiegészítésére szolgáló lemezcsüngők és a nagyobb pitykék, melyeket az ékszerek sorozatában fogok bemutatni.

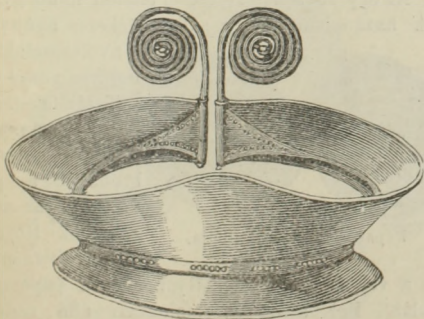
Ékszerek.

A hallstatti temetőt különösen becsessé teszi a változatos és díszes ékszersorozat. Jólehet hazai leleteinkben is majdnem minden ékszernemre találunk analógiát, de a magyarországi ékszerek sohasem oly díszesek, mint a hallstattiak, csak épen a korongtekercses ékszerek gazdag változataiban szárnyalják túl a hallstatti fémművességet.

Diadéma. Az őskorban különös gondot fordítottak a fej felékesítésére. Mig napjainkban a vad törzsek tagjai tollkoszorúkkal, csillogó üvegdarabokkal ékesítik fel fejeiket, addig őslakóink koruk izléséhez mértén bronzfejéket (diadéma) viseltek. A fejékek bronzsodrony vagy trébelt lemezből készültek. A hurokalakban összekapcsolt 3—4-sorosan egymás fölé helyezett bronzsodrony, vagy alól kiszélesedő trébelt bronzlemez koszorúalakban övezte körül a feltűzött haját, melyet koronaágakként kibajló két vagy négy sodronykorongtekercs ékesített. Sodronyfejéket a medvedzei; lemezfejéket az aszódi, istenmezői bronzkincsleletekből ismerünk. A szokottól eltérő és magasabb műizlésről tanuskodik a blatniczai diadéma, mely sodrott bronzrúdból készülve, a hom-

lokokat övedző része lemezzé van lapítva és egymással közel szemben álló sodronytekercs-párokban végződik. A fejük lemezét háromszögbe futó apró vonalak ékítik.

Fibula. A fibulák fellépte jellemzi a vaskort, mely egyszersmind kiszorítja a bronzkor divatos ékszerét, a korongos és gombosfejű bronztűk nagy sokaságát. A fibulák nagy száma, azok változatos alakja mutatja a fibula fontos szerepét és azon kiváló gondot, melyet a hallstatti őslakók a fibulák

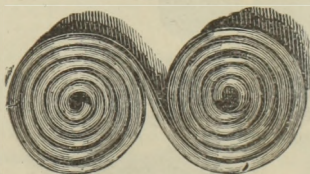
Bronz-diadéma az istenmezői kincsből $\frac{1}{4}$ nsg.

czélszerű és díszes alakjaira fordítottak. A fibulák az öltöny összetűzésére szolgáltak, melyeket mint azt sírleleteink és a későbbi korból hátramaradt kőből faragott emlékeink mutatják, leginkább a vállon, ritkábban a mell közepe táján viseltek. A fibulák alakjai nagyban hozzájárulnak a vaskor kronológiájának tisztázásához. A hallstatti kor bronzfibuláinak legrégebbi típusai az egytekercses fibulák, haladottabbak a pápaszemes és több tekercses sodronyfibulák alakjai, melyeket korban követ az egyszerű ívfibula és annak fejleménye a csónakalak. A haladottabb hallstatti

kor fibulái között találjuk a csónakfibulák szebben ékített harántsávós és gombbal ellátott alakjait, úgy a certosa fibulát, melynek ifjabb alakja az úgynevezett számszerij certosa fibula az átmenetet képezi a korai La Tène korba.

Sodronytekercses fibulák. A hallstatti kor fibulasorozatában leggyakoribbak hazai leleteink között a sodronytekercses fibulák. Ez hazánkban szebb változatokban fejlődött ki a vaskor elején, mint a hallstatti kor alpesi lakóinál.

Az egy sodronytekercscsel ellátott fibula gyakori alak hazánkban, hol a sodronytekercs nyújtványa

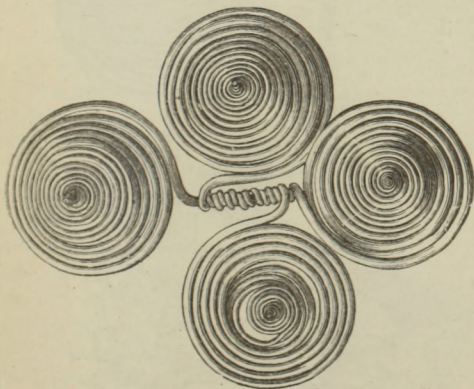

Pápaszemes bronz fibula.

nyolczasalakban hajlítva vonul végig a tűszár felett. Ilyen fibulát bír a nemzeti muzeum aranyból, bronzból a győrvidéki és az aszódi leletből. Hasonló van gyűjteményem-

ben a velemi őstelepről. Gyakoriak a pápaszemes fibulák, hol a pápaszemalakban álló sodronytekercseket egy nyolczasalak köti össze. Az egyik korong közepéből a tű, a másiktól a kapocs fut ki. Pápaszemes fibulákat Sacken munkájának XIII-ik tábláján mutat be, a hallstatti sírmezőből. Hazai leleteink közül ismeretes a portusi és a győrvidéki velemi pápaszemes fibula. A gyermeli négy-soros csüngő lánczczal van ellátva. A hallstatti temető négy tekercses fibulája analogiát talál a felső-dobszai fibulában, eltérést csak abban mutat a hallstatti temető fibulájától, hogy ott a korongpárok aklaszeggel, itt csavaros sodronynyújtvánnyal vannak összeerősítve.

A magyarországi tekercses fibulák legjelemezete-
sebb fajai a több tekercscsel ellátott fibulák, hol
mindig egy nagyobb vezértekercs mögött a kisebb
tekercsek páronként sorakoznak. Ismerünk hazai
leleteinkből öt, hét, sőt kilencz-tekercses fibulákat,
melyek egyes tagjai két-három trébelt bronzlemezzel
vannak összekötve. Ilyen fibulákat bírunk öt koron-
gosat a kis-apáti bronzleletemből két példányt, egyet
a kurdi kincsből. Kilencz-korongosak a veleimi és

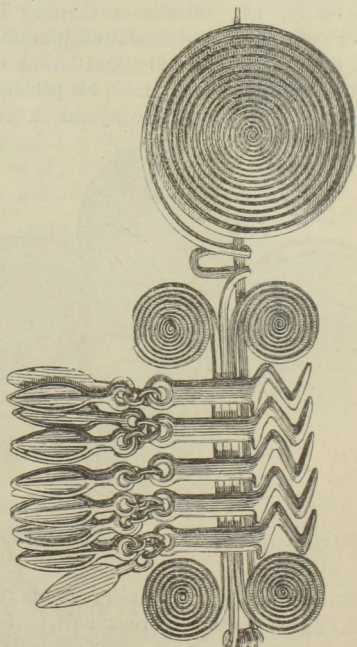
Négytekercses felső dobszai bronz fibula.

gyermeli lelet fibulái. A nemzeti muzeum tulajdoná-
ban van egy négy-tekercses bronzfibula, (az 5-ik vezér-
tekercse hiányzik), melynek a tűt fedő lapja ponczolt
díszítésű trébelt lemezből van, mely hason leletek
hiányában kétségtelenül külföldi típus.¹⁾

A kengyeles fibulák legegyszerűbb alakjai az
ívfibulák, melyek néha egyszerű sodronyból ala-
kítva, közel járnak a korunkban közhasználatban

¹⁾ Hampel. Bronzkor : XLIII. 1—2 ábra.

levő biztosító¹⁾ (Sicherheitsnadel) alakjához. Az ívfibulák egy sodrott szárú háromszögű lemezzé lapított végű példányát ismerjük a sopronvidéki leletekből.¹⁾

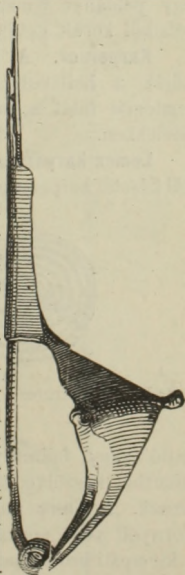
Csüngőkkel díszített öt tekereses bronzfibula a medvedzei kincsből. $\frac{1}{2}$.

Az egyszerű ívfibulák fejleménye a csónakfibula, melynek átmeneti alakja, midőn a fibulaív

¹⁾ Praehistorische Funde in der Umgebung von Ödenburg Prof. L. Bella und Dr. Otto Müller 1891.

vastagodó lemezből készülve, ponczczal van díszítve, néha borostyánkő vagy üvegklárisal ékítve. Ilyenek gazdag sorozatát ismerjük a hallstatti, úgy a horvátországi és boszniai leletekből. A hallstatti fibulák leghaladottabb alakja a Certosa fibula, hol a tű hüvelye felett gombban végződik, mely gyakoribb hazai leleteinkben és több változatát ismerjük a sopronvidéki leletekből.

A kengyeles fibulák külömbféle változatai, az ív, csónak, Certosa fibula nem magyar típusok, leginkább olasz behozatali czikkeknak tekintjük azokat, nincs azonban kizárva, sőt nagyon valószínű, hogy olasz földről behozott előminták után hazánk őslakói is készítették. A kengyeles fibulák legnagyobb számban Olaszországban a villanovai vaskori sírokból kerültek elő. A vaskori fibulák gazdag változatait mutatja be Sacken Grabfeld von Hallstatt XIII., XIV., XV-ik táblázatain, hol lánczos csüngőkkel díszített és állati alakokat utánzó fibulák egész sorozatával találkozhatunk.

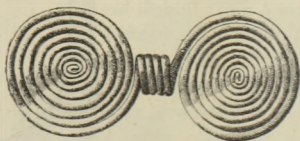
Csónakfibula bronzból. $\frac{2}{3}$ nsg.

Gyűrű. A gyűrű a ritkább ékszerekhez sorolandó, mely vagy trébelt lemezből vagy sodronyból készült. A magyarországi hallstatti gyűrűk két alakját ismerem. A sodronytekercses gyűrűt, hol az egy vagy több csavarodású karika két, a kézujj hosszában fekvő bronz sodronytekercsben végződik. Ezen alak hazai típus, mely nem

talál analógiát a hallstatti sírleletekben. Hazai leleteinkből két példányt bírok a csabrendeki sírmezőből. Azon kívül ismerünk a felső-dobszai leletből és több példányt a szomolányi, (Pozsonymegye) temetőből. A másik bordázott, trébelt lemezgyűrű, mely a hasonló karperecz kisebbített alakja. Hazai leleteinkből csak egy példányt ismerek, mely a bazsai szórványos leletből került gyűjteményembe.

Karperecz. A karpereczeknek három főfaját adják a hallstatti sírmellékletek. Mind a három analógiát talál a hazai, különösen a sümeghvidéki leletekben.

Lemez karperecz. A vékonyra trébelt bronzlemez-ből készült karpereczek, vagy szalagalakúan egymásra

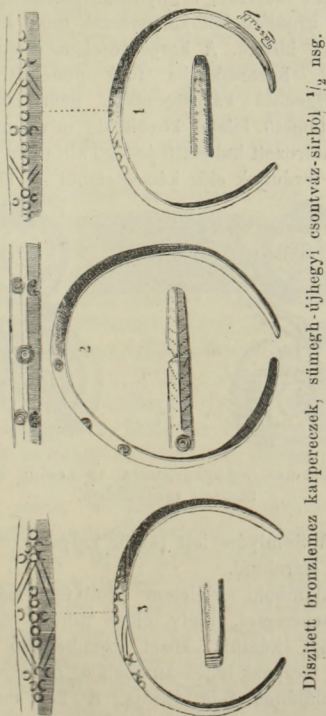
Sodrony tekercses gyűrű. Felső dobszai telepről $\frac{2}{3}$.

hajló vagy felhornyolt végűek. Vagy homoritott lemez-ből készülve, egymással szemben álló végekkel bírnak. A lemez karpereczek ponczolt díszítésűek. Hornyolt végű ponczolt díszítésű karpereczet leltem a kis-apáti bronzkincsben, homoritott körös díszítésű karpereczeket a sümegh-ujhegyi bronzcziszták közvetlen szomszédságában, egy szórványos csontváz-sírban¹⁾ és közel hasonló alakut bírok a velemi őstelepről.

Bordázott karpereczek. A hallstatti sírleletekhez, teljesen hasonló magyarországi bordázott karpereczek,

¹⁾ Rajzai Darnay: Sümegh és Vidékének őskora 1899.

vékonyra trébelt lemezből készültek. Belsejök üres és gipszszemű fehér anyaggal van kitömve. A bordák dinnyegerezdek alakjában huzódnak egymás mellett.

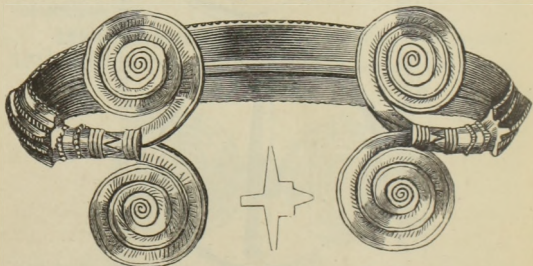

Diszített bronzlemez karpereczek, sümegh-újhegyi csontváz-sírból $1\frac{1}{2}$ mng.

E karpereczek két példányát birom a galamboki sírleletből.

Tömör bronz karpereczek. A somlyói hallstatti urnasírok gyakori mellékletei a felkar ékesítésére

szolgáló tömör lapított sodronyból készített karpereczek, melyekből 4—6, némely urnasír husz darabot is tartalmazott. A karpereczek a felkar vastagodása szerint arányosan szélesednek, úgy hogy egy urnában lelt karpereczek mind különböző nagysággal birnak. A karpereczeken csoportonként elhelyezett, háromszögbe futó ponczolt díszítés látszik. Hasonló karpereczeket nem ismerek a hallstatti temető leletei között, de mivel a somlyói temető határozott hallstatti jellegű sírjaiban oly nagy számban fordultak elő, kétségtelenül e kor hazai

Korong tekerceses aranykarperecz az acsádi kincsből a nemzeti muzeumban.

typusai. A Somlyón lelt tömör karpereczek száma több száz darabnál.

A galamboki sírleletem adott egy másik fajú tömör karpereczet, mely élére állított négyszögű bronzrudból készült, közel szembenálló gömbös végekkel, melynek teljes analógiáját mutatja Sacken XVI. táblájának 8-ik ábrája. E kor emlékeihez sorozandók a hazánkban lelt aranykincsleletek karpereczei, melyek páronként egymással szemben álló korongtekerccsel vannak ellátva. Ilyent adott az acsádi kincslelet és a fokorui nagy aranykincs négy példányt.

Nyakék. A nyakék (torques) a kelta népek kedvelt ékszere, mely míg a hallstatti temetőben, csak bronzból ismeretes, hazai leleteinkben az aranyból készültek is gyakoriak. A fokorui aranykincs tizenhatalv nyakéke, tömör aranyból arányosan vékonyuló végekkel bír. A miavai gombos végű. A rakamazi csavart világos aranynyakék vége levélformára van lapítva. Korongtekerccsekkel ékitett aranysondrony-nyakéket szintén hazai leletből bír a nemzeti muzeum.

A nyak ékesítésére szolgáltak, a hazai leleteinkben gyakori szívalaku aranyláncszemek, minőket a özfalvi és somogyomi aranykincsek között leltek.

A hallstatti bronz nyakékek egyike vékony sondronyból, a másik gömbös végekkel ellátott, belül üres lemezből trébeltetett. Közel hasonló példányok ismeretesek a sopronvidéki és csabrendeki sírleletekből.

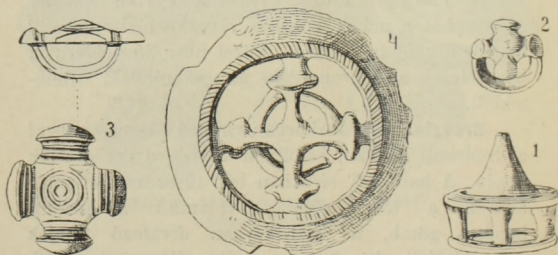
Bronztű. A bronzkorban virágzó ékszer kiszorul a hallstatti korban, betöltvén helyét a szélszerűbb fibula. A hallstatti sírokban lelt tűsorozat jellemző alakjai a több gömbös valamint a korong, henger, gömb, a bronzkorban divatozó tűfejek egyesítéséből készült bronztü. Ilyeneket adtak somlyói urnasír leleteim, melyeknél a korong alatt levő bronzgömb trébelt, ponczolt lemezből áll. A hallstatti bronztűk hegyei többször hengeres, csavaros vagy korongos végtokkal (hüvelylyel) vannak ellátva. Ezen hüvelyek, melyek az öltönyből kiállott tű hegyére huzattak, annak nagyobb tartalékául szolgáltak. A somlyói tűk hüvelyei kígyószerű csavarodást mutatnak. Több gömbös bronztűk ismeretesek csabrendeki tűsorozatomból is.

Kisebb ékszerek. Függő. Hazai leleteink eddig nélkülözik a hallstatti korból származó függőket. A hallstatti sír egyik függője szépen ponczolt sondrony-

véggel ellátott bronzlemezéből készült.¹⁾ Gyakoriak a bronzsodronyból körbe vagy kígyóalakra hajlított bronz karikafüggők is.

Keresztgombok. Sacken szerint a két vagy négy lábbal ellátott különböző alaku gombok a mell táján egymást keresztező fegyverszíjak vagy öltönyzsinórzat összetartására szolgáltak. A somlyói sírleletek a hallstattihoz teljesen hasonló keresztzsinórzott gombokat tartalmaztak, melyek néha görög kereszt, máskor a kerék küllőit utánzó alakkal bírnak. Gyakoriak a kúp- és félgömbalaku keresztgombok is.

Bronzpitykék. A lyukakkal ellátott lemezpitykék haladottabbalakja a hallstatti csiros gombok, melyeket

Bronz keresztgombok somlyói hallstatti sírokból. $\frac{2}{3}$.
(Darnay muzeumban Sümeghen.)

Sacken szerint (tekintve, hogy némely sírban 3000 darab is került elő) úgy sajtoltak. Nem képzelhetjük, hogy a sajtolás gépezettel történt, hanem kúpozó vassal (Bückerleisen), vagy peremes kúpozó vassal (Bückerlhauer), mely a bronzlemezt meg is homorította és ki is vágta. Így egy óra alatt szorgalmas munkás 600—1000 darabot is készíthet. A csirt nem

¹⁾ Sacken Grabfeld v. Hallstatt XVI. t. 23. ábra.

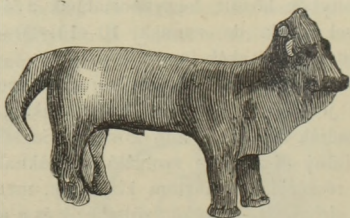
nittolás, hanem forrasztással erősítették a gombocska közepébe, melyhez valószínűleg az előttük ugyis ismert fémet, az ónt használták. Hazánkban eddigelé csak a somlyói temetőben leltem hasonló gombokat nagyobb számban. Alig nélkülözte azokat egyetlen egy sír, így feltételezhető, hogy a nők, férfiak, gyermekek öltönyeit egyaránt ezekkel ékitették és pedig dúsabban a felső test befedésére szolgáló öltönyrészeket, a mennyiben a csontvázsíroknál a pitykék legnagyobb része a mellkas tájékán feküdt. A somlyói bronz csiros pitykék között leggyakoribbak a 4—6 mm átmérővel bírók, de vannak 10—15—20—22 mm átmérőjű bronzpitykék is.

Apró bronzkarikák. A somlyói sírok épen olyan gyakori jelenségei az apró bronzkarikák, melyek alig haladják meg a 15 mm átmérőt. Sacken ezeket is az öltöny díszítésére szolgáló karikáknak vallja. Magam részéről nem tartom kizártnak, mert száma egy-egy sírban 20—30 között váltakozik és a csontvázsírokban azokat mindig a derék táján leltem, hogy azok valamely tunikaszerű, az altest befedésére szolgáló öltöny széleibe varrattak és a karikákon átfűzött zsinór vagy szíj segítségével erősítettek a ruha derékhoz, mi által a tunikaszerű öltöny tetszetős ránczokat is kapott.

Gyöngyök. A hallstatti sírokban lelt ékgyöngyök borostyán, festett agyag, bronz és jura-mész-kőből készültek. A somlyói sírok ékgyöngyei kizárólag jura-gyöngyök, melyek a női és gyermekhamvakat tartalmazott urnasírok elmaradhatatlan mellékletei és némely sírban 500 darabbal vannak képviselve. A jura-gyöngyök 5 mm átmérőjű, 1 mm vastag, apró, középen átlukasztott korongalakúak, melyek akként készültek, hogy a péppé készített jura-mészből rudacskák gyurattak és korongokká fűrészeltettek. A hengeres és duplakúpos üveg-

gyöngyök kék, sárga és fehér színben, a csabrendeki La Tène sírokban fordultak elő nagyobb számban.

Bronz állatkák. A hallstatti sírleletek ékszereinél oly gyakran felhasznált madáralakok utánzatain kívül, gyermekjátékul szolgáló apró bronz állatkákkal is találkozunk. Ezek között leggyakoribb a tulok és a ló kezdetleges utánzatai. Hazai leleteinkből ismeretes a lámpául szolgáló hattyú- és kacsá-alak. Utóbbi a csicseri kincsleletből való. A nádasfalvi kincsből kis bronzkos, Gerendről vadkan,

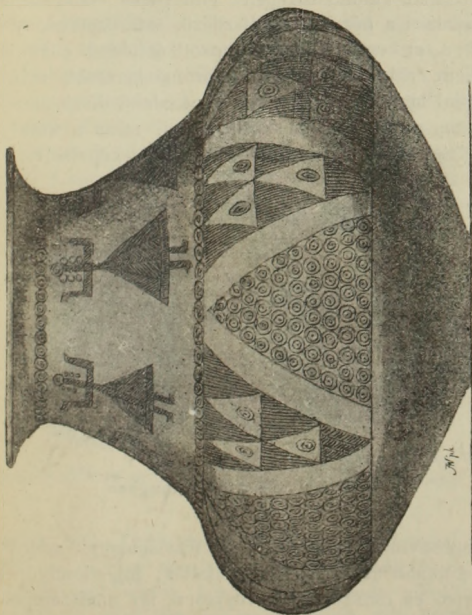
Bronzbika. A nádasfalvai kincsből $\frac{2}{3}$ nsg.
(Majláth gyűjteményében.)

azonkívül ló és öszvért utánzó bronz állatkák, melyek kivitele azonban kezdetlegesebb a hallstatti sírleletek állatjainál.

A hallstatti kor edényei.

A korong nélküli, szabadkézzel készített agyagedények úgy az alakítás mint a díszítés változatosságának szempontjából a hallstatti korban érik el tetőpontjukat. Edényeik finomabban iszapoltva, leginkább fényes graphittal mázoltattak, ritkábbak a piros, a barna és szürkeshínű edények. Az agyagművek díszítésénél, a trébelt bronzedények ponczolt saffirozott ékítései szolgáltak előmintául, így a geometriai díszítésmodor jutott leginkább érvényre.

A magyarországi hallstatti edényformák jellemző alakjait a Bella Lajos tanár által felkutatott és ismertetett¹⁾ sopronvidéki és a Somlyón eszközölt ásatásaim edényei szolgáltatták.

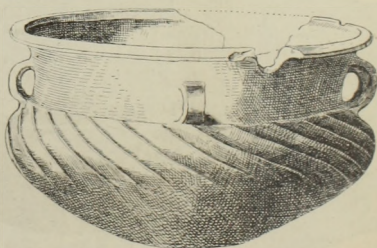

Emberi alakokkal díszített soproni urna $\frac{1}{5}$ nsg.
(Soproni muzeumban.)

A sopronvidéki hallstatti keramikus anyag mind alakítás, mind díszítés szempontjából nagyon

¹⁾ Prähistorische Funde in der Umgebung von Oedenburg in Ungarn, v. Prof. Ludwig Bella und Otto Müller. Wien, 1891.

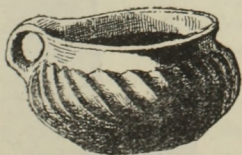
megközelíti, sőt némely szempontokból felül is mulja a hallstatti sírok edénymellékleteit. A sopronvidéki agyagedényeken épen úgy, mint a somlyói és hajduböszörményi bronzüstökön a saffirozott háromszögek különbözőképen elhelyezve dominálnak. Gyakori a négyszöges díszítésű, saffirozott edény is, és a czik-czak körös pontozott ékitéssel ellátottak. Nem ritka a sodrony korongtekercsektől utánozó, ujjal bemélyített és a csavaros alakú díszítésmodor sem, mely mind a sopronvidéki, mind a somlyói leletek között nagyszámmal van képviselve. A

Somlyói graphit mázos edény $\frac{1}{10}$ nsg.
(Darnay muzeumba Sümeghen.)

sopronvidéki „Burgstall és Warischberg” edényeit leginkább urnasírok szolgáltatták, míg Somlyón az urna- és csontvázsírok vegyesen, így a főszerepet a soproni leleteknél maguk az urnák viszik. Az urnákon kívül sajátos alakjuk és díszítés modoruknál fogva nem kevésbé becsesek az urnák körül lelt apróbb talpas edénykéik, egyfülű mericzék, csészék és tálacskák, nemkülönben a somlyói és soproni leletekből előkerült páros vagy ikres edénykéik. Az egymásra fektetett csonkakúp alakú hallsatti urnák legkiválóbb darabja a rajzban is bemutatott soproni

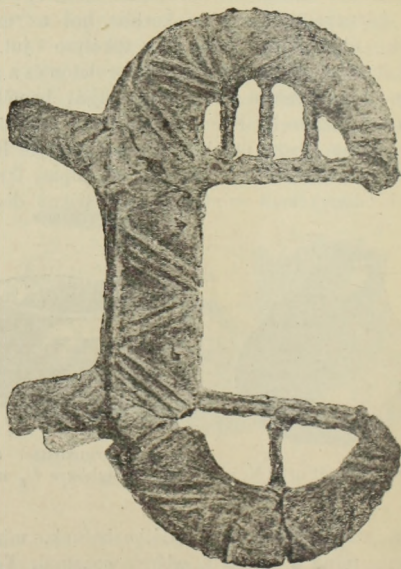
urna, melynél a geometrikus díszítésü legnagyobb domborulat felett a nyakrészen, kezdetlegesen ábrázolt emberi alakot, lovat és lovast láthatunk saffirozott kivitelben, miért ezen urna valószínűleg a haladottabb hallstatti kor emlékeihez sorozandó, mint egy átmenetet képezve a La Tène korhoz, hol az emberi alakok ábrázolása nagyobb tökélyre jut. Az urnák leggyakoribb alakjai a domborulaton és a nyakrészen csoportonként elhelyezett, ujjal bemélyített csavaros díszítések, ilyeneket ismerünk a sopronvidéki urnák között, nemkülömben a somlyói bronzüsttel s hasonló került felszínre. A talpas, ikres és apróbb edénykéknél szintén a geometrikus díszítés-

Somlyói bronzüsttel együtt
Somlyói díszített urna $\frac{1}{4}$ nsg. lelt agyagbögre $\frac{1}{3}$ nsg.

modor szép változatával találkozhatunk, mind a soproni, mind a somlyói edénysorozatnál. Van a sopronvidéki leletek között egy különös alkotásu, négylábbal bíró agyagtárgy, melynek félholdakra hajló szárai állatfejekben végződnek. E díszes agyagművek rendeltetése kétséges, Wosinsky égőhasábfá tartóknak véleményezte a tolnamegyei leletekben előfordult hasonló agyagműveket. Azonban több valószínűség szól Bella feltevése mellett kitekintettel azok díszes voltára és néha olyan kis alakban fordulnak elő, hogy az égőhasábfák tartására

alkalmatlanok lehettek, inkább kegyeleti tárgyaknak tartja, melyek mint a holdat ábrázoló bálványok, vallási célra szolgálhattak. A somlyói agyagedények legszebb példánya egy kisebb urna, melynek

Soproni őskori hold-bálvány agyagból $\frac{1}{3}$ nsg.

domborulatán egymásmellé sorakozó háromszögek, sűrű pontozatokkal vannak kitöltve.

La Tène-kor.

A kifejlett vaskort, vagyis a vaskorszak második szakát nevezzük „La Tène-kornak.” Így hívják a svájci halászok a Neufchateli-tó sekély ré-

szeit. Egy sekély helyén a tónak Schwab ezredes egy ős czölöptelepét kotort ki és az itt lelt nagy mennyiségű jellemzőalaku vasművektől nyerte a haladottabb vaskor a La Tène elnevezést.

A haladottabb vaskor őslakóival veszik kezdetét azon kor, melyről az ókori írók Ptolomaios és Herodot stb. névleg is megemlékeznek, és az Istros (a mai Duna) környékén lakókat keltáknak, galatáknak nevezik. Ptolomaios hazánkat Scytiához véve, lakóit harcziás, nomád életet élő népeknek jellemzi.¹⁾ A La Tène-kor őslakói műveltség szempontjából nagyon felette állnak a bronzkor őslakóinak. Érintkeznek a szomszédos classikus műveltségű népekkel, kiknek pénzeit utánozva, a cserekereskedést magasabb színvonalra emelik.

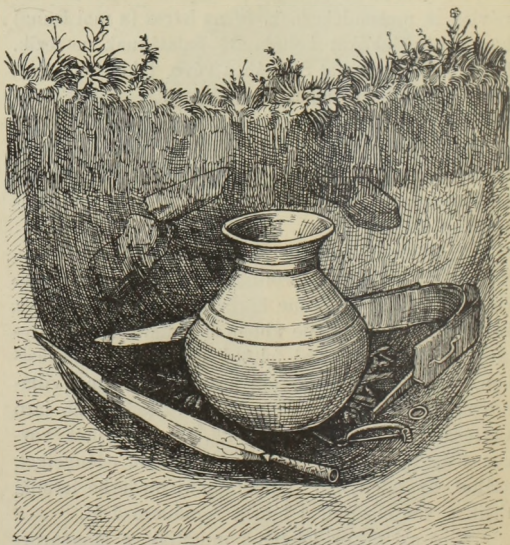
A fémművesség is más fejlődési irányt kap. A bronz szerepét napról-napra szűkebb térre szorítja a vas. A La Tène korban már csak ékszerek készülnek bronzból, de abban is hatalmas versenytársa akad az e korrall feltűnő új fémekben, az ezüstben, melynek nyomait sem a hallstatti, sem a villanovai, sőt még a La Tène-korhoz legközelebb járó Certosa sírokban sem lelték fel.²⁾ A kifejlett vaskor őslakói készítenek először korongon edényeiket, ezáltal az edényipar fejlődését új mederbe terelik. Értik a vas edzését, a fémek zománczozását.

Mint azt őskori leleteink mutatják, a Magyarországon letelepedett keltaság zömének a mai Dunántúl volt hazája. Jólehet sem írni, sem olvasni nem tudtak, mégis bizonyos társadalmi rendszerben éltek. Nem képezték állam-egységet, de egyes nomád csoportoknak megvolt a székhelye, sőt uralkodó fejedelme is.

¹⁾ Wosinsky ; T. v. t. 518. l.

²⁾ Pulszky: Magy. o. arch. 208.

A La Tène-kor emlékeit archaeológiai szempontból három csoportra osztjuk: korai, közép és késői La Tène-korra, mely kor osztályozásául irányadó szerep jut a kardnak és fibuláknak. Ezek alaki fejlődései együtt járnak a kor haladásával.

Sopron bécsidombi kelta urna-sír. (Arch. Ért. u. f. VI. k. 103. 1.)

A La Tène-korból reánk maradt emlékek zömét sírleletek szolgáltatták. A temetkezésnél már mindinkább nagyobb tért hódít a veremsíroknak való elföldelés és kisebbedik az urnasíroknak száma. Az urnákat kő- vagy faburkolatokkal látják el, nem egyszer az előkelőbbek sírjait nagy halmok jelölik.

A csontváz-sírokban soros rendszerben, leginkább hegylábaknál temetkeznek. A túlvilági életre elki-sérte a harczost vaskardja, de kelta szokás szerint összehajlítva vagy megcsonkítva, hogy épen ne kerüljön az ellenség kezébe, ha feldúlná a sírok csendes nyugalját. A harczos sírjából ritkán hiányzik a fegyverzet többi kiegészítő része, a kard-kötőláncz, paizs vasmaradványai, lándzsa, kés. A női sírokban az ékgyöngyökön kívül a La Tène fibula, a kelták kedvelt ékszerei a nyak- és kar-pereczek leggyakoribb mellékletek. A temetők helyéül a kelták az úgynevezett szentelt berkeket használták, itt mutatták be állati, sőt emberi vér-áldozataikat is isteneiknek. Áldozataikat papjaik, a druidák¹⁾ végezték, ők jósolták meg a reájuk jövő eseményeket, hirdették a lélekvándorlásának tanait.

A dunántúli kelta telepek temetői közül legtöbbet kutatott fel Wosinsky Tolnamegyében, melyek nevezetesebbje az apáthi, duna-földvári, nagy-szé-kelyi, regöli, szegszárdi, teveli stb. Ismert és becses lelőhelyek a Bella által ismertetett sopron-bécsidombi, továbbá a perkáti, aszódi, szoboni, pilinyi és az álta-lam felkutatott csabrendeki, somlyói és tapolcza-avar-dombi La Tène-temetők.

A kelták kiváló lovas népek voltak, így habár ritkábban, mégis találkozni olyan sírokkal is, hol a harczost együtt temették el paripájával. Ilyen sírokat ismerünk Somlyóról és Tolna-megyéből, Udvari-ból és Tevelről.²⁾

Sírmellékletek.

Kard. A La Tène-kor vaskardjai hosszúak és kétélűek, tövénél csucsban nyúlnak a markolatba. Alakjuk a kor haladásával változik.

¹⁾ Wosinsky T. v. t. 620. l.

²⁾ Wosinsky T. v. t. 561. l.

Csabrendeki díszített kora La Tène kard 1/4 nag. (Darnay múzeumban Sümeghen.)

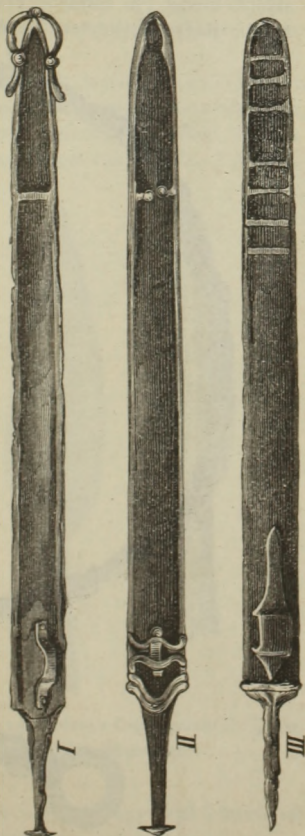
A korai La Tène-kor vaskardjának pengéje legközelebb jár a bronzkardok alakjához, mely hegye felé vékonyul és csucsban fut össze. Mint ilyen, nemcsak vágásra, de szurásra is alkalmas. Ilyen négy kardot leltem Csabrendeken az urnasírokban, melyek némelyike három-négy-szeresen össze volt hajlítva az urnába szorítva. Ugyan ide sorozandók a tapolczai avardombi vaskardjaim, a sopron-bécsidombi sírleletek kardjai. A közép La Ténekor vaskardja nem szögellik ki csucsban, hanem vége felé csucsíves hajlásu, így inkább vágásra, mint szurásra alkalmas. Ilyen kardot ismerünk a perkáta homokdombi leletből. A késői La Ténekor vaskardjának hegye felkőr alakot mutat és kizárólag vágásra alkalmas. Ilyeneket ismerünk a tolnamegyei leletekből. A kardok tasakja leginkább vaslemezről készült. A lemezeket forrasztás erősítette össze. Vagy fából készültek lemezpántokkal ellátva. A kard lemezhüvelyek gyakran bevéssett szimmetrikus ékítményekkel vannak ellátva. Ilyen a szob-ípolyparti, és a Csabrendeken lelt kardhüvelyem. A kardhüvelynek alakja is változik a korról. A korai hegyes kardok csucsca díszített

védpántokkal van ellátva¹⁾ és a fogantyútövénél ivbe hajlik. A közép La Tène kardhüvely a penge alakja szerint csucsives, de fogantyújánál a korainál magasabb csucsívben végződik. A késői kardhüvely a fogantyú tövénél egyenes vonalat mutat. A kardok egész hossza 70–80 cm.

között váltakozik. Anyaga puha vas, melyről azt írja Polybius, hogy a kelta harczosok lábukkal rálépve egyenesítették ki a harcz hevében meggörbült kardjaikat. A kelták kardjaikat lánczra akasztva jobb oldalon hordták.

Kardkötő. A lánczos kardkötő nem ritka jelensége sírleleteinknek. Leltem

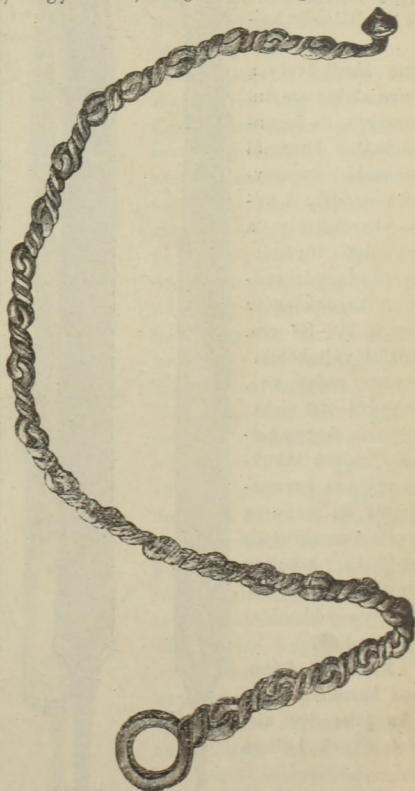
¹⁾ Ilyenek a sopron-bécsidombi vaskardok Arch. Ért. u. f. VI. k. 105. l.

La Tène kardok alakjai.

I. korai, II. közép, III. késői
La Tène kard.

ilyent többet a somlyói csontvázsírokban, így a teveli, nagyszékeli, tengődi és szegszárdi sírokból

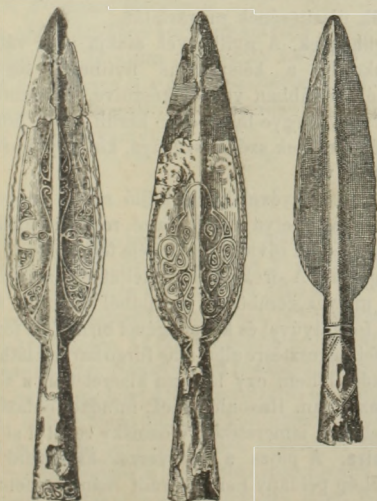

La Tène kardkötő láncz a szendrői leletből.

Wosinsky ásatott ki több példányt. A La Tène kardkötő 40—60 cm. hosszú és 10—20 nyolczszálasakra

sodort láncszemből áll, mely egy gombafejalaku kampóban végződik s a hüvelykarikában nyert megerősítést.

Tőr. A La Tène-sírok legritkább melléklete a tőr. A vége felé hegyesülő penge szúrásra alkalmas. A szendrői tőr diszes fogantyúval vésett díszítéssel, háromágu gombos véggel van ellátva. A hazánk-

La Tène izlésű díszített vaslándzsák Csabrendekről $\frac{2}{3}$ usg.
(Darnay muzeumban Sümeghen.)

ban lett másik a csabrendeki tőr, egyszerű felhornyolt peremű vasfogantyúval bir.

Lándzsa. A lándzsa a La Tène-kor leggyakoribb fegyvere. Leleteinkben tizszeres a száma a kardokkal szemben. Alakja leginkább levélidom, ritkább

esetekben a szárny közepén szögalakban törik meg. A rajzban is bemutatott, hazánkban lelt legdiszesebb lándzsahegyeket a csabrendeki sírokban leltem, melyek nemcsak a mai aczélt megközelítő kékes színű edzés miatt becsesek, de szárnyaik mind két oldalon a bevésett kelta ornamentika remekét adják. Diszített lándzsát ismerünk a sopron-bécsidombi leletből, mely azonban nem éri el a csabrendeki lándzsák diszítésének magaslatát.

Nyílhegyek. A nyílhegyek alakja nem változott. Leggyakoribb a kétszakálás nyílhegy, leginkább bronzból, ritkábban vasból készülve. A csabrendeki sírok vasnyílhegye teljes épen került elő a homokos talajból, melynek széles szárnya, kis köpüje és sodrott szára van.

Kés. A hegyével kifelé hajló széles pengéjű La Tène-kés fogantélya a burkolatot rendszeren nélkülözi. A vasból készült rövid fogantyú éle felé konyuló gömbben végződik. A sírok gyakori meltékletei a kis csüngő kések, melyek gömbölyű vasrudból alakított sodrott hosszú fogantyúval és kis pengével birnak. A fogantyú végén felfüggesztésre alkalmas forgó karikát láthatunk. Ilyen kést leltem egy lándzsa kíséretében a somlyói csontvázsírban. Hasonló kések, mindkét oldalán pengével ellátva ismeretesek Wosinsky regölyi sírjaiból.

Paizs. A pajzs a fegyverzet kiegészítő része, melyből ép példány nem maradt reánk, amennyiben fából készült, esetleg állatbőrrel lehetett bevonva. Mégis egy kiásott pajzs elkorhadt maradványainak lenyomata azt mutatta, hogy az kör alakú volt. A pajzsra reánk maradt vasrészei három vaspántból állnak, melyből kettő a kar leszorítására, a felső pedig markolat gyanánt szerepelt.

Sarkantyú. A legrégibb sarkantyúk eredetét Zschille és R. Forrer a kitűnő berlini tudósok „Der Sporn“ című művükben Kr. e. III. századra a közép

La Tène-korra viszik vissza.¹⁾ A közép La Tène sarkantyú ivbe hajló gömbölyű vassodronyból készült. Középen vége felé hegyesülő kis tüskével el látva, míg a száruk végein, a szíj felerősítésére szolgáló kupos gombokkal bír. Hazai leleteinkből talán a sarkantyú kicsi volta miatt, mely gyakran a talajban elpusztult, keveset ismerünk. Muzeumomban csak egy példány van b. Miske Kálmán sziveségéből a veleimi őstelepről.

A késői La Tène-kor sarkantyúja közel hasonló az előbbihez, de szára lapított és tüskéje vastagabb. Ennek fejleménye a római császárság korában divatozó hasonló típusu, de patkóalakban hajló szárrakkal bíró sarkantyú.

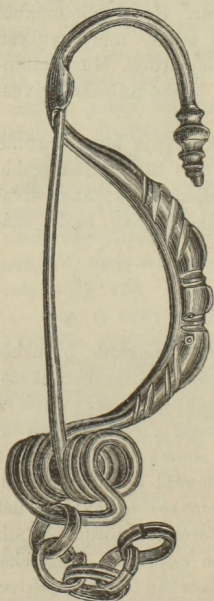
Ékszerek.

A La Tène-kor ékszerei leginkább bronzból készültek. Nem ritkán azonban a díszesebb ékszereknél az ezüstöt és aranyat, sőt néha a fegyverek és házieszközök kedvelt fémét, a vasat is felhasználtak ékszerek készítésére. Az ékszerek zöme keveset változott a La-Ténekorban. Némelyiknél tovább divatban maradnak a hallstatti, másoknál a bronzkori formák. Ilyenek a tűk, trébelt övek, bütykös korongok, torquesok stb. Jelen munkám szűk keretében csak azon ékszereket ismertetem, melyek a La-Ténekorban tovább fejlődve, nevezetes átalakuláson mentek át. Ilyen különösen a fibula, a karperecz és az e korban divatozó különböző ló-szerszám és ékszerül szolgáló lánczok.

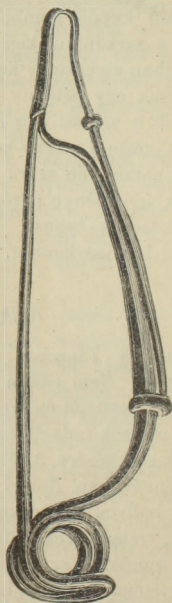
Fibula. A vaskor legdivatosabb ékszere a fibula. A korai La Tène fibula a hallstatti kor certosa fibulájának fejleménye akként, hogy a tűkapocs

¹⁾ Zschille & R. Forrer. „Der Sporn“ und seiner Formenentwicklung. Berlin 1899. XXX. tábla 1—2. ábra.

gömbös végű kengyele meghosszabbodott és felfelé konyult. A közép La Tène fibulánál a kapocs kengyele ráhajlik és rátapad a fibulaívre, közepe táján érintve azt.

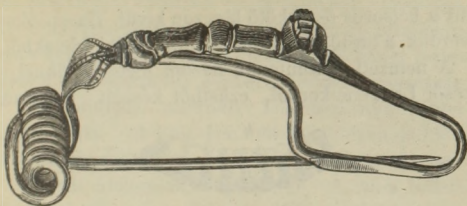
Kora La Tène fibula.

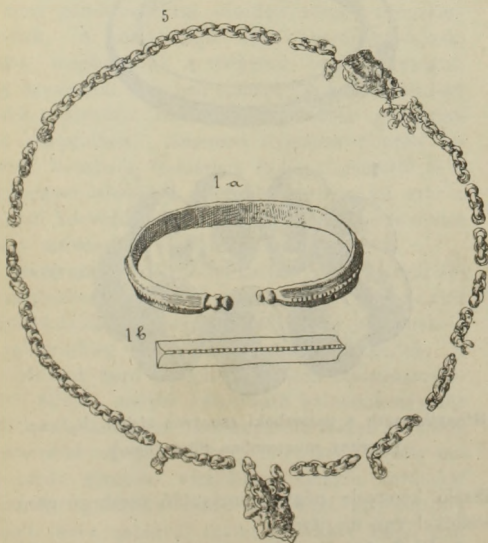
Közép La Tène fibula.

A késői La Tène-korban megtartotta előbbi alakját, csak a felhajló kengyelt gombokkal és egyéb díszitményekkel ékitették. A fibulák gyakran páronként, kétsorosan lánczokkal vannak összekötve, mint ilyenek a ruhák vállon való összekapcsolására szolgáltak. A csabrendeli korai La Tène-fibula ¹⁾ a

¹⁾ A. É. u. f. VI. k. 4. sz. 285.

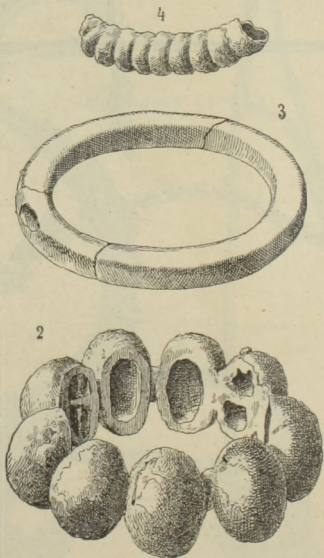
Késő La Tène fibula.

Bronz ékszerek a galomboki csontváz sírból $\frac{1}{2}$ nsg.
(Darnay muzeumban Sümeghen.)

hallstatti korban divatozó háromszöges csüngők is ékítik a kétsoros összekötő lánczon kívül. Hasonlókat ismerünk, a turóczi, soproni és tolnavidéki leletekből.

A nemzeti muzeumnak három legszebb fibulája a késői La Tène-korból, ezüstből készült, melynek

Bronzékszerek a galomboki csontváz sírból. $\frac{1}{2}$ nsg.
(Darnay muzeumban Sümeghen.)

felhajló kengyele négy egymásután sorakozó gömböcskével van díszítve.

A késő La Tène-kor utolsó szakába sorozandó az úgynevezett aravisk fibula, melynél a tűtartóív lemeze áttört művű és annak felhörnnyolt vége képezi a tűkapcsot. Hasonló tű leg-

szebb példányát ¹⁾ Faddon lelték ezüsből. Bronzból az ilyen nagyon gyakori leleteink között és általában Pannon typusu fibulának is nevezik. E fibula fejleményei a hazánkban oly gyakori, a római császárság első századában használt kisebbszárnyú közel hasonló fibula. A Bölcskén lett köemléken látható kelta asszony öltönyét mindkét vállán ilyen araviskának nevezett fibulaalak tartja össze. A faddi-ezüst-fibula analogjait bronzból ismerjük a tót-kéri és a pusztadörögdi sírleletekből is.

Karpereczek. A La Tène-korban leggyakoribbak az apró gömböcskével díszített tömör bronzkarpereczek. A gömböcskék néha borsónagyságuak, máskor meghaladják a mogyoró- és diónagyságot, néha egymással szemben máskor karikaalakban futó végekkel bírnak. Hasonló karpereczek gyakoriak kelta telepeinken. Ismerünk ilyeneket Sopron vidékéről, Velemről, Galombok és Csabrendekről és a tolnamegyei leletekből. Gömbös karpereczek már a hallstatti korvégén is divatoztak, többet be is mutat Sacken művének XVI. táblázatán.

Lószerszám. A La Tène-korból reánk maradt lószerszámrészek világhírű remekei a zománczos bronzlánczok, melyek a zablyákról csüngnek le és valószínűleg kantárszár gyanánt szerepeltek. A bronzlánczok apró karikákra hajlított bronzszemekeskéből állnak, melyek kétsorosan haladnak egymás mellett. A lánczokat összekapcsoló részek vérvörös zománczczal vannak borítva, melyeket Tischler német tudós górcsővi vizsgálatai alapján korálokat utánzó üveg zománcznak ismert fel. Egy példány hasonló láncz zablával együtt Andrassy Manó gróf gyűjteményét díszíti. Gömböcskékből álló szerszám-lánczokat ismerünk a lengyeli őstelepről is.

¹⁾ Wosinsky : Tolna. v. t. II. rész CXXXI.

A lószerszámok kiegészítő része a zabla, melyekből egész sorozatot bír a N. muzeum. A bronzzablák oldalszárai egyenes, ívbe hajlott, majd szögben törnek meg, végeiken bronzkupokkal ellátva, a szájrész rendesen közepén karikában forgó, (Trense), mely öntött, néha pedig sodronyból is alakíttatott.

Bronz zablarészeket leltek Oláh-Bogáton, Oroszmezőn. Bronzkupos vaszablák ismereteseke somlyói leleteimből.

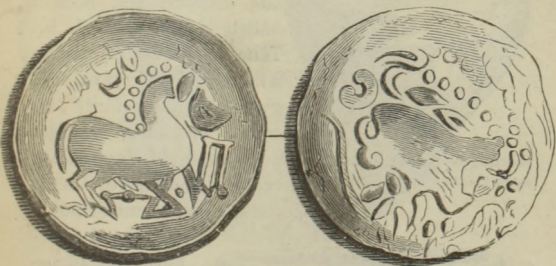
Kocsi. A kelták nem csak híres lovasok, de jó kocsisok hírében is álltak, így nem volt ismeretlen előttük a napjainkban divatozó járómű, a kocsi sem. Ilyen kocsi vas- és bronz vasalását leltek Tétényben. Ezek között felismerhetjük a mai kocsikról ismert keréksínget, sip- és agykarikát, kerékszeget, rudszárny és förhécz, hámfá vasalásait, felhágókat és a nyerges fullajtár lószerszám részeit. A tétényi kocsi restaurált rajzát ismertette az Arch. Ért. u. f. X. k., 105. l. u., melyszerint a tétényi galatakocsi egy kétkerekű, kócsisüléssel ellátott alkotmány, alakra közel jár a napjainkban divatozó zöld négykerekű postakocsihoz. A keltáktól vették át a rómaiak a kétkerekű „essedát” és „carrust” és a vesszős kosárral ellátott nagykerekű „bennát.”¹⁾

Kelta érmek.

A köznyelven barbár pénzeknek ismert, tömör ezüstérmek nem mennek ritkaság számba hazánk dunántúli leletei között. A hazánkban élt kelták kereskedelmük révén élénk összeköttetésben álltak a szomszédos klasszikus népekkel és azok érmeit utánózták. Az utánzatoknál főképpen a belértékre fordítottak figyelmet nem annyira az érmek

¹⁾ Wosinsky: Tol. v. tört. 622. l.

külsőalakjára. Így gyakran az utánzott érmek az eredetiek valódi torz-mását adták vissza. Az érme-
ket részben verték, de nyomai maradtak az öntött
érmeknek is, egy Tolnamegyében lelt öntő mintá-
ban. Az öntés művelete egyuttal alkalmat adott a
kelta pénzkészítőknek a pénzek értékesebb ezüst-
érczének hamisítására, így több esetben az öntő
mintába bronzmagot helyeztek és azt vonták körül
ezüsttel.

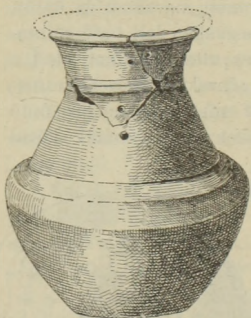

Kelte érem a kudzsiri leletből (Arch. Ért. r. f. III. k. 88. l. u.)

A magyarországi kelta pénzek között leggyako-
ribbak a makedoniai II. Fülöp ezüst tetradrachmái,
melyek előlapja Zeus fejét, hátlapja egy lovas
alakot ábrázol. A kelták nem értvén az írott
betűkhöz, az érmek görög feliratait csak czifra-
ságnak tekintve, azt főbb vonalaiban kezdetlegesen
utánózták és így érmeiknek feliratai olvashatatlanok.

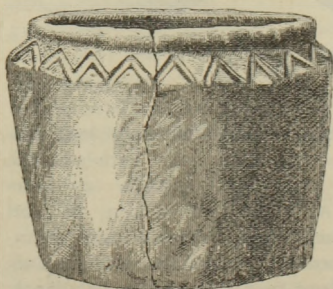
A philippeusok utánzatai hazánkban túléltek
Fülöp uralkodását s Nagy-Sándor korában is azokat
használták. Gyakran találkozunk Philippus-Aridus
Apolló-fejes érmeknek utánzataival, míg Nagy-
Sándor pénzei inkább Ázsiában maradtak későbbi
időben is forgalomban.

Agyagedények. A La Tène-kor agyagiparának legnagyobb vívmánya a korong feltalálása, mely

Korongon készült La Tène urna Csabrendekről. $\frac{1}{6}$ nsg.

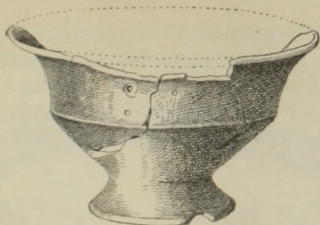
által az edények tetszetősebb külalakkal finomabb kidolgozást nyernek. A díszítésmodor is más irányba terelődik, nem találkozunk többé változatos csoportokban elhelyezett geometrikus díszítésekkel, mint a hallstatti korban. A La Tène-kor őslakója beérve a korong vívmányával, nagyobb gondot fordít az edény alakítása, anyagának finomabb iszapolására, mint díszítésére. A hallstatti díszítésmodorból,

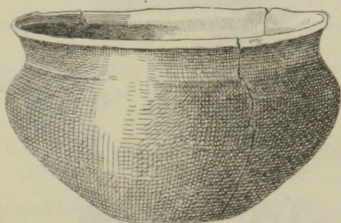
Díszített bögre Csabrendekről. $\frac{1}{2}$ nsg.

csak az ujjal bemélyített körbefutó benyomásokkal, valamint a perem szélén csavarosan elhelyezett díszítéssel találkozunk elvétve a La Tène-korban, minőket a tapolczai avardombi

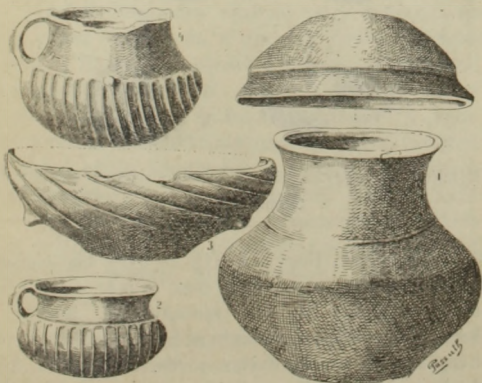
keltasírokban kora La Tène-kardokkal együtt leltem. Leggyakoribbak azonban a korong gyors forgása által az edényhez érintett hegyesfa segélyével bemélyített, körben futó vonaldíszítések. A La Tène-kor síma urnáin kívül

Talpas edény Csabrendekről. $\frac{1}{4}$ nsg.

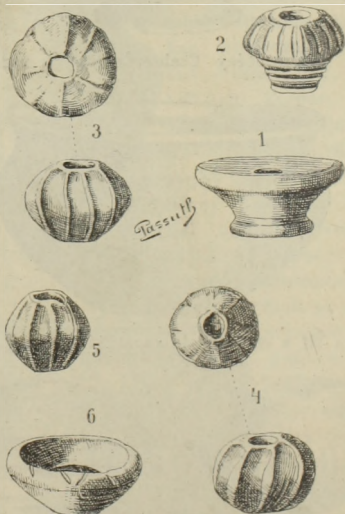

Kelta tál a csabrendeki csontváz sirból. $\frac{1}{4}$ nsg.

Tapoleza-avardombi kora La Tène agyagedények. $\frac{1}{4}$ nsg.

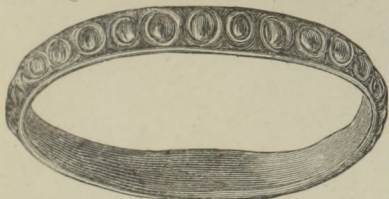
gyakoriak a különböző nagyságu egyszerű tálak, melyek a La Tène csontváz-sírok nélkülözhetetlen mellékletei. A síma edények gazdag sorozatait ismerjük a tolnamegyei, szent-andrási, apáthi, udvari leletekből és a csabrendeki, szigligeti, tapolczai kelta sírjaimból.

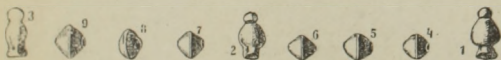
Díszített agyaggyöngyök és orsógombok a somlyói östelepről. $\frac{2}{3}$ nsg.

Üvegművek. Hogy a kelták az üveg készítésének titkát ismerték, arról nem csak a már ismertetett üvegrománczos lánczok tanuskodnak, hanem a kelta telepekről nagyszámban hátra maradt egyéb üvegékszerek is. Az üveget vörös, sárga, zöld, kék, fehér színben felhasználták karpereczek, gyűrűk,

sodrottszáru hajtúk, gombok készítésére. Az üvegiparnak fontos szerepe jutott a gyöngyök készítésénél, melyeknél leginkább a kék és fehér szín divatozott.

Üveg karperecz. $\frac{2}{3}$ nsg. (Szombathelyi gymn. muzeumban.)

Kék és fehér üveggyöngyök Csabrendekről $\frac{2}{3}$ nsg.
(Darnay muzeumban Sümeghen.)

Kelta üvegművek maradtak reánk a tolnamegyei csabrendeki stb. lelőhelyekről.

* * *

A kelták félezredes uralmát négy évtizeden át tartó nehéz harcz után a rómaiak hódító fegyvere törte meg. Hazánk őslakóinak a Krisztus születésének nyolczadik évében lett urává Augusztus római császár. Ezzel véget ér hazánk őskora.¹⁾ A kelta telepek római kolóniákká alakulnak, a czölöp-viskókat elseprik a római kőművesek, a katonai civilizáció erődítményeket rak az őserdőkől hasított utak mentén. Ezzel megszűnik a praehistorikus kutatás köre és átadja tollát a történetírónak, hogy az írott emlékekről olvassa le a történeti kor későbbi eseményeit.

¹⁾ A rómaiak a keltákat pannónoknak nevezték, azért kapta hazánk dunántuli része a Pannonia nevet.

